

DÉMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

22. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
1979

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

EMBER GYŐZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő,
SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 0011—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 4.40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Dr. Szabady Egon:* A demográfiai tényezők hatása az iskola-rendszerre és a munkaerőhelyzetre, 1950—2000 179
- Barta Barnabás:* A közművelődési statisztika helyzete és problémái 197
- Dr. Balog Miklósné:* A nő helyzetének és szerepének alakulása a családban 212

KÖZLEMÉNYEK

- Dr. Miltényi Károly:* Uganda népesedésének néhány jellegzetesége 228
- Dr. Tauszik Tamás:* Megjegyzések *Dr. Rex-Kiss B.* és *Dr. Szabó R.* „Az ABO és Rh(D) vércsoportok megoszlása Magyarországon lakosságában” című munkájához 237
- Erland Hofsten:* A jelenlegi demográfiai változások hatása a társadalmi struktúrára Európában 241

FIGYELŐ

- Az ENSZ Népesedési Bizottságának 20. ülése 248
- A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának ülése 251
- Sürgetővé vált a népesedési terv végrehajtása 254
- A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság életéből 255
- Hírek 259
- A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei 261

IRODALOM

KÖNYVEK

- Balslev Jorgensen, J.—Hansen, K.—Ostergaard Hansen, A.:* Demographic studies in two villages in the Upernavik District. (Demográfiai vizsgálatok az upernaviki körzet két falujában.) Kobenhavn, 1978. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 20. p. (B. R.) 265

McKeown, Th.: The role of medicine: Dream, mirage or nemezis? (Az orvostudomány szerepe: álom, káprázat vagy nemezis.) London, 1976. The Nuffield Provincial Hospital Trust. 180. p. (J. P.) 266

FOLYÓIRATCIKKEK

- Carros, B.—Bouvier, M. H.: Exces de la surmortalité masculine en France et causes médicales de déces. (A férfi többlethalandóság Franciaországban és a halálokok.) — Population. 1976. No. 6. 1095—1114. p. (J. P.) 268
- Cassen, R.: Data and perspectives — Current trends in population change and their causes. (A népességváltozások jelenlegi trendjei és okai — adatok és perspektívák.) — Population and Development Review. 1978. No. 3. 331—353. p. (H. L.) 270
- Che-Fu Lee—Khan, M. M.: Factors related to the intention to have additional children in the United States: a reanalysis of data from the 1965 and 1970 National Fertility Studies. (A további gyermekszülési szándékkal kapcsolatos tényezők: az 1965-ös és 1970-es Országos Termékenységi Vizsgálat adatainak újraelmzése.) — Demography. 1978. No. 3. 337—344. p. (Sz. B.) 271
- Currie Smith, E.: Family structure and complexity. (Családstruktúra és komplexitás.) — Journal of Comparative Family Studies. 1978. No. 3. 300—310. p. (D. D.) 272
- Dahlberg, A.—Holmlund, B.: The interaction of migration, income, and employment in Sweden. (A vándorlás, a jövedelem és a foglalkoztatás kölcsönhatása Svédországban.) Demography. 1978. No. 3. 259—266. p. (B. K.) 273
- Gabbard, G.—Wolff, J.: The unwed pregnant and her male relationship. (Hajadon tizenéves terhesek kapcsolata gyermekük apjával.) — The Journal of Reproductive Medicine. 1977. No. 3. 137—140. p. (R. Cs.) 275
- Gispert, M.—Falk, R.: Adolescent sexual activity: Contraception and abortion. (Serdülők szexuális magatartása: fogamzásgátlás és művi abortusz.) — American Journal of Obstetric Gynecology. 132. 1978. nov. 15. 620—628. p. (R. Cs.) 275
- Kuznets, S.: Size and age structure of family households: exploratory comparisons. (A családháztartások nagysága és korstruktúrája: feltáró összehasonlítások.) — Population and Development Review. 1978. No. 2. 187—223. p. (A. R.) 276
- McCarthy, J.: A comparison of the probability of the dissolution of first and second marriages. (Az első és a második házasság felbomlása valószínűségének összehasonlítása.) — Demography. 1978. No. 3. 345—359. p. (Cs. M.) 277
- Mascie-Taylor, N.—Bibson, J.: Social mobility and IQ components. (A társadalmi mobilitás és az intelligencia kapcsolata.) — Journal of Biosocial Science. 1978. No. 3. 263—276. p. (R. Cs.) 278
- Rindfuss, R.: Changing patterns of fertility in the South: a social-demographic examination. (A termékenység alakulásának változása az USA déli államaiban: társadalmi-demográfiai vizsgálat.) — Social Forces. 1978. No. 2. 621—635. p. (D. D.) 279
- Sharlin, A.: Methods for estimating population total, age distribution and vital rates in family reconstitution studies. (Az össznépeesség nagyságát, kormegoszlását és népmozgalmi arányszámokat becselő módszerek családrekonstrukciós tanulmányokban.) — Population Studies. 1978. No. 3. 511—521. p. (F. T.) 280
- Shoen, R.: A standardized two-sex stable population. (Egy standardizált kétnemű stabil népesség.) — Theoretical Population Biology. 1978. No. 3. 357—370. p. (Sz. K.) 281
- Swedlund, A. C.: Historical demography as population ecology. (A történeti demográfia mint populáció-ökológia.) — Annual Review of Anthropology. Vol. 7. 1978. 137—173. p. (H. L.) 282

Thornton, A.: Marital dissolution, remarriage, and childbearing. (A házasság felbomlása, újraházasodás és gyermekszülés.) — Demography. 1978. No. 3. 361—380. p. (Cs. M.)	283
Wilkinson, L. P.: Classical approaches to population and family planning. (Népesedési kérdések és a családtervezés klasszikus megközelítése.) — Population and Development Review. 1978. No. 3. 439—455. p. (P. M.)	285

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	286
Demography	287
Population	287
Population and Development Review	288
Population et Famille	288
Stanovnistvo	289
Studia Demograficzne	289

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

- Д-р Эгон Сабади*: Влияние демографических факторов на систему школ и на положение рабочей силы в 1950—2000 гг. 179
- Барнабаш Барна*: Положение и проблемы статистики культуры 197
- Д-р Миклошине Балог*: Динамика положения и роль женщины в семье 212

СООБЩЕНИЯ

- Д-р Карой Мильтеньи*: Некоторые характеристики населения Уганды 228
- Д-р Тамаш Таусик*: Замечания к работе д-ра Б. Рекс-Кишша и д-ра Р. Сабо: «Распределение групп крови «АВО» и Rh(D) по населению Венгрии» 237
- Эрланд Гофстен*: Влияние теперешнего демографического изменения в Европе на общественные структуры 241

ОБОЗРЕНИЯ

- 20-ая сессия Комиссии по народонаселению ООН 248
- Заседание Демографической комиссии Венгерской академии наук 251
- Нужно срочно выполнить план по народонаселению 254
- Из жизни Венгерского научного общества по охране семей и женщин 255
- Известия 259
- Публикация Исследовательского института по демографии .. 261

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

- Балслев Йоргенсен, Й.—Гансен, К.—Эстергаард Гансен, А.*: Демографические исследования в двух селах района Упернавик. Копенгаген, 1978. Ныт Нордиск Форлаг Арнолд Буск. 20 стр. (Р. Б.).... 265

Мэк Кэн, Т.: Роль медицины: сон, мираж или немезида? Лондон, 1976.
Дээ Нуффилд Провиншел Гаспител Траст. 180 стр. (П. Й.)..... 266

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

- Карро, Б.—Бувиэ, М. Г.: Избыток мужской смертности во Франции и медицинские причины смерти.—Попюласион. 1976. № 6. 1095—1114. стр. (П. Й.) 268
- Кассен, Р.: Данные и перспективы — теперешние тенденции изменения населения и их причины. — Пополейши энд Дивелоппмент Ривю. 1978. № 3. 331—353. стр. (Л. Г.) 270
- Че-Фу Ли—Кан, М. М.: Факторы, связанные с намерением иметь дальнейших детей в США: Повторный анализ данных национальных обследований плодovitости, проведенных в 1965 и 1970 гг. — Димографи. 1978. № 3. стр. 337—344. (Б. С.) 271
- Кюри Смес, Е.: Структура семьи и комплексность. — Джэрнел оф Компаратив Фэмили Стадис. 1978. № 3. стр. 300—310. (Д. Д.)... 272
- Далберг, А.—Голмлунд, Б.: Взаимосвязь между миграцией, доходом и занятием в Швеции.—Димографи. 1978. № 3. стр. 259—266. (К. Б.) 273
- Габбард, Г.—Волфф, Й.: Незамужние беременные и их связь с отцом их ребенка. — Дээ Джэрнел оф Репродуктив Медсин. 1977. № 3. стр. 137—140. (Ч. Р.) 275
- Джисперт, М.—Фалк, Р.: Сексуальная активность подростков: противозачатие и искусственный аборт. — Америкен Джэрнел оф Обстетрик Джайнекологджи. 132. 15 ноября 1978 г. стр. 620—628. (Ч. Р.) 275
- Кузнец, С.: Величина и возрастная структура семейных домашних хозяйств: раскрывающие сопоставления. — Пополейши энд Дивелоппмент Ривю. 1978. № 2. стр. 187—223. (Р. А.) 276
- МэкКарти, Дж.: Сопоставление вероятности расторжения первых и вторых браков. — Димографи. 1978. № 3. стр. 345—359. (М. Ч.) ... 277
- Масци-Тэйлор, Н.—Джисбсон, Дж.: Социальная мобильность и компоненты Ю. — Джэрнел оф Байосошел Сайенс. 1978. № 3. стр. 263—276. (Ч. Р.) 278
- Риндфусс, Р.: Изменение плодovitости в южных штатах США: социально-демографическое исследование. — Сошел Форсес. 1978. № 2. стр. 621—635. (Д. Д.) 279
- Шарлин, А.: Методы оценки общей численности населения, распределения по возрасту и коэффициентов естественного движения населения в исследованиях по реконституции семьи. — Пополейш Стадис. 1978. № 3. стр. 511—521. (Т. Ф.) 280
- Шэн, Р.: Стандартизированное двухполовое стабильное население. Теоретикел Пополейши Байолоджи. 1978. № 3. стр. 357—370. (К. С.) 281
- Сведлунд, А. С.: Историческая демография как экология населения. Аннуел Ривю оф Антрополоджи. Вол. 7. 1978. стр. 137—173. (Л. Г.) 282
- Торнтон, А.: Расторжение брака, повторное бракосочетание и роды. — Димографи. 1978. № 3. стр. 361—380. (М. Ч.)..... 283
- Вилкинсон, Л. П.: Классические приближения к населению и планированию семьи. — Пополейши энд Дивелоппмент Ривю. 1978. № 3. стр. 439—455. (М. П.) 285

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографие	286
Димографи	287
Полюласион	287
Полюлейши энд Дивелопмент Ривю	288
Полюласион э Фамиль	288
Становниство	289
Студиа Демографичне	289

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЙ
СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. Egon Szabady</i> : Impact of demographic factors on the school-system on the labour-force situation, 1950—2000	179
<i>Barnabás Barta</i> : Situation and problems of cultural statics	197
<i>Mrs. Miklós Balog</i> : Development of the situation and role of the woman in the family	212

ARTICLES

<i>Dr. Károly Miltényi</i> : Some characteristics of Uganda's population	228
<i>Dr. Tamás Tauszik</i> : Comments on the paper of Dr. B. Rex-Kiss and Dr. R. Szabó: „Distribution of ABO and Rh(D) blood groups in the population of Hungary”	237
<i>Erland Hofsten</i> : The influence of current demographic change in Europe on social structures	241

CHRONICLE

20th session of the UN Population Commission	248
Meeting of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences	251
It became urgent to carry out the population plan	254
From the life of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare	255
News	259
Publications of the Demographic Research Institute	261

REVIEWS

BOOKS

<i>Balslev Jörgensen, J.—Hansen, K.—Østergaard Hansen, A.</i> : Demographic studies in two villages in the Upernavik District. København, 1978. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 20. p. (R. B.)	265
<i>McKeown, Th.</i> : The role of medicine: Dream, mirage or nemezis? London, 1976. The Nuffield Provincial Hospital Trust. 180. p. (P. J.)	266

ARTICLES

<i>Carros, B.—Bouvier, M. H.</i> : Excès de la surmortalité masculine en France et causes médicales de décès. (Excess of male mortality in France and medical causes of death.) — Population. 1976. No. 6. 1095—1114. p. (P. J.)	268
---	-----

Cassen, R.: Data and perspectives — Current trends in population change and their causes. — <i>Population and Development Review</i> . 1978. No. 3. 331—353. p. (L. H.)	270
Che-Fu Lee—Khan, M. M.: Factors related to the intention to have additional children in the United States: a reanalysis of data from the 1965 and 1970 National Fertility Studies. — <i>Demography</i> . 1978. No. 3. 337—344. p. (B. Sz.)	271
Curie Smith, E.: Family structure and complexity. — <i>Journal of Comparative Family Studies</i> . 1978. No. 3. 300—310. p. (D. D.)	272
Dahlberg, A.—Holmlund, B.: The interaction of migration, income and employment in Sweden. — <i>Demography</i> . 1978. No. 3. 259—266. p. (K. B.)	273
Gabbard, G.—Wolff, J.: The unwed pregnant and her male relationship. — <i>The Journal of Reproductive Medicine</i> . 1977. No. 3. 137—140. p. (Cs. R.)	275
Gispert, M.—Falk, R.: Adolescent sexual activity: Contraception and abortion. — <i>American Journal of Obstetric Gynecology</i> . 132. 15 Nov. 1978. 620—628. p. (Cs. R.)	275
Kuznets, S.: Size and age structure of family households: exploratory comparisons. — <i>Population and Development Review</i> . 1978. No. 2. 187—223. p. (R. A.)	276
McCarthy, J.: A comparison of the probability of the dissolution of first and second marriages. — <i>Demography</i> . 1978. No. 3. 345—359. p. (M. Cs.)	277
Mascie-Taylor, N.—Gibson, J.: Social mobility and IQ components. <i>Journal of Biosocial Science</i> . 1978. No. 3. 263—276. p. (Cs. R.)	278
Rindfuss, R.: Changing patterns of fertility in the South: a social-demographic examination. — <i>Social Forces</i> . 1978. No. 2. 621—635. p. (D. D.)	279
Sharlin, A.: Methods for estimating population total, age distribution and vital rates in family reconstitution studies. — <i>Population Studies</i> . 1978. No. 3. 511—521. p. (T. F.)	280
Shoen, R.: A standardized two-sex stable population. — <i>Theoretical Population Biology</i> . 1978. No. 3. 357—370. p. (K. Sz.)	281
Swedlund, A. C.: Historical demography as population ecology. <i>Annual Review of Anthropology</i> . Vol. 7. 1978. 137—173. p. (L. H.)	282
Thornton, A.: Marital dissolution, remarriage and childbearing. — <i>Demography</i> . 1978. No. 3. 361—380. p. (M. Cs.)	283
Wilkinson, L. P.: Classical approaches to population and family planning. — <i>Population and Development Review</i> . 1978. No. 3. 439—455. p. (M. P.)	285

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	286
Demography	287
Population	287
Population and Development Review	288
Population et Famille	288
Stanovnistvo	289
Studia Demograficne	289

Reproduction permitted only with the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK HATÁSA AZ ISKOLARENDSZERRE ÉS A MUNKAERŐHELYZETRE, 1950—2000*

DR. SZABADY EGON

A felszabadulás óta eltelt több mint harminc év alatt jelentős mértékben megváltozott az ország népességének reprodukciója, módosultak az ezt előidéző demográfiai folyamatok arányai, viszonylagos súlyai. A folyamat eredménye lényegében az, hogy mindinkább a születések száma, a termékenység vált a népesség szaporodását meghatározó alapvető tényezővé.

A népesség szaporodása nem egyenletes; a tapasztalt ingadozások elsősorban a természetes népmozgalom nagyságát leginkább meghatározó születési hullámzások eredménye.

A születési arányszám változásai Magyarországon részben a demográfiai folyamatokat meghatározó társadalmi-gazdasági fejlődés, részben pedig a közvetlen népesedéspolitikai intézkedések eredményeként alakultak ki. Az élveszületési arányszám a II. világháborút követő években — részben a háborús születéskiesés pótlásaként — a felszabadulás előtti szintre emelkedett, majd az ötvenes évek elején kismértékben visszaesett. A visszaesést — közvetlen adminisztratív jellegű intézkedések hatására — 1953—54-ben jelentős, csúcspontján $23\frac{0}{100}$ -es arányszámot elérő születési hullám követte, majd 1955-től előbb lassú, később fokozott csökkenés váltotta fel. A mélypont 1962—64-ben következett be, $13\frac{0}{100}$ alatti születési arányszámmal. Innen kezdve 1968-ig lassú emelkedés, majd stagnálás következett: 1967 és 1973 között $15\frac{0}{100}$ körüli szinten. 1974—75-ben — részben az új népesedéspolitikai intézkedések, részben a propagatív korú női népesség nagyobb létszámának hatására — nagymértékű növekedésnek lehettünk tanúi, ekkor 1000 lakosra 18-on felüli élveszületés jutott. 1976 óta némileg csökkent az élveszületések száma, s a legközelebbi években is további csökkenéssel számolhatunk.

A népesedési helyzet további alakulásának vizsgálatakor figyelembe kell vennünk a népességszám változását befolyásoló tényezőket. Így a termékenység várható alakulására ható tényezők rendszerét

* A tanulmány az Országos Oktatási Tanács 1977. szeptember 1-1 ülésén szereplő előterjesztés 1978. évi adatok alapján módosított változata.

s azok hatásmechanizmusát, a korábbi népesedési magatartás következtében kialakult korstruktúra szerepét és sok egyéb tényezőt.

E faktorok figyelembevételével olyan népességi prognózist készítettünk, amely három különböző hipotézis segítségével mutatja be az élveszületések várható alakulását. Az egyes változatok annyiban térnek el egymástól, amennyiben a termékenységre kedvezően, illetve kedvezőtlenül ható egyes tényezők hatását különböző mértékben veszi figyelembe. Ennek alapján ezeket nevezhetjük maximális, minimális és közepes változatoknak. Ez utóbbit tekinthetjük egyben a „valószínű” változatnak is; a további számításainkhoz ezt vettük alapul. Valamennyi hipotézisünk a születések számának állandó csökkenésével számol. Ennek elsősorban a korösszetétel kedvezőtlen alakulása az oka, azaz a propagatív korú nők számának bekövetkező csökkenése. Azt kell feltételeznünk, hogy ez az eleinte gyorsabb, majd később némileg lassuló ütemű csökkenés az 1980-as évek közepére mintegy 128—130 000 élveszületéssel éri el a mélypontját. Ezt követően lassú emelkedéssel számolhatunk.

A népességi prognózis megvalósulása természetesen attól függ, hogy az előfeltételként figyelembe vett tényezők mennyiben valósulnak meg. Szerepük lehet a jövőben esetleg kialakítandó és bevezetésre kerülő népesedéspolitikai intézkedéseknek is.

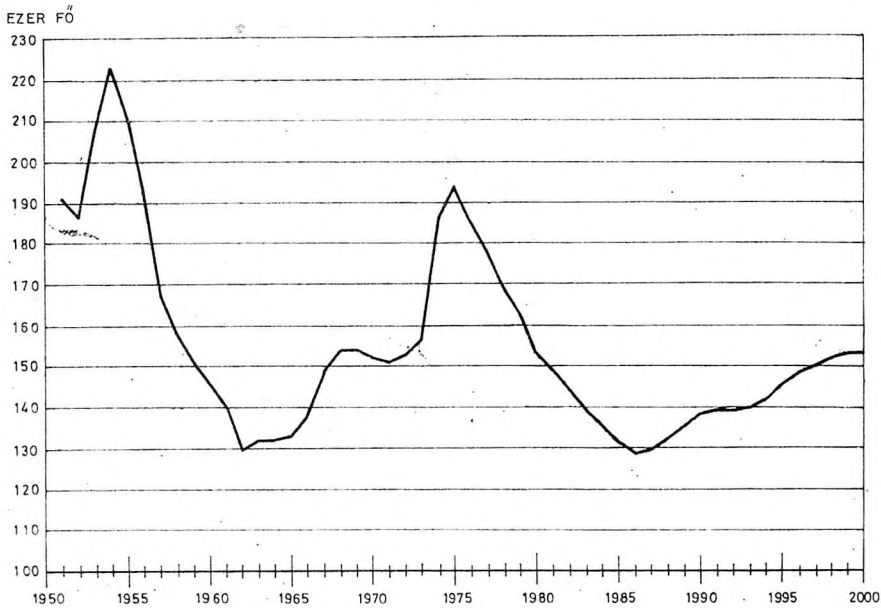
Az eddigiekben a népességszámot és a korösszetételt befolyásoló demográfiai tényezők közül kizárólag a termékenység alakulását vizsgáltuk, s nem foglalkoztunk a *halandóság* — szintén nem elhanyagolható — kérdésével. Tettük ezt azért, mert napjainkban a népesedési helyzetet döntően a születésszám alakulása befolyásolja. Ez különösen így van a fiatal korosztályok esetében, e korévekben a halandóság színvonala örvendetesen alacsony hazánkban. Az egyetlen befolyásoló tényező a csecsemőhalandóság, amely ugyan még mindig nem elég kedvező színvonalú, de állandóan csökkenő ütemű, — 1978-ban $24\%_{00}$ — s a továbbiakban is fokozatos javulásával számolunk.

Az oktatási adatok előreszámításánál a jelenlegi iskolarendszert változatlanul tekintettük, tehát adataink azt mutatják, milyen változások következnek be a demográfiai tényezők hatására. Egyben tekintetbe vettük a rendelkezésünkre álló legfontosabb tervszámokat, így az óvodai férőhelyek tervezett alakulását, a felsőoktatási intézményekbe felvehetőek tervezett számát is.¹

Az iskolai tanulók és az iskolarendszerből kilépők számának alakulása

A születések számának alakulása alapvetően meghatározza az óvodás- és iskoláskorú népesség nagyságát, az oktatásban résztvevők számát, az oktatási rendszeren való áthaladásuk lehetőségeit, majd munkavállalásukat és általában a munkaerőhelyzet mennyiségi vonatkozásait.

¹ Az előrejelzések kialakításában a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete és a KSH Társadalmi Statisztikai Főosztályának Kulturálisstatisztikai Osztálya vett részt.

I. Az élveszületések számának alakulása, 1950—2000*

* 1979-től a „valószínűnek” nevezett változat szerint.

*Динамика живорождений, 1950—2000 гг.**

*С 1979 г. по варианту, который называется «вероятным»

*Number of live births, 1950—2000**

* From 1979 on according to the variant termed „probable”.

Az 1950-es évek első felében született nagylétszámú korosztályokat követő hosszú ideig tartó csökkenés után az 1960-as évek végén mérsékelten, 1974 után erőteljesen növekedett a születések száma.

Ennek hatása az óvodai intézményekben 1977 és 1980 között érvényesül és — ha a férőhelyek fejlesztése, amelynek tervezett mértéke elmarad a létszám növekedésének ütemétől, nem gyorsul — 1979-ben a felvettek arányának csökkenésével, valamint a zsúfoltság további növekedésével kell számolni. A gyermekek létszáma az 1978. évi 422 000 főről 495 000 főre növekedhet 1982-ig, feltételezve, hogy az óvodáskorúak kb. 90%-át fel tudják venni.

Az általános iskolákba 1981-ben iratkozik be az időszak legmagasabb létszámú korosztálya és — lassan csökkenve — hat-nyolc tanéven át magasabb szinten marad a tanulók száma, mint akár az ezt megelőző, akár az ezt követő 10—15 évben.

Napjainkban egy-egy korosztály 91—94%-a végzi el a 8. osztályt. A tanulmányaikat e végzettség nélkül abbahagyók száma je-

lenleg 7—8000 fő. Számuk a következő 10 évben ezzel azonos nagyságrendű lesz, majd 1987 és 1990 között 12—13 000 fő körül várható. A 14 éveseknek — a jelenlegivel azonos arányú továbbtanulása esetén — 87—88%-a középfokú tanulmányokat kezd. Nagyok a középiskolai továbbtanulás iránti igények, amelyek mögött — irréálisan magas arányban — a felsőoktatásba való törekvés áll, különösen a leányok esetében.

Figyelembe véve a felsőoktatás nappali tagozatára beiratkozók állandósultnak tekinthető 16 000 fő körüli tervszámát, a nagylétszámú korosztályok továbbtanulási esélyei kedvezőtlenebbek. A felsőoktatási intézményekbe való jelentkezés több éven át tartó ismétlésével viszont bizonyos mértékig közelítik esélyeiket az utánuk következő korosztályokéhoz, de az esélyek kiegyenlítéséről nem beszélünk.

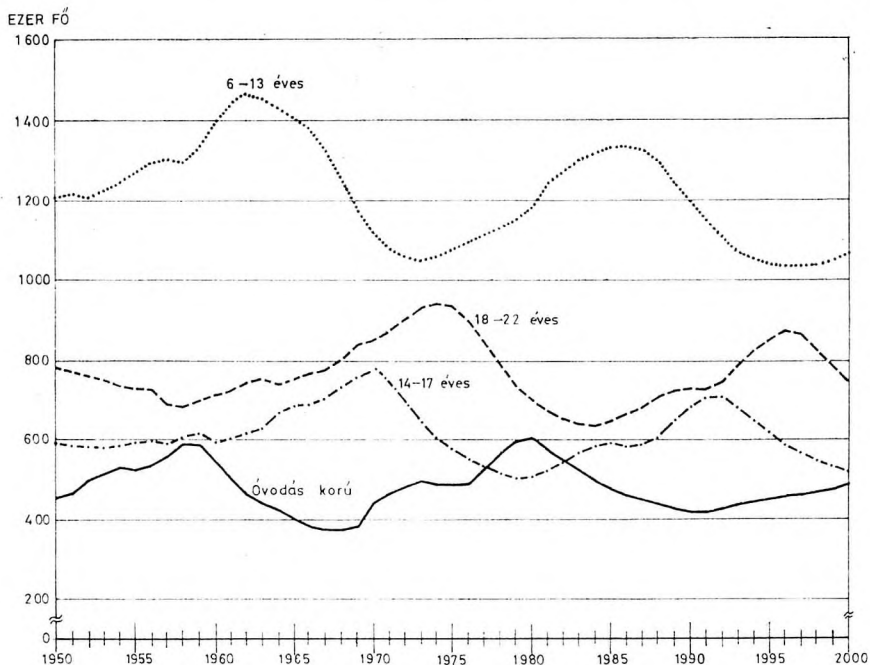
Az iskolarendszerből kilépő, nagyrészt azonnal munkábaálló fiatalok, a IV. ötéves terv időszakában tanulmányaikat befejezettekhez (illetve abbahagyókhöz) képest 15 éven át kevesebben lesznek és csak 1990 után érhető el ismét a jelenlegi nagyságrend.

A munkába álló fiatalok képzettségének viszonylag magas szintje következtében az aktív keresők összetétele minőségileg átalakul, elsősorban azért, mert ez a réteg éppen a legkevésbé iskolázott, idős korosztályok helyét foglalja el.

Az iskolarendszerből kilépők képzettségi összetétele meghaladja a munkaerőpiac differenciált igényeit, emiatt mind gyakoribbá válik az iskolában szerzett képzettségnek meg nem felelő munkakörök betöltése, illetve új képesítések megszerzése felnőtt korban, munka mellett, a munkakör ellátásához legfontosabb ismeretek elsajátítása érdekében.

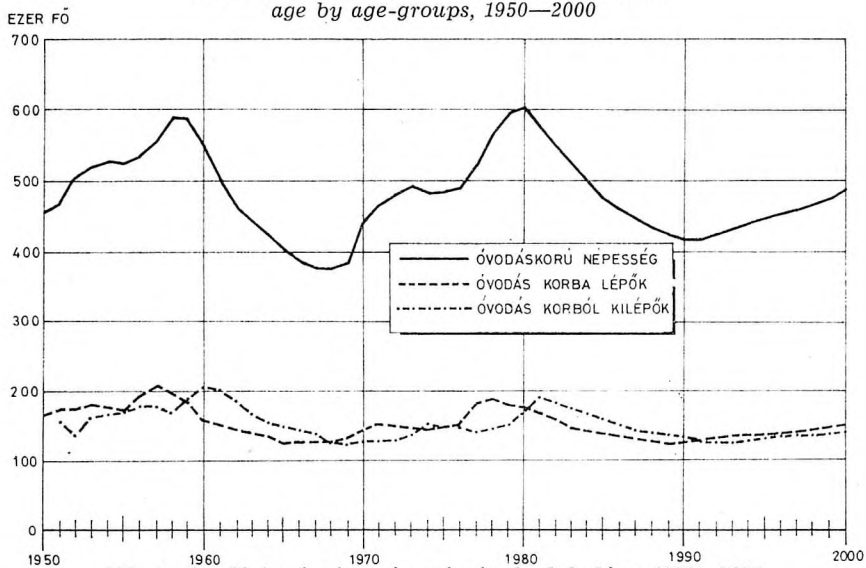
A nappali, esti és levelező tagozaton folyó oktatás nagyarányú fejlesztése, az ez irányú társadalmi igények folytonos növekedése, végül is a lakosság iskolai végzettségének magasabb színvonalát eredményezi és a vizsgált időszak végén (2000-ben) a 25 éves és idősebb népességnek csaknem egytizede diplomás lesz; a 18 éves és idősebbek harmadrésze középiskolát végez és a 15 éves és idősebb lakosok több mint 80%-a az általános iskola legalább 8. osztályát elvégzi, illetve ezen belül jelentős részük szakmunkásvizsgát is tesz. Az ennél alacsonyabb végzettségűek döntő többsége a legidősebb korosztályokból kerül ki.

A legutóbbi számítások figyelembevételével az óvodás-, illetve iskoláskorú népesség (3—22 évesek) számának 1950 és 2000 közötti változásait — az iskolarendszer fokozataihoz kapcsolódó korcsoportok szerint — a II. számú grafikon szemlélteti. Megállapítható, hogy az 1953—54. években, illetve az 1970-es évek első felében született nagylétszámú korosztályok hogyan haladnak végig az oktatási szintekhez kapcsolódó korcsoportokon és ennek megfelelően motiválják a kötelező oktatásban a tanulólétszám nagyságát, a nem kötelező iskolatípusokban a felvehető létszámát, illetve a megfelelő korúakhoz viszonyított arányát.

II. Az óvodás- és iskolás korú népesség számának alakulása korcsoportonként, 1950—2000

Динамика численности населения в дошкольном и школьном возрастах по возрастным группам, 1950—2000 г.
Number of population aged 3—5 and school age by age-groups, 1950—2000

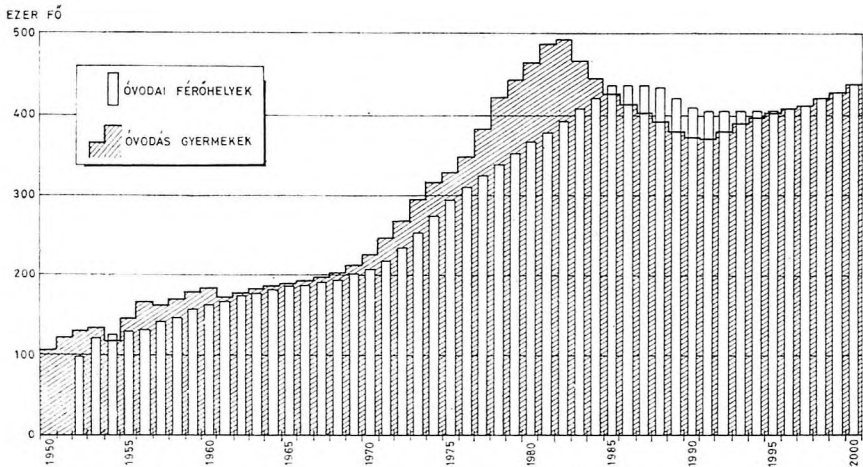
III. Az óvodáskorú népesség számának alakulása, 1950—2000

Динамика численности населения в дошкольном возрасте, 1950—2000 гг.
Number of population aged 3—5, 1950—2000

A születésszám alakulása — de néhány oktatás- és szociálpolitikai célkitűzés is — befolyásolja az óvodai ellátásban részesülő óvodáskorúak számát, illetve arányát. Az 5 évesek iskolai oktatásra történő előkészítése az óvodák egyik legjelentősebb oktatási-nevelési feladata, s ez az 5 évesek maximális felvételét követeli meg. A másik cél, hogy a gyermekgondozási szabadság lejárta után a dolgozó nők számára — a gyermekek óvodai nevelése révén — lehetővé váljék a termelő munkába való visszatérés. Ehhez a 3 évet betöltött gyermekek azonnali óvodai felvételére van szükség akkor is, ha 3. életévüket az óvodai „tanév” közben töltik be.

Mivel a rendelkezések is lehetőséget adnak erre, évente mintegy 35—40 000 háromévesnél fiatalabb gyermeket vesznek fel az óvodákba. Ezért indokolt, hogy az óvodáskorúak száma ezen összeállításban a tanév kezdetén 3—5 éveseken kívül azokat a gyermekeket is tartalmazza, akik 3. életévüket a naptári év végéig töltik be. (E szerint az óvodáskorúak számába az iskoláskort közvetlenül megelőző 40 hónap alatt a legalább 3 éves életkort elérők tartoznak. A III. számú grafikonon az óvodáskorúak száma e módszer szerint szerepel.)

Az óvodáskorúak száma 1980-ig gyorsan nő. A férőhelyek tervezett fejlesztése úgyszintén jelentős, de nem követi az óvodáskorúak számának emelkedését. Ezért, ha a férőhelyek fejlesztésének üteme nem gyorsul, 1979-ben az óvodába felvettek arányának csökkenésével és a zsúfoltság további növekedésével kell számolni. Ez utóbbi jelenleg sem elhanyagolható: a férőhelyek kihasználtsága átlagosan 122⁰/₀, de az átlagon belül 90 és 150⁰/₀-os arányok is előfordulnak.

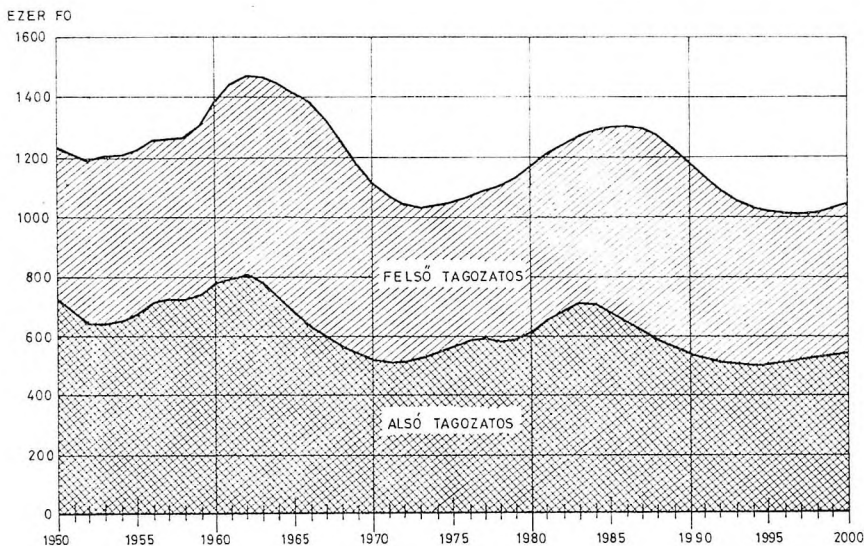
IV. Az óvodás gyermekek és az óvodai férőhelyek számának alakulása, 1950—2000

Динамика численности дошкольников и количества мест в детских садах, 1950—2000 гг.

Number of children and number of places in kindergartens, 1950—2000

Az óvodáskorúaknak 1978-ban 83⁰/₀-a volt óvodás, ellátásuk az 1980-as évek első felében érheti el a várható legmagasabb arányt (90⁰/₀), majd ezt követően feltehetően ezen a szinten maradhat.

Az óvodáskorba lépők és az óvodáskorból kilépők száma 1976-ban nagyságrendileg egybeesett, 1977—1980 között a belépők száma lényegesen, 1978-ban 43 000-rel haladja meg a kilépőkéét. Ezekben az években csak rendkívüli erőfeszítések árán lesz megoldható az óvodákban az 5 évesek jelenleginek megfelelő arányú iskolai előkészítése, mert a férőhelyek nagyobb számát kell a 3 évesekkel betölteni. 1981 után a 3 évesek száma alacsonyabb lesz, ezért az 5 évesek iskolai oktatásra történő előkészítése jobban előtérbe kerülhet.

V. Az általános iskolai tanulók számának alakulása, 1950—2000

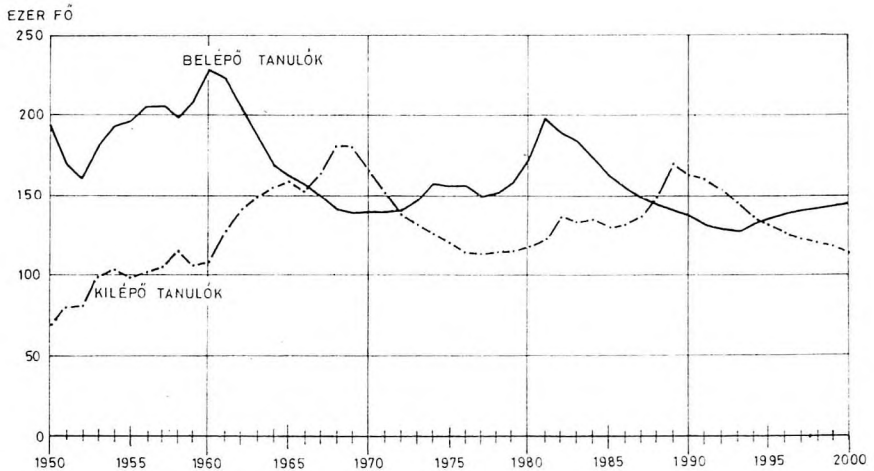
Динамика численности учеников начальных школ, 1950—2000 гг.

Number of pupils of primary schools, 1950—2000

Az általános iskolai tanulólétszám alakulása — mivel itt elsősorban a 6—13 éves tanköteles korúak tanulnak, akiknek körében az iskolázási arány 98⁰/₀ körül állandósult — szinte pontosan követi a születésszám változásának tendenciáit.

A tanulók összes száma, a hosszú ideje tartó csökkenés után 1975-től mérsékelten, majd 1980—1987 között gyorsuló ütemben nő, aszerint, ahogy az 1960-as, illetve az 1970-es években született magasabb népességű korosztályok elérik a tanköteles kort.

Az alsó tagozatban tanulók száma 1973-tól az 1980-as évek közepéig változó nagyságrendben, de lényegesen meghaladja a felső tagozat tanulólétszámát, míg a következő 10 éven át a felső tagozat lesz a népesebb.

VI. Az általános iskolába belépő (1. évfolyamos) és az iskolából kilépő (végzős) tanulók számának alakulása, 1950—2000

Динамика численности учеников, поступающих в начальную школу (первоклассников) и учеников, выбывающих из школы (оканчивающих школу), 1950—2000 гг.

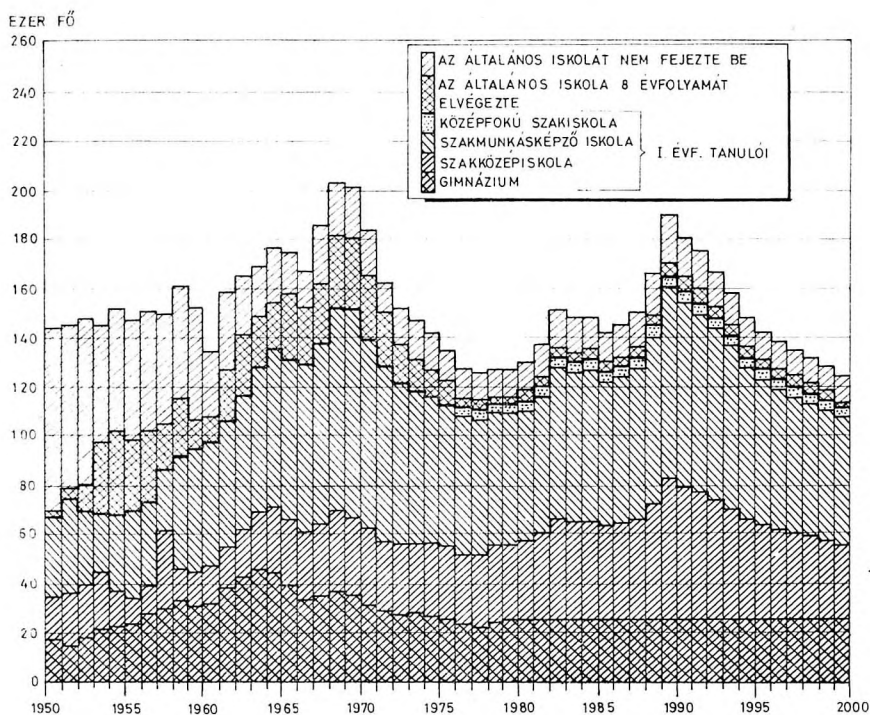
Number of pupils entering primary school (first-form pupils) and number of pupils leaving school (school-leavers), 1950—2000

Az általános iskolába lépők száma a vizsgált 50 év alatt 1969-ben volt a legalacsonyabb (138 000 fő) és négy tanéven át ezen a szinten maradt. Az 1973—1979-es időszakban ennél valamivel magasabb, 146—156 000 fő körüli korosztályok iratkoztak, illetve iratkoznak be az általános iskolába és a közelmúlt években született nagylétszámú korosztályokra az 1980-as években kell számítani. Emiatt az 1979. évi szinthez (156 500 fő) képest

1980-ban	16 000-rel,
1981-ben	40 000-rel,
1982-ben	32 000-rel

lesz magasabb az első évfolyamosok száma, és ha ennél kisebb mértékben is, de további 5—6 tanéven át számuk még meghaladja az 1979. évit. Az első évfolyamba kerülő tankötelesek létszáma 1981 és 1985 között lesz kiemelkedően magas, és ezen időszakon belül az 1981/82. tanévben egyik évről a másikra csaknem 25 000 fővel növekszik.

Az általános iskolából kilépők száma úgyszintén hullámzó: 1968-ban léptek ki a legtöbben, 184 000-ren, majd ezt követően számuk gyors ütemben csökkent. Az 1976/77. tanévet követően előbb néhány éven át 115—119 000 fő körül, majd 125—135 000 fő körül alakul ki. Magasabb létszámok e kategóriában csak 1988 után várhatók.

VII. A 14 éves népesség, az általános iskolát végzettek és a középfokú oktatási intézmények I. évfolyamos tanulói számának alakulása, 1950—2000
(1979-től a gimnáziumi létszám változatlanúsága esetén)

Динамика численности населения в возрасте 14 лет, лиц, окончивших начальную школу, и первокурсников средних учебных заведений, 1950—2000 гг.

Number of 14 years old population, of those having completed primary school and of the first-form enrolled in second level schools, 1950—2000

A 14 éves korú népességnek mind nagyobb hányada végzi el nap-pali tagozaton az általános iskolát. Arányuk 1950-ben a korosztály felét sem tette ki, 1960-ban 80% körüli volt, 1970-ben elérte a 90%-ot és az ezt követő években eddig és várhatóan is 90—91% körül állandósul. (A fennmaradó 9—10%-ból több mint fele részük 30 éves koráig esti vagy levelező tagozaton, illetve a szakmai képzés keretében feltehetően befejezi az általános iskola 8. évfolyamát.)

Az általános iskolát végzetteknek 1978-ban mintegy 95%-a tanul tovább valamilyen középfokú oktatási intézményben, ez a 14 éves korosztálynak 87%-a. A további 25 évben ezek az arányok feltehetően változatlanok maradnak.

A 14 éves fiatalok szülei a társadalom egészénél — életkoruknál fogva² — iskolázottabbak. A szülők iskolai végzettségének függvényében számított adatok alapján feltételezhető, hogy az általános iskola elvégzésével egyre kevesebben tekintik iskolai tanulmányaikat befejezettnek és a lehetőségeket meghaladó mértékben tervezik a továbbtanulást, ami mögött irreálisan magas arányban a felsőoktatási intézményekbe való törekvés áll.

Jelenleg a középfokon tanuló elsőévesek 49⁰/₀-a szakmunkástanuló, 3⁰/₀-a jár gyors- és gépiró, vagy egészségügyi szakiskolába, 21⁰/₀-a gimnáziumi és 27⁰/₀-a szakközépiskolai tanuló. A gimnáziumba felvettek száma az utóbbi években 22 000 fő körül állandósult, 1971 óta a szakközépiskolák első évfolyamaiba több tanulót vesznek fel, mint a gimnáziumokba, létszámuk 1978/79-ben 31 000 fő.

A középfokú iskolázás belső arányainak kialakítása a mindenkori oktatáspolitikai döntésektől függ. E tanulmányban a középfokú iskolázás belső struktúrájára vonatkozó előreszámításoknál az alábbi feltételezésekből indultunk ki:

- a) a középfokú szakiskolák — gyors- és gépiróiskolák, egészségügyi szakiskolák — első évfolyamos létszámát a jelenlegi tanulólétszám és bizonyos fejlesztés figyelembevételével egy-egyesen 5000 főben jelöltük meg;
- b) a fennmaradó, középfokon továbbtanuló létszám mintegy fele — a jelenlegi és a tervezett arányok szerint — szakmunkástanuló, a többi középiskolás lesz.

E számítások alapján a középiskolák első évfolyamában tanulók létszáma 1981-ig az 1978. évi 55 000 fős szinten állandósul, majd 1982—1987 között mérsékeltebben, később intenzívebben nőhet a létszám és az 1988—1995 közötti időszakban előreláthatóan megközelíti a 80 000 főt, a korosztályba tartozó népesség számától függően.

Az első éves szakmunkástanulók becsült száma hasonlóképpen differenciálódik a korosztály nagyságának függvényében.

A 14—17 évesek iskolázása

A középfokú oktatási intézmények első évfolyamaiba felvettek számának hullámszáma az összlétszám alakulásában már bizonyos mértékig kiegyenlítődik és a tanulólétszámnak a 14—17 éves népességhez való viszonyítása az alábbi következtetésekre ad lehetőséget:

— 1950 és 1975 között rendkívüli mértékben megnövekedett a 14—17 évesek közül középfokú iskolába járók aránya, 26⁰/₀-ról 65⁰/₀-ra. Ennek fő oka az, hogy gyorsan nő a tanulással, a szakképesítési szint vagy az érettségi megszerzésével kapcsolatos társadalmi igény és a népgazdaságban is mind kevésbé fogadják el a 14—15 évesek munkába állását;

² A 14 éves fiatalok szüleinek nagy része 35—44 éves, ezért a szülők iskolai végzettségének jellemzésére a 35—44 éves férfiak és nők iskolázottsági adatait fogadtuk el.

— a továbbtanulási igények ebben a korcsoportban — a szülők mind magasabb iskolázottsági és szakképzettségi szintje következtében — kismértékben tovább fognak emelkedni és 1978 után a korcsoportba tartozóknak mintegy 70—72⁰/₀-os középfokú iskolázási arányával kell számolni, ami a 14 és a 15 éveseknél ennél magasabb, a 16 és különösen a 17 éveseknél ennél alacsonyabb lesz;

— az iskolázási arányok fentiekben leírt alakulása azt eredményezi, hogy a 14—17 éves tovább nem tanuló, szakképzettség nélküli munkába állítható népesség száma mind kisebb.

A 14 éves korosztálynak 1975-ben 87⁰/₀-a középfokú tanulmányokat kezdett és 18 éves korukig a korosztály 70—72⁰/₀-a el is végzi ezt. A korábbi években ezek az arányok alacsonyabbak voltak, így 1950-ben és 1955-ben a 14 éveseknek fele sem kezdett középfokú tanulmányokat.

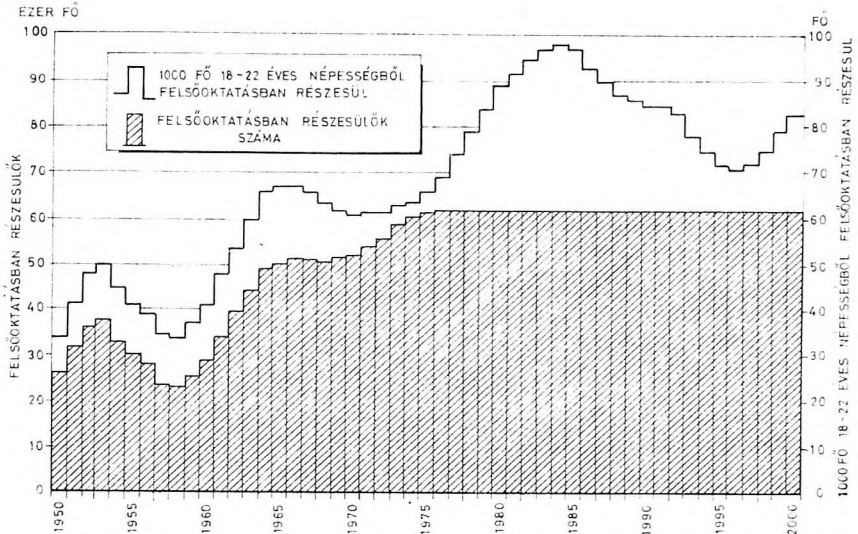
Az 1980—2000 közötti időszakban a 18 éves korúaknak mintegy 76—80⁰/₀-a lesz érettségizett, vagy szakmunkás végzettségű.

Az érettségizettek 1985-ig várható 48—50 00 fős, az ezt követő időszakban 50—55 000 fős és az 1992 utáni 60 000-en felüli létszámából évente 16 000 fő a felsőoktatás nappali tagozatán továbbtanulók tervezett száma. Az érettségizettek 27—33⁰/₀-a iratkozhat be előreláthatólag valamilyen felsőoktatási tanintézménybe.

A felsőoktatásban való továbbtanulás lehetősége — a felvételi keretszámnak a tervezett szerinti rögzítése mellett — a korosztályok nagyságától függően erősen differenciált. Az 1975. évi 10⁰/₀-os továbbtanulási lehetőséggel szemben 1980—1984 között — a kislétszámú korosztályok számára — ez az arány csaknem 13⁰/₀-ig emelkedik, míg 1992—1998 között 10⁰/₀ alá esik, sőt ezen időszakon belül 1993—1994-ben a 9⁰/₀-ot sem éri el.

A nagylétszámú korosztályokból a továbbtanulni kívánók mind nagyobb hányada ismétli meg több éven át felvételi kérelmét (pl. az 1972—1973. években érettségizettek is évek óta növelik a „merítési arányt” a felsőoktatási felvételeknél). Emiatt feltételezhető, hogy bizonyos évjáratok számára az előreláthatónál is kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb lehetőségek nyílnak a felsőfokú továbbtanulásra. Pl. az 1981—1985-ös években érettségizők egyébként is kedvező továbbtanulási lehetőségeit az 1970-es évek első felében érettségizettek száma már nem befolyásolja, mert nagy többségük időközben véglegesen munkába áll, ugyanakkor az 1990-es évek elején érettségizők magas száma az egész évtized alatt befolyásolhatja a felvételi lehetőségeket.

A 18—22 éves népességből 1950 óta csaknem folyamatosan növekvő arányban tanultak a felsőoktatásban, 1975-ben a korcsoport 6,6⁰/₀-a. Ez az arány 1984-ig csaknem töretlenül nő tovább és megközelíti a 10⁰/₀-ot, majd hosszú időn keresztül ismét csökken és a vizsgált időszak utolsó öt évében előre láthatólag 7,0—7,5⁰/₀ körül alakul ki. Ezek az arányszámok az állandó, 62 000 fős tanulólétszám mellett várhatók.

VIII. A felsőoktatásban részesülők számának alakulása, 1950—2000

Динамика численности студентов вузов, 1950—2000 гг.

Number persons participating in third-level education, 1950—2000

A tanulmányaikat befejező, illetve abbahagyó fiatalok túlnyomó többsége, akik évről évre az iskolából kikerülve munkába állnak, képezik az ún. ifjúsági munkaerőforrást, amelynek iskolai végzettségi szerinti összetétele folyamatosan átalakul.

Szám szerint 1971—1975 között — a negyedik ötéves terv időszakában — közel 860 000 fiatal lépett ki az iskolarendszerekből. A következő 15 éven keresztül a kilépők száma ennél alacsonyabb lesz:

1976—1980 között 708 000,

1981—1985 között 722 000,

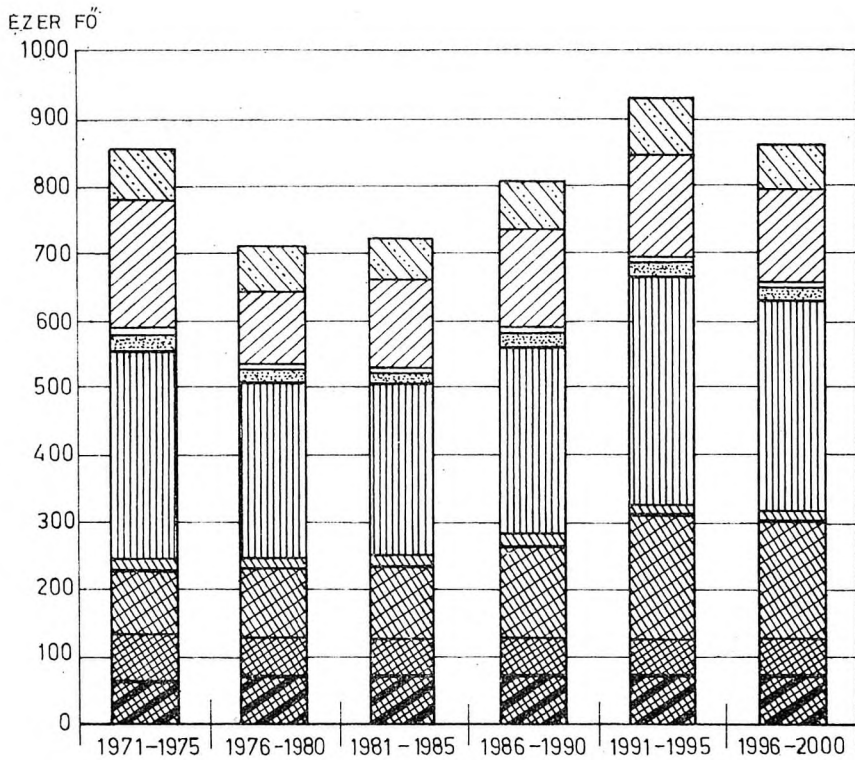
1986—1990 között 805 000

fő fejezi be vagy hagyja abba nappali tagozatos tanulmányait. A kilépők 1990 után eléri, sőt az első szakaszban meg is haladják a közelmúlt években kiléptettek számát.

Az iskolarendszerekből kilépők között az 1970-es évek elején 61—62% a szakképzettséggel rendelkező, a későbbiekben ezek aránya 65—70% között lesz.

Iskolai végzettségük struktúrájában említésre méltó változást jelent, hogy az érettségizettek aránya nő, különösen a szakközépiskolát végzettké, és a diplomával kilépők részesedése az 1970-es évek első felére jellemző 7%-ról a következő 10 évben közel 10%-ra nő, majd 1986 után ismét csökken.

Az iskolarendszerekből munkába lépő fiatal korosztályok magas iskolázottsági és szakképzettségi szintje, továbbá az alacsony iskolá-

IX. Az oktatási intézményekből kilépő fiatalok számának alakulása, 1971—2000

(1981-től a gimnáziumi létszám változatlansága esetén)

Динамика численности молодых лиц, выходящих из учебных заведений, 1971—2000

Number of young persons leaving school, 1971—2000

zott, idős korosztályok kilépése az aktív keresők közül, kielezi a munkaerőpiac igényei és az iskolarendszerből kilépők munkával kapcsolatos elvárásai közötti ellentmondásokat.

Az iskolai tanulmányok — különösen a nappali tagozaton szerzett végzettségek — a jövőben feltehetően nem kapcsolódnak majd olyan szorosan a betölthető munkakörhöz, mint korábban. Ennek oka, részben a munkaerő-szükségletnek a képzettségi struktúrájától való eltérése, részben a munkaerő-szükséglet összetételének és követelményrendszerének olyan gyors változása, amelyet az iskolarendszer nem követhet és nem is tekintheti ezt feladatának.

A mondottak alapján nagy vonalakban felvázolható a népesség iskolai végzettség szerinti összetételének várható alakulása — a jelenlegi iskolarendszer és a korábbiakban leírt továbbtanulási arányok elfogadása mellett.

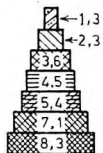
E szerint a 15 éves és idősebb népesség körében az 1949. évi 79⁰/₀-ról 2000-ig 17⁰/₀-ra esik az általános iskolát el nem végzettek aránya. (Számuk jelenleg a nők körében magasabb mint a férfiaknál és nagy részük 40 évesnél idősebb.)

Az általános iskola 8. osztályát végzett, de érettségít vagy diplomát nem szerzettek aránya jelenleg a felnőtt népesség két ötödét, 2000-ben a felét teszi ki, de ezen belül nagyobb hányaduk lesz szakmunkás képzésű. A 15 évesnél idősebbek 10—12⁰/₀-a az, akinek az általános iskola lesz 2000-ben a legmagasabb végzettsége. E vonatkozásban is a férfiak körében alakul kedvezőbben az iskolázottsági szint, mint a nőknél.

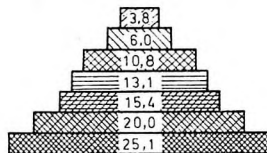
Az érettségizettek részesedése az 1949. évi 3,8⁰/₀-ról 2000-ig 25⁰/₀-ra emelkedik (a nők körében kedvezőbben: 2,6⁰/₀-ról 28⁰/₀-ra), míg a diplomásoké 2000-ben 8⁰/₀ lesz, az 1949. évi 1,3 és a jelenlegi 4,5⁰/₀-kal szemben. A férfiak körében minden időszakban valamivel több a diplomás, mint a nők között.

A felnőtt népesség legmagasabb iskolai végzettség szerinti összetételének változása mögött jelentős mennyiségi átalakulás húzódik meg. 2000-ben számszerűen mintegy másfélszer annyi általános iskolát végzett lakos lesz Magyarországon, mint 1970-ben, két és félszer annyi érettségizett és úgyszintén két és félszer több diplomás, míg az össznépesség száma alig változik.

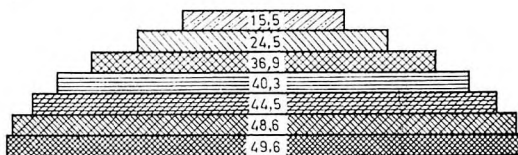
ÖSSZES NÉPESÉG

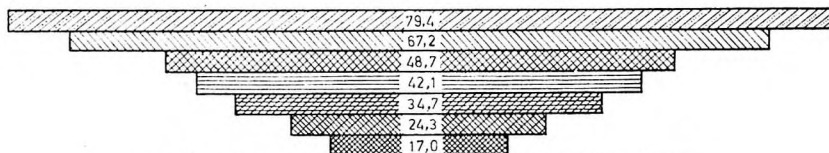
FELSŐFOKÚ OKLEVELET SZERZETT

ÉRETTSÉGIZETT

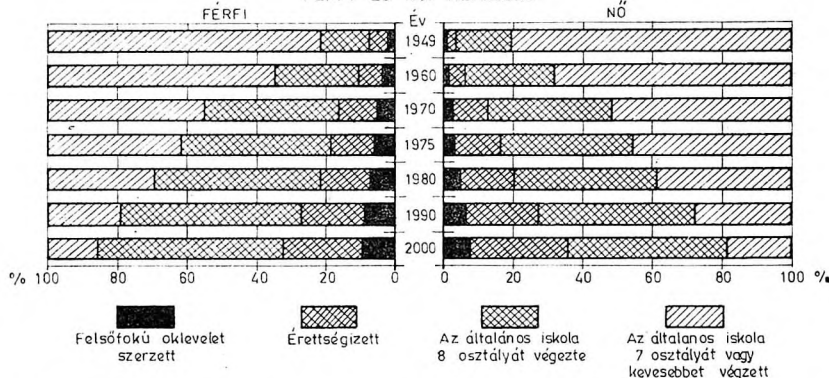
AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA 8 OSZTÁLYÁT VÉGEZTE

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA 7 OSZTÁLYÁT VAGY KEVESEBBET VÉGEZTE

FÉRFI ÉS NŐI NÉPESÉG

X. A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettségének alakulása, 1949—2000*

* A nappali, esti és levelező tagozatokon szerzett iskolai végzettségek együtt.

Динамика уровня образования населения в возрасте 15 лет и старше, 1949—2000 гг.*

*Уровни образования, достигнутые в дневных, вечерних школах и заочных курсах вместе.

Educational level of 15 years old and older population, 1949—2000*

* Educational levels attained at day-schools, evening-schools and correspondence courses together.

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СИСТЕМУ ШКОЛ И НА ПОЛОЖЕНИЕ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В 1950—2000 ГГ.

Резюме

Изменения коэффициентов рождаемости в Венгрии произошли отчасти вследствие определяющего демографические процессы социо-экономического развития, отчасти же в результате непосредственных мероприятий политики народонаселения. В годы после второй мировой войны коэффициент живорождаемости — отчасти для замены потерь рождений во время войны — повысился до уровня перед освобождением страны, затем в начале 1950-ых годов он снова снизился. За регрессом — под влиянием непосредственных мероприятий политики народонаселения — в 1953—1954 г. последовала большая волна рождений, которая достигла, как максимума, коэффициента в 23‰, затем с 1955г происходило сперва медленное, затем более значительное уменьшение. Минимум — коэффициент живорождаемости в 13‰ имел место в 1962—1964 г. После этого коэффициент увеличился медленно до 1968 г., затем он находился в состоянии застоя: в период 1967—1973 гг. он составил около 15‰. В 1974—1975 гг. — отчасти под влиянием новых мероприятий политики народонаселения — можно было наблюдать резкое увеличение, в то время количество живорождений на тысячу жителей равнялось 18. С 1976 г. количество живорождений слегка снизилось, и в ближайшие годы можно тоже рассчитать на дальнейшее уменьшение.

При исследовании дальнейшей динамики демографического положения все наши гипотезы предполагают постоянное снижение количества рождений. Это объясняется в первую очередь неблагоприятной динамикой возрастной структуры, то есть снижением численности женщин в фертильном возрасте. Нужно предположить, что это, сперва более быстрое, затем замедляющееся немножко уменьшение будет продолжаться до 1986 г., после этого можно рассчитывать на медленное увеличение.

До сих пор из демографических факторов, оказывающих влияние на численность населения и на возрастную структуру, мы исследовали только динамику плодovitости и мы не занимались вопросом смертности, который тоже считается важным. Мы сделали это потому, что в настоящее время динамика количества рождений оказывает решающее действие на демографическое положение, особенно у молодых лиц, в эти возрастные годы уровень смертности показывается отроду низким в Венгрии.

При перспективном исчислении данных образования мы предположили, что теперешняя школьная система не изменится, следовательно наши данные показывают изменения, которые будут происходить под влиянием демографических факторов.

Динамика количества рождений в основном определяет численность населения в дошкольном и школьном возрастах, численность лиц, участвующих в образовании, возможности их прохода через систему образования затем принятие ими работы и вообще количественные аспекты положения рабочей силы.

В соответствии с этим в детских садах ожидается быстрое увеличение численности детей в 1977—1982 гг., а в начальных школах — в 1981—1986 гг. 87—88% лиц в возрасте 14 лет — при сохранении теперешней пропорции продолжения учения — начнут учиться в средних школах. Имеются большие требования к продолжению учения в средних школах с целью поступить позже в высшие учебные заведения; пропорция лиц с таким стремлением нереально высока, особенно у девушек.

Шансы продолжения учения менее благоприятны у контингентов с высокой численностью. Но при повторении в течение нескольких лет прошения по приему в вузы они приближаются в известной мере к шансам следующих за ними контингентов, но нельзя говорить об уравнивании шансов.

Большое развитие образования в дневных, вечерних и заочных курсах, постоянное увеличение требований общества в этом отношении способствуют в конце концов более высокому уровню образования населения, и в конце изучаемого периода (в 2000 г.) почти у одной десятой части населения в возрасте 25 лет и старше будет диплом; одна треть населения в возрасте 18 лет и старше закончит среднюю школу и свыше 80% населения в возрасте 15 лет и старше закончит не менее 8 классов начальной школы, то есть в пределах этого их значительная доля выдержит и экзамен квалифицированного рабочего. Преобладающая часть лиц на более низком уровне этого образования относится к самым старым контингентам.

IMPACT OF DEMOGRAPHIC FACTORS ON THE SCHOOL SYSTEM AND ON THE LABOUR-FORCE SITUATION 1950—2000

Summary

The Hungarian birth rates changed partly due to the socio-economic development determining the demographic processes, partly in consequence of direct population policy measures. In the years following World War II — partly to substitute the losses in births during the war — live birth rates increased to the level observed prior to the liberation of the country, then it declined at the beginning of the 1950s. The regress — under the effect of direct population policy measures — was followed by a baby-boom in 1953—1954 with a maximum birth rate of 23 per thousand, after it, from 1955 on live birth rate decreased, first slowly, then more significantly. The minimum was attained in 1962—1964 with a value of 13 per thousand. From this date on till 1968 a slow growth and then a stagnation took place: between 1967 and 1973 it was around 15 per thousand. In 1974—1975 — partly also due to the new population policy measures — a great increase occurred, at that time there were 18 live births per thousand population. Since 1976 live birth number slightly declined and also in the following years we can count upon a further decrease.

When we studied the further development of the demographic situation all our hypotheses supposed a permanent decline in the number of births. The reasons for this are first of all the unfavourable development of age structure, i. e. the future fall in the number of females of reproductive age. We have to suppose that this decrease which will be more rapid at the beginning and later it will become slightly slower, will last till 1986, from that date on we can count upon a slow increase.

Till now of the demographic factors affecting the number of population and age-structure we have studied only the development of fertility and we have not dealt with the question of mortality which shouldn't be neglected either. We have done so because at present the development of birth number exerts a decisive influence on the demographic situation, specially in case of young people; in these years of age mortality level is fortunately low in Hungary.

At the projection of education data we supposed that our present school system will not change, so our data reflect the changes which will occur under the impact of the demographic factors.

The number of births determines basically the size of population of pre-school and school age, the number of persons participating in education, the possibilities of their passing through education system, then the taking of job by these persons and in general the quantitative aspects of labour-force situation.

According to this in kindergatens we can count upon a rapid growth in the number of children in 1977—1982 and in primary schools in the 1981—1986 period. 87—88 percent of persons aged 14 years — if the present proportion of

persons continuing to study will remain — will enter secondary schools. There are great demands on the continuation of studies at secondary schools with the aim to be admitted later to third level schools. The proportion of persons having such ambitions is unreally high, especially for girls.

The chances of large cohorts to continue their study are less favourable. By repeating during some years their request to be admitted to third-level schools they get somewhat nearer to the chances of the cohorts following them but we can't speak at all of the equalization of chances.

The great development of education at day-time, evening- and correspondence courses, the continuous increase in the demand of society in this respect will finally result in a higher educational level of population, and at the end of the period investigated (in 2000) almost one tenth of the 25 year old and older population will have a diploma; one third of the 18 year old and older population will finish secondary school and over 80 percent of the 15 year old and older population will finish at least the 8th form of primary school and within this a significant part of them will pass the examination of skilled worker, respectively. The overwhelming majority of persons on an educational level lower than the above mentioned will belong to the oldest cohorts.

A KÖZMŰVELŐDÉSI STATISZTIKA HELYZETE ÉS PROBLÉMÁI*

BARTA BARNABÁS

I. Közművelődés jelentősége napjainkban

A társadalom gazdasági fejlődése a világ nagy részében olyan színvonalat ért el, amikor már nem pusztán az elemi szükségletek kielégítése van napirenden. Ez a haladás az életmód kérdését az érdeklődés középpontjába állította. A gyors technikai, gazdasági, társadalmi változás következtében világszerte hamarosan „Eljő az idő, amikor nem az a fontos, hogy miből, hanem hogyan élünk”. A mai világgazdaságban „korszakos változás” tanúi lehetünk. A változások eltérő mértékben bár, de valamennyi nemzetgazdaságot érintik. A nemzetgazdaságoknak az új körülményekhez való alkalmazkodása mind nagyobb mértékben függ a régi és az új ismeretek terjedelmétől és minőségétől, alkalmazkodási képességétől, a lakosság általános és termelési kultúrájától. Érthető mind, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés egészében a kultúra egyre jelentősebb elemmé válik. A jövő társadalmi-gazdasági igényei megkövetelik az összhang megteremtését a gazdasági fejlődés és a műveltségi, kulturális szint között, így a tanulás, a művelődés, a kulturált életmód, a gazdasági növekedés szerves tényezőjévé válik.

A szocialista társadalomban is azáltal, hogy az ún. extenzív korszakról az intenzív korszakra tért át, más jellegű munkaerő- és társadalmi szükségletek képződnek, mint korábban. Az intenzív korszak, a tudományos-technikai forradalomra való felkészülés mindenekelőtt feltételezi, hogy a munka termelékenysége válik a társadalmi fejlődés emelőjévé. Ezért a nagyobb kultúrájú és szakképzett munkás iránti szükséglet egyre jobban növekedik. A termelés fejlődésével nagyobb jelentőségűvé lesz ez emberekben rejlő tudás, tudástartalék, az új ismeretek állandó, folyamatos megszerzéséhez szükséges képesség és készség kialakítása. Az új technika bevezetése, illetve bevezetésének

* Az MTA Demográfiai Bizottsága 1979. március 28-i ülésén az MTA Statisztikai Bizottságával együttesen megvitatott előadás.

sikere az ország ereje, nagymértékben ettől a tudástól, „a kiművelt emberfők” sokaságától, aktivizálásától függ.

Az iparilag fejlett országokban felismerték, hogy a gazdasági növekedés — méginkább a komplex társadalmi-gazdasági fejlődés — nem folytatható csupán a hagyományos termelési tényezők alapján. A fejlődő és a közepesen fejlett országokban az iparosodás — és vele együtt a magasabb termelékenység az új munkakultúra kialakulása — megköveteli az infrastruktúra és az „emberi tényezők” előzetes vagy párhuzamos fejlesztését is.

Szocialista társadalmunk már korábban megszüntette a művelődési kiváltságokat, felszámolta azt a kulturális elmaradottságot, amely a dolgozó osztályokat évszázadokon át sújtotta; gyökeresen megváltoztatta a közművelődés feltételeit, minden állampolgár számára megteremtette a lehetőséget, hogy igénybe vegye a művelődéshez szükséges legfontosabb eszközöket és intézményeket; szervezi és ösztönzi a dolgozók művelődését. A rendelkezésre álló eszközökkel azonban ma még nem él, illetve egyes rétegek hátrányos helyzetéből adódóan nem élhet mindenki egyenlő mértékben.

A szocialista társadalom építése, a szocialista demokrácia kiteljesedése, a termelés, a tudomány és a technika fejlődése, a társadalmi tudat fejlesztése, az életmódváltozás és a növekvő szabad idő korunk emberétől mind sokrétűbb műveltséget kíván.

A fejlett szocialista társadalom igénye: az általánosan és szakmailag művelt, folyamatosan művelődő, szocialista világnézetű, közösségi gondolkodású emberek formálása, hogy az egész nép részt vehessen a kultúra elsajátításában, létrehozásában és ápolásában.

Mindezek tökéletesebb megvalósításának elősegítésére alkotta meg államunk az 1976. évi V. törvényt a közművelődésről. E törvény által a szervezett-irányított művelés-nevelés kilép a hagyományos életkori és intézményi keretek közül és az egyén fejlődését egész életében szolgáló rendszerré alakul. A tanulási-művelődési-képzési lehetőségek permanenssé válnak. Az életmód alakulásában mind alkotóbb szerepe lesz a közvetlenül szervezett, a csak közvetve irányított, vagy a már egészében önálló önképzésnek-önművelésnek. A személyiség ilyen módon való formálása megkívánja a művelődés egységes társadalmi folyamatként való felfogását, a közművelődés és a közoktatás integrációját. A közművelődés és a közoktatás történelmileg szükségszerű kettőségében a társadalmilag nélkülözhetetlen ismeretek elsajátítása elkülönült és el is szakadt a művelődéstől. Az oktatásügy és a művelődésügy szétválása, külön rendszerként való létezése végsősoron a kialakuló kapitalizmus ellentmondásos termelési és ideológiai szükségleteiből fakadt. És bár ennek az elszakadásnak, sőt szembekerülésnek a kapitalista társadalmakra jellemző formái nálunk ismeretlenek, a funkcionális elkülönülés nálunk is fellelhető.

Azt a tudást és ismeretmennyiséget, amelyet a fejlett termelési kultúrák megkívánnak csak az *integrált közoktatás és közművelődés* keretei között folyó *permanens nevelés* és az élethosszig tartó *művelődés* biztosíthatja. *A közművelődés végső célja az emberben rejlő*

alkotó képesség sokoldalú kibontakozásának elősegítése, ami összhangban van a szocialista társadalom szükségleteivel.

Az a körülmény, hogy a műveltségnek igen jelentős szerepe van a gazdasági-társadalmi fejlődésben, szükségessé teszi a közművelődés fogalmának megvilágítását. A fogalom megközelítésénél mindekelőtt figyelembe kell venni, hogy az általános társadalmi fejlődés, valamint a tömegközlés fejlődése egyaránt új feltételeket teremtettek a közművelődés számára. Új lehetőségeket tártak fel, és önmagukban is arra utalnak, hogy a közművelődés napjainkban átfogóbb jellegű, mint akár másfél évtizeddel ezelőtt is volt, amikor általában népművelési tevékenység folyt. A közművelődés azt a változást jelzi, amely az egész társadalomban, a társadalom művelődési céljaiban, a műveltség megszerzésének módjában, a művelődést terjesztő intézmények munkájában, illetve hatósugaruk változásában, tehát a népműveléshez képest a művelődésben ment végbe. Mindebből következik, hogy a közművelődést nem lehet néhány területre, vagy intézményre leszűkítve felfogni, de az is, hogy *dinamikusan* kell értelmezni, mert szerepe, eszközei a társadalmi fejlődés változásával együtt dinamikusan változnak.

Éppen a fogalom dinamikus jellege utal arra, hogy konkrét fogalmi meghatározásra való törekvés helyett inkább a közművelődés sajátos jegyeit kell figyelembe venni, mégpedig a valóságos társadalmi élettel, mint a közművelődés közegével való összefüggésben.

A közművelődés fogalmának tartalmi megközelítésére célszerű a közoktatásból kiindulni, mert a közművelődés egyrészt ráépül az iskolai oktatás-nevelés eredményeire, ugyanakkor segítenie is kell az iskolai munka elmélyítését, folyamatossá tételét. A permanens művelődés koncepciója új követelményeket támaszt az iskolával szemben: elő kell készítenie, meg kell alapoznia az egész életen át tartó nevelést, művelődést, de a közművelődésnek nemcsak az iskola után, hanem az iskola mellett is van feladata.

Az iskolai oktatás-nevelés nyújt alapot a tudomány, a művészet megértéséhez, ugyanakkor a közművelődés értékelő válogatásban közvetíti azokat a tudományos és művészeti ismereteket, politikai tájékoztatást és társadalmi gondolatokat, amelyeket az oktatás önmaga nem adhat meg, illetve amelyekre a folyamatos képzéshez, neveléshez szükség van. A közművelődés azonban nemcsak értékkel, válogat, közvetít, hanem a művelődés alanyainak cselekvő részvételével új értéket is létrehoz. A közművelődés egyik lényeges sajátossága az, hogy az emberek cselekvő, alkotó módon vesznek részt a kultúra el-sajátításában, a művelődés folyamatában.

A közművelődés azonban nemcsak az oktatás színvonalától, a társadalom tudásának szintjétől függ, és nem is csupán ezekre hat vissza. A közművelődés feltételei közé tartoznak olyan tényezők, mint a művelődésben való érdekltség, az ún. környezetkultúra, a termelési kultúra és ezzel összefüggésben a szocialista demokratizmus fejlődése. A közművelődés elsődleges (ismeretterjesztés, művészeti nevelés, önművelés, szórakozás, kulturális rendezvények, fesztiválok, versenyek) és ahhoz kapcsolódó területeinek és intézményeinek mun-

kája alapvetően függ a művelődési területeken kívüli jelenségek, társadalmi tényezők művelődésre ösztönző hatásától. Különösen a termelési kultúrának, a környezetkultúrának, a szocialista demokratizmusnak van döntő szerepe a társadalmi művelődés egészében.

A felsorakoztatott legjellemzőbb jegyek alapján elmondhatjuk, hogy a *közművelődés a társadalom tagjainak egész életén át tartó — iskolán kívüli, nevelő-művelő, önművelő, szórakoztató, tájékoztató és rekreációs-szabadidő — felhasználási és művelődési tevékenysége.*

A magyar statisztikai szolgálat a közművelődés fejlődését a maga eszközeivel szinte életrehívása óta nyomon követi. Az utóbbi 1—2 évtized robbanásszerű változásairól is igyekezett számot adni, nem várva, amíg a tudomány a közművelődés fogalmát teljes pontossággal tisztázza, mindenkor megragadta azokat az elemeket, amelyek e fogalom tartalmába mindenképpen beletartoznak.

II. Főbb tendenciák a közművelődés alakulásában

A felszabadulást követő 10—15 év alatt kiépült a legfontosabb közművelődési intézmények hálózata Magyarországon és a lakosság kulturális aktivitása is gyors ütemben nőtt. Az 1960-as évek elejétől azonban a lakosság kulturális szokásai egyre észrevehetőbben változtak, főként a televízió hatására, de a lakosság életmódját befolyásoló más tényezők (pl. a gépkocsi-, a hétvégiház-vásárlás, a turizmus terjedése stb.) nyomán is. A közművelődés egyes hagyományos formái iránti érdeklődés nagymértékben csökkent. A közművelődésben tehát egy *újabb fejlődési szakasz* indult el, amelyben a statisztika hagyományos formákra kidolgozott mutatóinak egy része visszaesést mutat.

Így például a mozi- és színházlátogatások száma 1960-hoz képest jelentősen csökkent, kevesebben vesznek részt a művelődési otthonok rendezvényein. Lényegesen nőtt viszont a múzeumok és kiállítások, továbbá a hangversenyek látogatottsága, több könyvet, hanglemezt és újságot adtunk ki és gyors ütemben nőtt a televíziónézők tábora.

Az 1950-es évekre az otthonon kívüli művelődés, a kulturális intézmények nagyobb arányú igénybevétele volt jellemző és ezen belül nagyobb teret kaptak az ún. „közösségi formák” is. Az 1960-as években az otthon keretei között kialakult művelődést elsősorban a televízió és a rádió uralja és más modern technikai eszközök, mint a magnetofon, a lemezjátszó, a dia- és mozgófilm-vetítés, a fotózás (amely a turizmushoz kapcsolódva hódít tért). Az olvasás gyakorisága is csökkent, bár kisebb mértékben mint a házon kívüli művelődési formák igénybevétele.

A lakosság művelődési szokásaiban az utóbbi 15 évben végbe ment változások szorosan összefüggenek az iskolázottsági, a szakképzettségi, a foglalkozási és lakóhelystruktúra átalakulásával, az életmód új formáival, éppen ezért nehezen minősíthetők egyértelműen pozitívnak vagy negatívnak. Kétségtelennek tűnik azonban, hogy a közművelődést jellemző hagyományos és csak intézményi szemléleten alapuló statisztikai mutatók nem bizonyulnak elegendőnek, illetve

elég kifejezőnek ahhoz, hogy a megváltozott életmód kereteihez illeszkedő kulturális fejlődést megfelelően tükrözzék. (Ez egyébként nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi kulturális statisztikára is jellemző.)

Az UNESCO által gyűjtött statisztikai mutatók alapján a közművelődés legtöbb területén Magyarország közepes helyet foglal el az európai országok között. A lakosság számához viszonyítva

- a napilapok átlagos megjelenési példányszáma
23 ország közül a 13.,
- a kiadott könyvek és füzetek átlagpéldányszáma
22 ország közül a 8.,
- a könyvtári olvasók arányszáma
12 ország között a 3.,
- a mozilátogatások arányszáma
12 ország között az 5.,
- a televízió-előfizetők arányszáma
20 ország között a 12.,
- a rádióelőfizetők arányszáma
20 ország között a 15.,
- a színházlátogatások arányszáma
a 9 szocialista ország között a 6.

helyet biztosította számunkra.

E mutatók köre azonban nem öleli fel a művelődés legfontosabb jellemzőit, a kulturális tevékenységek változását, a ráfordított időt, a rendelkezésre álló kulturális eszközöket igénybe vevők arányszámát, társadalmi rétegek szerinti összetételét, az igénybevétel gyakoriságát, a tartalommal kapcsolatos elvárásokat.

III. A közművelődési statisztika módszertani problémái

1. A közművelődési statisztika köre

A közművelődési statisztika Magyarországon az alábbi intézmények, illetve tevékenységek megfigyelésére terjed ki:

- könyv- és sajtókiadás, illetve terjesztés,
(kivitel és behozatal)
- könyvtárak,
- hanglezemgyártás és forgalmazás,
- filmgyártás, filmforgalmazás (kivitel- behozatal), filmszínházak,
- színházak és egyéb színpadi szórakozások, hangversenyek,
- múzeumok, kiállítások, műemlékvédelem,
- művelődési otthonok,
- rádió- és televízió előfizetők, műsoridő, a programok összetétele,
- művészet-oktatás.

A kör rendkívül heterogén, és a népgazdasági ági besorolást figyelembe véve a kulturális ágazatnak az oktatáson, a tudományos ku-

tatáson és a sporton kívüli részét, továbbá a belkereskedelem ágazatba sorolt könyv- és hanglezmev-forgalmazást, a hírközlés ágazatba sorolt sajtóterjesztést, a televízió- és rádióelőfizetést, az iparba sorolt filmgyártást is átfogja.

A közművelődési statisztika köre nemzetközileg sem meghatározott. Egyes országokban ide sorolják a turisztikát, az építóművészetet, a szabadidős tevékenységek egy részét, mint például a fotózást, a díszítéseket és nagy eltérések vannak a vallási programok figyelembevétele terén.

Nehezíti a közművelődési statisztika körének meghatározását, az oktatáshoz való szoros kapcsolódása és kölcsönhatása. A közművelődés gyakorlatilag olyan iskolán kívüli ismeretszerzés, amely legalább „véletlen tanulást” eredményez, de gyakran szervezett oktatási formákkal is találkozunk, mint a művelődési otthonok, vagy a TIT által szervezett tanfolyamok, előadások, tanulmányi kirándulások, szakkörök. E programok a tevékenység jellege alapján az oktatáshoz is sorolhatók. Ugyanakkor a színvonalas programok megértésének feltétele az iskolázottság és a kulturális aktivitás az iskolázottsággal mutatja a legszorosabb összefüggést.

A közművelődés rendkívül szorosan kapcsolódik más népgazdasági ágakhoz.

— a könyv- és sajtókiadás kiadói, szerkesztői tevékenység eredménye, de feltétele a papírgyártás (vagy behozatal), a nyomdai tevékenység, a szerzői jogvédelem;

— a könyvterjesztés a belkereskedelmi hálózathoz, a sajtóterjesztés, a tv és a rádió a postai- hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódik;

— a hanglezmevfelvétele kulturális és műszaki, a gyártás ipari, a forgalmazás kereskedelmi tevékenység;

— a filmszalag előállítás ipari, a filmrendezés művészeti munka;

— a színpadi szórakoztatáshoz belkereskedelmi (pl. jelmezkölcsönzés), vendéglátóipari (pl. könnyűzenei és show programok) tevékenységek kapcsolódnak;

— a rádió- és televíziógyártás az iparba, a programok szervezése a kulturális ágazatba, a készülékek eladása a kereskedelembe, javítása ismét az iparba tartozik és ugyanez a helyzet a magnetofonok, lemezjátszók, fényképezőgépek, vetítőgépek, stb. esetében.

A tevékenységek és különösen az intézmények (vállalatok) ágazati besorolása nem mindig következetes, ily módon ez is nehezíti a közművelődési szféra határainak egyértelmű meghatározását.

2. A közművelődésstatisztikai adatok rendszerezése

A közművelődési tevékenységeket és folyamatokat többféle megközelítésben rendszerezhetjük. Az egyik megközelítés, ha a közművelődés formáit az alábbi dimenziókban vizsgáljuk:

Forma	Alkotók	Alkotások	Hozzáférhetővé tétel	Megőrzés	Igénybevétel
			statisztikája		
Írott formák könyv periodika	írók, fordítók újságírók	új művek, for- dítások, szer- kesztett lapok, folyóiratok	könyv- és sajtókiadás; forgalmazás, kölcsön- zés	könyvtárak	könyv- és sajtóvásár- lás, kölcsönzés, olva- sás
Vizuális formák televízió	írók, újságírók, fotóművészek, zeneszerzők, rendezők	televíziós prog- ramok	programszerkesztők, műsorsugárzás, elő- adóművészek, riporte- rek és más előadók	film- és hang- szalagtárak	televízió-előfizetők, te- levíziónézők
film	írók, rendezők zeneszerzők	gyártott filmek	filmforgalmazás, mo- zik, előadások	filmtárak	mozilátogatások
színház és egyéb színhadi kultúra, hangverseny	színhadi szerzők, zeneszerzők, rendezők stb.	darabok, zene- művek, koreo- gráfiák stb.	színhadi szórakoztató intézmények, előadá- sok, előadóművészek	könyvtárak, archívumok	színhadi rendezvények látogatói
művelődési otthonok egyéb rendezvényei	—	—	népművelők, intézmé- nyek, rendezvények	könyvtárak, archívumok	rendezvények résztve- vői
múzeum, kiállítás	festő, szobrász, népművész stb.	képzőművészeti alkotások	kiállítás, régészeti fel- tárás, restaurálás	műemlékvéde- lem, múzeum	látogatások
Hallható formák rádió	írók, újságírók, zeneszerzők, rendezők	rádióprogramok	programszerkesztők, műsorsugárzás, elő- adóművészek, riporte- rek és más előadók	hangszalagtárak	rádió-előfizetők, rá- dióhallgatók
hangrögzítő és visszaadó eszközök	zeneszerző	új zeneművek	hanglemezfelvétel, forgalmazás, hangsza- lag stb. forgalmazás, (műsorszórás)	lemez- és hang- szalagtár	lemez- és szalagvásár- lók, hallgatók

E rendszerezést áttekintve, azt kell mondanunk, hogy a folyamatos közművelődési statisztika alig foglalkozik az alkotó tevékenységgel és az alkotókkal. Lényegesen több információ áll rendelkezésre a hozzáférhetővé tételről, az előadásokról, rendezvényekről, kiadott könyvekről, a műsoridőről stb. A kulturális programok rögzített formáinak megőrzése szervezett, de erről statisztikai információ — a könyvtárak és múzeumok gyűjteményeit kivéve — nincs. A kulturális programok látogatóiról az intézményi adatszolgáltatáson keresztül integrált adatok évről évre rendelkezésre állnak, de az igénybevétel különbségeiről, megoszlásáról, szóródásáról csak a lakosság körében nagyobb időközönként végrehajtott adatgyűjtések adnak választ.

A közművelődésre fordított állami és lakossági kiadásokat hasonló rendszerezésben kellene összeállítani, de e területen is hiányoznak bizonyos információk. Ez utóbbit különösen nehezíti, hogy a közművelődés finanszírozásának rendszere rendkívül széttagolt. A fő forrást az állami központi és a tanácsi költségvetés jelenti, de jelentősek a szakszervezetek, a KISZ, más társadalmi szervek, a szövetkezetek és más érdekképviseleti szervek, továbbá a vállalatok, intézmények közművelődési ráfordításai, valamint a lakosság kulturális kiadásai és beruházásai is.

3. Intézményi és tevékenységi szemlélet érvényesítése a statisztikában

A közművelődési statisztika legfontosabb alapkérdése, hogy milyen mértékben elégedhetünk meg az intézmények adatszolgáltatásából rendelkezésre álló mutatókkal. A gyakorlat bizonyítja, hogy ezek az adatok — bár nem nélkülözhetők — nem adnak jellemző információkat a lakosság művelődését jellemző tendenciákról. Ezért az intézmények által nyújtott információkat mindinkább ki kell egészíteni, a lakosság körében végzett vizsgálatokkal.

A Központi Statisztikai Hivatal első ízben 1959-ben végzett ilyen jellegű vizsgálatot a háztartásstatisztikához kapcsolódva, majd 1964-ben és 1974-ben önállóan, 2⁰/₀₀-es reprezentatív minták felhasználásával. Ezek a vizsgálatok alkalmat adtak arra, hogy a legfontosabb demográfiai tényezőkkel — életkor, nemek, iskolázottság, foglalkozás, lakóhely — összefüggésben elemezzük a 10 éves és idősebb népesség kulturális aktivitását.

A legutóbbi vizsgálat eredményei szerint a lakosság 3⁰/₀-a semmiféle művelődési eszközt nem vett igénybe. Ezek aránya a mezőgazdasági fizikai dolgozók között 7⁰/₀ volt. A lakosság több mint fele csak az otthon keretei között elérhető eszközökkel — rádió, tv, sajtó, esetleg könyv — élt. Ezek aránya a szellemi foglalkozásúak között 40⁰/₀ körüli, a mezőgazdasági fizikai dolgozók között ennek csaknem kétszerese, 76⁰/₀ volt. (Ez természetesen összefügg azzal is, hogy a szellemi foglalkozásúak iskolázottabbak, nagyobb részük él városokban és a korösszetételüknél fogva is érdekldőbbek, mint a mezőgazdaság fizikai dolgozói.) 100 lakos közül a rádiót 88 hallgatja, 84-en nézik a televíziót, 70-en olvasnak újságot. Ezek a legelterjedtebb eszközök.

A 10 éves és idősebb népességnek kb. a fele olvas könyvet, de a szellemi foglalkozásúaknak több mint 80%-a, viszont a mezőgazdasági fizikai dolgozóknak 20%-a sem.

Az otthon keretein kívüli művelődési formákat elsősorban a fiatalok veszik igénybe. 100 lakos közül 38 jár moziba, 18 színházba, 14 hangversenyre, a kultúrotthonok rendezvényein a 10 éves és idősebbek 70%-a vesz csak részt. A résztvevők nagyobb része viszonylag gyakran jár moziba, színházba, kultúrotthonba, ily módon az intézményi statisztikákban szereplő igénybevételi adatok gyakran a lakosság viszonylag szűk rétegére korlátozódnak.

Emellett az intézményi adatok nem adnak választ arra, hogy milyen tartalmú programokat vesznek igénybe szívesebben, vagy kevésbé szívesen: milyen típusú műsorokat hallgatnak, vagy néznek meg minden olyan esetben, amikor erre lehetőség van, a lakosság mekkora hányada és milyen rétegei válogatnak egyáltalán a kulturális lehetőségek között és milyen rétegek veszik igénybe a közművelődési szolgáltatásokat kizárólag szabad idejüktől függően, de tartalmi válogatás nélkül.

Valójában a közművelődési statisztika csak a lakosság magatartásának, választásának számbavétele alapján lehet képes arra, hogy az e téren kialakult helyzetről és jellemző tendenciákról információt nyújtson. Nem feltétlenül jellemző pl. önmagában a kiadott könyvek és újságok száma és forgalmazása, ha nem ismerjük a lakosság olvasási szokásait, irodalmi érdeklődésének irányait. Gyakorlatilag keveset mond a könyvtári hálózat kiépítettsége, a könyvállomány nagysága, vagy a beiratkozott olvasók száma, ha nem ismerjük, hogy a lakosság mely rétegei, milyen tartalmú könyveket kölcsönöznek, illetve keresnek a könyvtárakban. Korlátozott értékűek a hanglezgyártás és forgalmazás adatai, ha nincs információ arról, hogy a lakosság milyen rétegei rendelkeznek lemezjátszóval, milyen tartalmú lemezeket vásárolnak, illetve hallgatnak. Ily módon torzíthatnak a hangverseny-, de esetenként az operalátogatás adatai is, mert hanglezgyártásról egész hangversenyeket, operákat hallgathat meg a lakosság, csak erről nincsenek információink. Mindezt bonyolítja a magnetofon, mivel a hangszalagok pótolhatják a lemezeket és minden rögzíthető és reprodukálható, amit a rádió, a televízió sugároz, illetve ami hanglezgyártásra áll. Ugyanezt mondhatjuk a mozilátogatásról is, amelynek a televíziós filmnézéstől való szétválasztása alig indokolható.

A jelenlegi közművelődési statisztikában tehát problémát, sőt esetenként ellentmondásokat okoz, hogy az intézményi statisztika rendszerének fenntartása mellett még nem tettük — legalább nagyobb időközönként — eléggé rendszeressé a téma vizsgálatát a lakosság körében és e vizsgálatok módszerei, mutatói sem teljesen kidolgozottak.

Mindez annyira igaz nemzetközi vonatkozásokban is, hogy míg néhány évvel ezelőtt az iskolázottsági szint és a használt kulturális aktivitási mutatók között szoros korrelációt lehetett kimutatni az európai országokban, ma ez már nem ennyire egyértelmű. Ennek oka

nem az összefüggés lazulása, hanem az, hogy a számításoknál felhasznált hagyományos intézményi faktorok éppen a legműveltebb országok kulturális tevékenységeit tükrözik legkevésbé.

4. Az időmérleg és a művelődésre fordított idő mérése

Gyakran elhangzik, hogy a kulturálódás szabadidős tevékenység. Ez részben igaz, részben nem. Az kétségtelen, hogy az időmérleg-vizsgálatok, amennyiben módszertanilag kitérnek a fő- és melléktevékenységekre, nagyon jól összekapcsolhatók a kulturális tevékenységekre vonatkozó vizsgálatokkal, de nem helyettesíthetik azokat.

A kulturális eszközök igénybevétele ugyan gyakran valóban szabad időt követel, például a mozi-, a színházlátogatás, vagy más rendezvényeken való részvétel. Az otthon keretein belül igénybe vett eszközök közül viszont már csak az olvasás jelent teljes lekötöttséget. A rádió műsorai teljes figyelemmel is hallgathatók a legtöbb házimunka — főzés, takarítás, vasalás, varrás — végzése mellett; a televíziót is sokan nézik — különösen a nők — valamilyen mechanikusan végezhető kézimunkázás mellett és ugyanezek a megállapítások vonatkoznak a lemez-, vagy magnóhallgatásra.

Kétségtelen, hogy a rádió, a lemez, vagy a magnetofon gyakran jelent csupán háttér-foglalkozást, tehát még csak nem is másodlagos tevékenységet (különösen a zenehallgatás), de ez sem zárja ki, hogy egy-egy közbeeső időszakban — például a hírekre — nagyobb figyelmet fordítson a rádióhallgató akkor is, ha egyébként más tevékenységgel van elfoglalva.

A kultúrára fordított idő gyakran keveredik a közlekedési idővel, például az utazás közbeni olvasás nem ritka, de keveredhet a munkaidővel is, különösen mechanikus fizikai munkák végzése esetén.

Keveredik a kultúrára fordított idő a turisztikával — például a műemlék- és múzeumlátogatások — és más hobby jellegű szabadidős tevékenységekkel: például a kézimunkázással, fotózással stb., mivel e tevékenységek egy része a kulturális szférát is érinti, mint a népművészet, a fotóművészet stb.

A kultúrára fordított idő mérése tehát nagyrészt összekapcsolható az időmérleggel, de vannak olyan összetevői is, amelyek sem az elsődleges, sem a másodlagos tevékenységek közé nem illeszthetők. Ez indokolta, hogy 1974-ben a kulturális statisztikai szakértők Genfben tartott nemzetközi értekezlete elvetette azt a javaslatot, hogy a kultúra csupán az időmérleg alrendszeren keresztül kapcsolódjék az SSDS-hez, a Demográfiai és Társadalomstatisztikai Osztályozás Egységes Rendszeréhez.

5. A háztartásstatisztika mint a közművelődési statisztika kiegészítője

A közművelődési kiadások adatait a költségvetési beszámolókból és a vállalati mérlegbeszámolókból állítjuk össze. Ezek azonban nem nyújtanak információt a lakosság kulturális kiadásairól.

A lakosság kulturális kiadásai egyrészt számításokon alapulnak, amelyekben az előfizetési díjakat, a belépőjegyek értékét, valamint a kulturális cikkek és eszközök vásárlására fordított összegeket vesszük figyelembe, másrészt a háztartásstatistikát használjuk fel kiegészítésül, amely társadalmi rétegenként tartalmazza a kulturális kiadásokat és ez utóbbiakat bizonyos mértékig részletezi.

A részletezések nem minden esetben felelnek meg a közművelődési statisztika céljainak, mivel az oktatási és közművelődési kiadások nem válnak el egészen tisztán, továbbá a kulturális eszközök (rádió, tv, magnó) vásárlási és javítási költségei is gyakran keverednek a háztartási gépek költségeivel. Ennek ellenére esetenként jól felhasználható kiegészítő információk állnak rendelkezésünkre a háztartásstatistikából. A háztartásstatisztika jelenlegi mintájához (az ELAR II-höz) kapcsolódva azonban indokoltnak látszik nagyobb időközönként a kulturális kiadások megfelelően részletezett vizsgálata.

IV. A közművelődési statisztika nemzetközi standardizálásával kapcsolatos törekvések

A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága 1964-ben fogadta el az oktatási és a közművelődési, valamint a sportstatisztikára vonatkozó standard osztályozást és az ehhez kidolgozott definíciókat. A KGST Évkönyvében ezek az adatok rendszeresen megjelennek.

Az UNESCO közművelődésstatisztikai munkája a KGST-nél lassabban halad, a kulturálisstatisztikai rendszer egészére vonatkozó szabvány még nem készült el és a gyűjtött adatok körében is vannak eltérések. Alapvető eltérés, hogy a szocialista országok közölnek adatokat a színházakról és a színpadi szórakoztatásról, míg az UNESCO ezt eddig nem gyűjtötte, ugyanakkor egy-egy területről az UNESCO adatkérései részletezettebbek, mint a KGST SÁB kérdőívei.

Az UNESCO az eddigiekben az alábbi közművelődési területekre vonatkozóan fogadott el statisztikai szabványt:

1. A könyv- és sajtókiadás statisztikája, 1964
2. A könyvtárak statisztikája, 1970
3. A rádió- és televízió-statisztika, 1976

Az ajánlások kidolgozásától függetlenül az UNESCO kb. az 1960-as évek közepétől rendszeresen adatokat kér és közöl a fentiekben túlmenően:

- a filmgyártásról;
- a mozilátogatásokról;
- a múzeumokról és a múzeumlátogatásokról.

Néhány esetben megkísérelték a közművelődésre fordított költségvetési kiadások gyűjtését, de erre kevés ország adott adatot és szinte sehol sem volt a közölt adat teljes.

1974-ben az UNESCO és az EGB együttesen szervezett kulturálisstatisztikai munkacsoport ülése után intenzív szakértői tevékenység kezdődött annak érdekében, hogy a közművelődési statisztikai rendszert kidolgozzák és kialakítsák az adatgyűjtés egységesítését célzó szabványt.

Az országok között semmiféle megegyezés nem jött létre abban a tekintetben, hogy milyen tevékenységek (illetve intézmények) tartozzanak a kultúra szférájába. Emiatt a jelenleg kidolgozott tervezet, amely rövidesen megtárgyalásra kerül a lehető legszélesebben igyekszik értelmezni a kulturális szférát és minden kapcsolódó tevékenységet ide sorol. Az ágazati besorolásokat és a már elkészült standard osztályozásokat oly módon veszi figyelembe, hogy mindenhonnan kiemeli a kultúrához is kapcsolódó tevékenységeket és azt a kulturális szférához (is) csatolja. Ez a komplex szemlélet nem jelentene problémát, ha ezen belül elkülönítené a más ágazatokhoz nem kapcsolódó kulturális területeket, de mivel e téren az országok között szinte áthidalhatatlanok a különbségek, ettől eltekint.

A jelenlegi javaslat a kultúra szféráját az alábbiakban jelöli meg:

0. Kulturális örökség
1. Nyomtatott anyag és irodalom
2. Zene
3. Előadóművészetek
4. Képzőművészetek
5. Mozi és fényképezés
6. Műsorszórás
7. Társadalmi-kulturális tevékenységek
8. Sportok és játékok
9. Természet és környezet

Valamennyi kategóriában figyelembe kívánják venni a szükséges alapanyagok (kulturális papír, nyomdafesték, írótinta, írógép, másológépek, nyomdai berendezések, audióvizuális készülékek, filmanyagok, hangszerek, hangrögzítő és visszaadó berendezések, kazetták stb.) termelését és forgalmazását, a művészeti tevékenységeket, az ezekhez szükséges intézményeket és épületeket stb.

A kategóriák egyes alcsoportjai csaknem teljesen új igények a kulturális statisztikai adatgyűjtésekben. Kétségtelen, hogy e tevékenységek kultúrához való kapcsolódása nem vitatható, de az ajánlás rendkívül szélesen értelmezi ezeket. Pl. a képzőművészet kategóriában az ékszereket, a társadalmi-kulturális tevékenységek c. kategóriában a vallási létesítményeket, szervezeti tevékenységeket és szolgáltatásokat is figyelembe kívánja venni, beleértve a keresztesítési, illetve a temetési szertartásokat, a hívők, a papok és templomok statisztikáit, de ide tartozna a művelődési házak, klubok, egyesületek tevékenységei is. A sportok és játékok kategória a gyermekjátékokra és játszóterekre, hazárdjátékokra, lóversenyre, sportfogadásra, bikaviadálra vonatkozó statisztikák gyűjtését tételezi fel.

A javaslat kidolgozásánál figyelembe vettük

- SNA (MPS) = a Nemzetgazdasági Elszámolások Rendszerét és ezen belül a Magán végső fogyasztási kiadások kulturális javakra vonatkozó részét,
- ISIC = a Gazdasági Tevékenységek Egységes Nemzetközi Ipari Osztályozását,
- ISCO = a Foglalkozások Egységes Nemzetközi Osztályozását,

- SSDS = a Társadalmi és Demográfiai Statisztika Egységes Rendszerét és ezen belül az Időmérleg alrendszerét,
- ICGS = a Javak és Szolgáltatások Osztályozásának Egységes Rendszerét.

E javaslat kidolgozásával egyidőben foglalkozik az UNESCO a kultúrára fordított költségvetési kiadások statisztikájának kidolgozásával. Amennyiben a kulturális statisztika köre a fent vázolt komplex szemléletben kerül elfogadásra, ez a ráfordítások statisztikájában is feltehetően érezheti hatását. Kétségtelen, hogy a nyugat-európai fejlett tőkés országok szempontjából ez a megközelítés rendkívül előnyös, mert a kulturális eszközök termelése és forgalmazása magában foglalja a fejlődő országok számára történő gyártást és kivitelt. Ily módon kedvezőbb helyzetbe kerülnek a nemzetközi összehasonlításokban, mintha a kultúra szűkebb szférájából és a hazai lakosság kulturális fogyasztásából, illetve aktivitásából indulnának ki.

ПОЛОЖЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ СТАТИСТИКИ КУЛЬТУРЫ

Резюме

В общественно-экономическом развитии в целом культура приобретает все большее и большее значение. Развитое социалистическое общество требует формирования людей с общим и профессиональным образованием, которые образуются непрерывно, у которых социалистическое мировоззрение, общественное мышление; чтобы весь народ мог участвовать в усвоении, создании и поддержании культуры.

Венгерская статистическая служба прослеживает своими средствами развитие культуры почти с момента своего создания. Она старается дать отчет также о резких изменениях культуры, происшедших за последние 10—20 лет.

После освобождения страны в течение 10—15 лет обстроилась сеть основных культурных учреждений в Венгрии и культурная активность населения увеличилась быстро. Однако, с начала 1960-ых годов культурные обычаи населения изменились, особенно под влиянием телевидения, а также других факторов, оказывающих действие на образ жизни населения (например, покупка автомашин, домов для отдыха в конце недели, распространение туризма и т. п.). Интерес к отдельным традиционным формам культуры резко снизился. В домашнем обрании преобладают культуры и радиоприемники, а также прочие современные технические инструменты, например, магнитофон, граммофон, проектирование диафильмов и кинофильмов, фотографирование (которое распространяется в связи с туризмом).

Поэтому в настоящее время характеризующие культуру традиционные статистические показатели, обосновывающиеся только на институциональном воззрении, не показываются больше достаточными, то есть они не могут больше хорошо выразить культурное развитие, соответствующее рамкам измененного образа жизни.

Круг статистики культуры является гетерогенным: он охватывает относящийся к отрасли внутренней торговли оборот книг и граммофонных пластинок, причисленные к отрасли связи распространение продуктов печати, подписки на телевизоры и радиоприемники, относящиеся к промышленности кинопроизводство и т. п.

Основным вопросом статистики культуры считается, в какой мере можно удовлетворяться показателями, происходящими от сообщения данных учреждениями. Практика показывает, что эти данные — хотя они нужны — не дают хорошей информации о тенденциях, характеризующих образование населения. Поэтому информацию, полученную от учреждений, следует дополнять обследованиями, выполняемыми в отношении населения. Эти обследования предоставили возможность для анализа культурной деятельности населения в возрасте 10 лет и старше в связи с основными демографическими факторами — возрастом, полом, уровнем образования, занятием, местожительством.

Эти обследования позволяли кроме того измерять и время, затраченное на культуру. Обследования по временному бюджету — если методологически они охватывают основные и дополнительные деятельности — могут быть очень хорошо сочетаны с обследованиями по культурным деятельностям, но не могут заменять их. В отдельных случаях мы получаем и от статистики домашних хозяйств хорошо используемую дополнительную информацию о культурных расходах населения.

В последние годы стремления к международной унификации статистики культуры продвигались на передний план. Постоянная комиссия СЭВ по статистике приняла уже в 1964 г. стандартную классификацию по статистике образования, культуры и спорта, и разработанные для этой классификации дефиниции. В рамках ЮНЕСКО проводится разработка стандарта по всей системе культурной статистики.

Страны не согласились о том, какие деятельности (или учреждения) нужно относить к сфере культуры. Поэтому разработанный в настоящее время проект старается толковать сферу культуры в самом широком кругу, и относит сюда все связанные деятельности.

SITUATION AND PROBLEMS OF CULTURAL STATISTICS

Summary

The role of culture increases steadily with the progress of the socio-economic development. The educational target of the socialist society at its present advanced stage is to have people with a high general culture and with up-to-date skill, who endeavour permanent learning, who have a socialist ideology and are public-minded; and to draw the whole population into learning, creating and promoting of culture.

The Hungarian statistical service has followed with its own means the development of culture almost since the moment of the existence of this service. It tried to report also on the sudden changes having occurred during the last 1—2 decades.

During 10—15 years after the liberation of the country the network of the most important cultural institutions was developed in Hungary and also the cultural activity of the population increased rapidly. From the beginning of the 1960s on, however, the cultural habits of the population changed, mainly under the influence of the television as well as of other factors affecting the manner of life of population (e.g. buying of cars, week-end houses, spreading of tourism etc.). The interest in some traditional forms of culture decreased greatly. In the culture developed at home first of all the television and radio as well as other technical instruments, like tape recorder, record-player, projection of dia- and cinematographic films, photography (which is spreading in connection with tourism) are prevailing.

Therefore at present the traditional statistical indicators characteristic of culture and based only on an institutional view are no more sufficient and cannot reflect appropriately the cultural development adapted to the changed manner of life.

The scope of culture statistics is heterogeneous: it covers the turnover of books and gramophone records belonging to the branch of internal trade, the

spreading of printed matters, the television- and radio-subscriptions included in the communication branch, as well as the film-making being a part of industry etc.

The main question of culture statistics is to what extent can we be satisfied with the indicators available from the data obtained from institutions. Practice shows that these data — though they are indispensable — do not give good information on the trends characteristic of the cultural development of population. Therefore the information given by institutions should be completed with surveys carried out among the population. These surveys afforded us an opportunity to analyse the cultural activity of 10 year old and older population by the main demographic factors — age, sex, educational level, occupation, residence.

Besides, these surveys permitted us to measure the time spent on culture. The time-budget studies — if methodologically they cover the main and secondary activities — can be connected very well the surveys relating to cultural activities but they do not substitute them. From time to time we get usable complementary information, on the cultural expenses of population also from household statistics.

In the recent years the efforts relating to the international unification of culture statistics came to the limelight. The Standing Commission of Statistics of the Council for Mutual Economic Assistance (Comecon) adopted a standard classification for education-, culture- and sports statistics and the definitions prepared to this classification already in 1964. Within the framework of UNESCO the development of a standard for the whole system of culture statistics is in process.

The countries did not agree upon the question what activities (and institutions, respectively) should be included in the sphere of culture. Therefore the draft under preparation tries to interpret most widely the sphere of culture and it includes all related activities in this sphere.

A NŐ HELYZETÉNEK ÉS SZEREPÉNEK ALAKULÁSA A CSALÁDBAN*

DR. BALOG MIKLÓS NÉ

Hazánkban a nők társadalmi egyenlőségének politikai és alapvető jogi feltételei biztosítottak. A női munkavállalás általánossá válása, a nők bekapcsolódása a társadalmilag szervezett munkába, megteremtette egyenjogúságuk gazdasági alapját is. Jelentős az előrelépés a nők kulturális, művelődési, szakképzési hátrányainak csökkentésében. Számos társadalmi intézmény és intézkedés segíti az anyaság összeegyeztetését a nő más társadalmi feladataival. Különösen az MSZMP Központi Bizottságának a nők helyzetéről szóló határozata¹ óta össztársadalmi ügygé vált a nők élet- és munkakörülményeinek a javítása, és szélesebbre nyíltak előttük a közélet színterei is. Gyakran tapasztalható még azonban a nők nyílt vagy rejtett lekicsinylése, alárendelt helyzete. Az egyenjogúság értelmezése sem teljesen egységes. Ez a jelenség nagymértékben összefügg azzal, hogy az általános fejlődés üteménél lassabban változik a nők és a férfiak családi és családon kívüli feladatainak és szerepének felfogása. A bizonytalan vagy konzervatív szemlélettől irányított döntések tartósíthatják a nők egyenlőtlen helyzetét, és újabb akadályokat állíthatnak eléjük.

A családdal összefüggő és a családban élő konzervatív nézetek, szokások, kapcsolatok és viszonyok ma még nehezítik, hogy az emberek újszerűen, szocialista módon gondolkodjanak és éljenek: a családban, a közéletben és a munkában.

A család a magánélet legfontosabb színtere, a társadalom közössége. Magán viseli a társadalom fejlettségének jegyeit, és egyidejűleg mélyen őrzi a hagyományokat. A családi élettel összefüggő tradicionális értékek, nézetek, szokások, a nemek társadalmi és családi feladatainak és szerepének kialakult rendje korábban több generáción keresztül bevált, megerősítést nyert. Természetesnek és ál-

* A Magyar Nők Országos Tanácsa Elnöksége részére készített, A nők helyzetének és szerepének alakulása a munkában és a családban című jelentés néhány főbb kérdésének összefoglalása. A kutatássorozat 1974-ben kezdődött és ma is tart. Vezetői *Ferge Zsuzsa*, *Balog Vilma*. A jelentés készítésében *H. Sas Judit* is részt vett.

¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának állásfoglalása a nők politikai, gazdasági és szociális helyzetéről, 1970. II. 18—19.

landónak tünt. Századunkban érzékelhetően felgyorsult az idő. Szinte egyetlen emberöltő alatt gyökeres és forradalmi változások zajlottak és zajlanak le a világban: a társadalmi és gazdasági berendezkedésben, a tudomány és a technika fejlődésében, az életkörülményekben, az emberi kapcsolatokban és az értékek rendjében. Az egyes fejlődési fokozatokat átmeneti időszakként szokták értékelni. Pedig ezek a stabilnak átélt szakaszok jelenleg és a jövőben méginkább egyre rövidebb időtartamúak lesznek, és gyorsabban váltják egymást. Az állandó változást kell tehát tartós állapotként elfogadnunk. A ma embere számára így egyre nehezebbé válik a folyamatos alkalmazkodás, a lépéstartás, a reális helyzetfelismerés és tervezés. Egyidejűleg növekszik a felelőssége, mert a döntések és tettek következményei nehezebben beláthatóak.

Magyarországon az elmúlt 35 év alatt kibontakozott és megerősödött szocialista társadalmi rendünk. Megteremtődtek az egyenjogúság politikai, társadalmi, jogi, gazdasági, kulturális és egyéb feltételei. Általánossá váltak a szocialista tulajdonviszonyok, végbement az iparosítás, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése. A városiasodás, a társadalmi rétegváltás, a dolgozó osztályok kulturális felemelkedése, az életkörülmények javulása, a demokratizmus kiteljesedése az élet minden területén éreztette hatását. A társadalomban végbement forradalmi átalakulás nem valósulhatott volna meg a nők tömeges részvétele nélkül, és viszont, e folyamatban bontakozott ki a nők egyre teljesebb társadalmi egyenjogúsága is. Mindez természetesen nem hagyta érintetlenül a családot sem, hiszen a család a társadalom terméke, és vele kölcsönhatásban fejlődik. A régi hagyományok és az új vonások küzdelmében megváltozott és napjainkban is változik a család szerkezete, belső élete, funkciói, szokásai. A társadalmi változások azonban csak némi késéssel hatnak a családra. Átalakulásának üteme időlegesen elmarad más társadalmi intézmények és közösségek szocialista fejlődésétől. A nők egyenjogúsága is lassabban érvényesül a családban, mint a munkában vagy a közéletben.

A mai magyar családok élete sokféle, sokszínű. Az átalakulás szétfeszítette a korábbi társadalmi-gazdasági rendszer talaján létrejött polgári család alapjait, kereteit, belső viszonyait és életvitelét, és elindította a szocialista típusú család kibontakozásának folyamatát is.

Az egy háztartásban élő magyar családok háromnegyede kétgenerációs kiscsalád, és a feleségnek is kereső foglalkozása van. Korábban több család élt együtt az idős szülőkkel. Most csupán minden negyedik családban él több generáció, vagy rokon is. A fiatalok önálló otthonot igyekeznek teremteni, és új családot alapítanak. Ez a jelenség nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a családok nélkülözik a nagyszülőket a kisgyermek nevelésében, hanem azért is, mert a magára maradt idős és beteg felnőtt családtagok gondozása megoldatlan és nehézséget okoz.

A Magyar Nők Országos Tanácsa folyamatosan figyelemmel kíséri a nők helyzetének alakulását. Egyes kérdésekről tudományos ér-

vényű kutatások útján szerez pontosabb és mélyebb ismereteket. Az egyik kutatássorozat a nő családon belüli helyzetének és szerepének alakulását vizsgálta². A vizsgált kérdések meghatározásánál a szocialista típusú család főbb jellemzőiből indultunk ki. Ezek néhány vonása már fellelhető a családok mindennapi életében, mások inkább még csak kívánságként fogalmazhatók meg. A párválasztásban és a házasságkötésben előtérbe kerül az érzelmeken alapuló személyes választás szerepe. A házasság tartalmát, a családi kapcsolatokat és a családi munkák megosztását egyre inkább a demokratizmus, a közös házastársi és szülői felelősségvállalás jellemzi. Kezd érvényesülni a gyermek jogainak és a szocialista morált tükröző kötelességeinek az egysége. A család nyitottabbá válik, és sokoldalú kapcsolatot tart a társadalom különböző közösségeivel, intézményeivel. Fejlődésnek indul a család és a társadalom közötti újszerű munkamegosztás. A hagyományos családi funkciók közül a társadalmi fejlődés során egyesek elhalványulnak, és felerősödnek azok a humánus funkciók, amelyek éppen a szocialista család lényegét és fontosságát fejezik ki a család tagjai és a társadalom életében. Ezek a funkciók a gyermek vállalásával, nevelésével; a felnőtt családtagokra is kiterjedő testi, érzelmi, erkölcsi és kulturális regeneráló, fejlesztő képességével; a család sajátos alapozó, rendező, értékelő és közvetítő szerepével kapcsolatosak. A szocialista család egyik lényeges vonása, hogy a család és a családtagok céljai általában összhangban vannak a társadalom céljaival.

A szocialista család egyes ismérvei egymással kölcsönhatásban vannak, feltételezik egymást. Vizsgálatunkban kiemeltük tehát az egyik tényezőjét, a nő családon belüli egyenjogúságának érvényesülését, és azt helyeztük a középpontba. Am a nő egyenjogúsága a gazdasági és közéleti szférában gyökerezik, és a családon belüli egyenjogúsága is csak erre az alapra épülhet. Ezért a kutatás választ keresett arra, hogy milyen a nő helyzete a munka világában, hogyan ítélik meg a női munkát, milyen a női munka társadalmi-munkahelyi elismerése. A megkérdezett ezer családban élő nők és férfiak feleségi és férji minőségükben, családi helyzetük tükrében adtak választ kérdéseinkre. A nő családon belüli helyzetét befolyásolja gyermekeinek száma és életkora. A nő családi szerepe, törekvései, lehetőségei, kapcsolata a család más tagjaival és mentesítése a mechanikus családi munkák alól kölcsönösen összefügg az iskolázottságával, szakképzettségével, munkabeosztásával, keresetével, előbbrejutási lehetőségeivel és a munkával való elégedettségével.

A nő számára rendkívül sok lehetőséget rejt magában a munkavállalás, és a munkában való helytállás igénye. A dolgozó nő több szállal kapcsolódik a társadalomhoz. Érdeklődési köre szélesebb, céljai sokrétűbbek, tájékozottabb, fogékonyabb az új iránt. A társadalom, a politika és a közélet eseményeiről a társadalmi gyakorlat során értesül, a napi élet örömeiben és küzdelmeiben tevékenyen, valamely közösség tagjaként vesz részt. Személyiségének sokoldalú kibontako-

² Az 1000 városi családra kiterjedő reprezentatív kérdőíves felvételt, amelynek eredményeire támaszkodik elsősorban az összefoglaló — H. Sas Judit vezette.

zása, munkája révén kivívott önállósága és gazdasági függetlensége módosítja a korábbi családi kapcsolatokat. A nők munkábalépése, feladataik megnövekedése befolyásolja a családok életvitelét.

A zavartalan családi élet a munkák megosztását, a szolgáltatások igénybevételel, és a háztartás korszerűbb vezetését kívánja meg. A családeállítás és a családi élet megszervezésének új lehetőségeit és követelményeit azonban még nem ismerte fel mindenki, és ezek a lehetőségek még nem is adóttak mindenki számára egyaránt. A női munkavállalás nem eredményezi közvetlenül és önmagától az egyenjogúság érvényre jutását. Így a családok nagy részénél az egyes családtagok szerepének, helyzetének, feladatainak a változása és a háztartás racionalizálása sokszor csak olyan mértékű, amennyire a nő munkába lépése ezt feltétlenül megköveteli. Az egyes családokban továbbbővülő konzervatív szemlélet; a hagyományos felfogás a férfi és feleségi magatartásról, az apai és anyai feladatokról; a megrögzött szokások nehezítik a szocialista vonások felszínre jutását és általánossá válását. A változtatás sikere vagy sikertelensége nemcsak az egyes családokon vagy a társadalmi méretű akaráson múlik. Gyakran a rossz lakáskörülmények, az alacsony kereset, a gyermekintézmények férőhelyeinek korlátozottsága, a szolgáltatások fejletlensége vagy elérhetetlensége és más objektív feltételek is akadályozzák, hogy a családok újmódon gondolják át és szervezzék meg az életüket. Mások belefáradtak a gondjaikba, problémáikba. Azok megoldását az idealizáltan felidézett régi típusú családban vélik felfedezni. Kiemelik összefüggéseiből a számukra legszembetűnőbb változást — a nő kereső foglalkozását — és erre vezetik vissza a gyermeknevelés és más családi feladatok megoldatlanságát, a családi élet feszültségeit.

A nő családon belüli helyzetének és szerepének is fontos meghatározója a munkában betöltött szerepe

Vizsgálatunk tapasztalatai, a feltárt összefüggések felhívták figyelmünket a marxista klasszikusok megállapításának időszerűségére: a nő családon belüli és családon kívüli egyenjogúságának megvalósítása elszakíthatatlan a társadalom egészének fejlődésétől. A családon belüli helyzete és egyenjogúsága a teljes társadalmi egyenjogúság szerves része. A női emancipáció alapjai a gazdasági és a közélet talaján erednek.

A megkérdezett ezer városi család 87⁰/₁₀-ában dolgozik a feleség. A vizsgálat adatai fényt derítettek a nők és a férfiak megkülönböztető neveltetésére és pályairányítására, eltérő iskolázottságára és szakmai csoportosulására — az ebből adódó problémákra. Az iskolázottság és a szakképzettség a kereső pálya legfontosabb előfeltételei. Ezek a lehetőségek és a megbecsültség alapja. Elsősorban ezzel függ össze a beosztás és a jövedelem is, vagyis azok a kapaszkodók, amelyek szerint a család legközvetlenebbül érzékeli a családtagok munkahelyi eredményességét, munkájuk társadalmi fontosságát. Az általában meglévő női hátrány a családon belül is jelentkezik. A meg-

kérdezett családoknak csaknem a felében a feleségnek a férjénél alacsonyabb az iskolai végzettsége. A férfiak több mint felének, a feleségek csupán egyharmadának van szakképzettsége. Az anketokon és kiscsoportos beszélgetéseken résztvevő³ nők elmondták, hogy szívesen tanulnának tovább vagy részt vennének továbbképző tanfolyamokon. A tanuláshoz szükséges feltételek azonban csak számtalan családi és munkahelyi nehézség folyamatos leküzdése árán teremthetnek meg. Sokuk munkaköre sem ad közvetlen ösztönzéseket a tanuláshoz. A munkáltatók is csak mérsékeltlen biztatják őket, hiszen a vállalatok napi érdekei ellen hat, ha egyidejűleg sok a továbbtanuló dolgozó. Sokan azért nem vállalják a munka melletti tanulást, mert nem érzik, hogy megtérülne a ráfordított idő és energia. Az általános műveltség hiányosságai, az alacsony szakmai szint, és az ebbe való belenyugvás a nők — különösen a munkásasszonyok — munkahelyi, közéleti és családi helyzetét konzerválja, és fékezi lehetőségeiket. Az alacsonyabb iskolai végzettségű továbbtanuló nők közül többen a gyermekeikkel való lépéstartás igényét jelölték meg a továbbtanulás motívumaként. Felismerték az életük példája, tudásuk, tájékozottságuk jelentőségét gyermekeikkel való kapcsolatuk alakulásában is.

A képzettség és a végzett munka szoros kapcsolatban vannak. A képzettségbeli különbség az egyik fő oka, hogy a férfiak általában magasabban helyezkednek el a szakmák és beosztások hierarchiájában a nőknél. Erdemes figyelni a szellemi, illetve fizikai dolgozók összetételére. A férfiak között egészében kevesebb a szellemi dolgozó, mint a nők között. Azonban az ezen a pályán levő férfiak túlnyomórészt vezetők vagy szakemberek, míg a szellemi foglalkozású nők zöme szakképzetlen irodai dolgozó. Ugyanez a helyzet a munkásoknál. A férfiak többsége szakmunkás, a nőknél pedig a betanított munkás szint a jellemző. Igaz, ez is előrelépést jelent a 15—20 év előtti helyzethez képest, amikor megközelítően annyi volt a női segédmunkás mint a betanított munkás.

A munkaerő-struktúra erősen magán viseli még a tradicionális egyenlőtlenségeket, a két nem eltérő indulását és pályaesélyeit. Adataink azt mutatják, hogy a társadalmi előrejutásra is sokkal több lehetőségük volt a férfiaknak mint a nőknek. A nők perspektívái, lehetőségei napjainkban is visszafogottabbak és korlátozottabbak. A megkérdezett férfiak felének előrelépést jelent a jelenlegi foglalkozása az első munkaköréhez képest. A nőknek csak egyharmada jutott előre, nagy többségük ugyanazon a beosztási fokon maradt, ahol kezdett. A nők számára kevesebb a változtatási lehetőség. Szakmai fejlődésüket, előrejutásukat gátolja a hagyományos, korszerűtlen háztartásvezetés, családellátás és családi munkamegosztás is. Gyakran — felmérve a helyzetüket — ők maguk torpannak meg.

Az osztársadalmi foglalkozási szerkezetből következik, hogy kevés olyan család lehet, amelyben a férj és a feleség társadalmi-fog-

³ A vizsgálat egy-egy kérdésének mélyebb megismerése és a közvetlen tapasztalatgyűjtés céljából anketokat és kiscsoportos beszélgetéseket tartott a Nőtanács a székházban, üzemekben, szövetkezetekben, KISZ- és Népfront szervezeteknél. A beszélgetéseket *Ferge Zsuzsa, Fazekas Sándorné és Balog Vilma* vezette.

lalkozási helyzete azonos. Meglehetősen gyakran — a vizsgált családok 45⁰/₀-ában — a férj munkája, beosztása jóval kedvezőbb a feleségénél. A fordított helyzettel ritkán, — a mintában 6⁰/₀ — találkozunk.

A vizsgálatunkba vont nők általában egy, de nagyon sokszor két szinttel lejjebb vannak a kereseti skálán a férfiaknál. A női keresetek felzárkózását szorgalmazó határozatok, rendelkezések és intézkedések⁴ ellenére a nők bére gyakran lemarad a férfiaké mögött. A nemek közötti általában jellemző kereseti különbségek még jobban felerősödnek a házastársak esetében. A feleség keresete akkor is kisebb, mint a férjé, ha azonos beosztásúak, végzettségűek. A feleségek többsége azonban a férjénél kisebb végzettségű és beosztású, s ez a keresetek szempontjából nem mellékes. A keresetek nagysága pedig alapvetően befolyásolja a férj és a feleség családi pozícióját. Meghatározza, hogy kit tartanak fontosabb, igazi kenyérkeresőnek. Hozzájárul a dolgozó nők önbecsüléséhez és ahhoz, hogy mennyire tarthatja fontosnak a munkáját. Ebben a megvilágításban különösen elgondolkasztató, hogy a tanulmányozott családok kétharmadánál a férj keresete 800 forinttal vagy ennél is többel haladta meg a feleségét.

Feltételeztük, hogy a fiatalabb családoknál, ahol a feleségek iskolázottabbak és többük szakképzett, kisebb lesz a házastársak közötti fizetékülönbség. Adataink nem mutattak lényeges javulást. A 30 év körüli házaspárok keresetkülönbségeinél tapasztalt „közelítés” jórészt a fiatalabb férfiak átmenetileg alacsonyabb munkabérében rejlett.

Ez a helyzet szinte kényszeríti a nőt arra, hogy saját magát és munkáját is alacsonyabb értékűnek ítélje. Ez a tényező önmagában is elég lenne ahhoz, hogy gátolja a családon belüli demokratikusabb munkamegosztás általánossá válását, mert világosnak tűnneti fel a család és a nő előtt is, hogy miért az asszonynak kell például a gyerekek betegsége esetén otthonmaradnia; hogy miért természetes, hogy az asszony végzi az otthoni munkák nagy részét, hogy a saját erejével pótolja a keresetkülönbséget.

A munkahelyi-társadalmi előrejutás, a beosztás szintje, a keresetkülönbségek problémája azért is jelentős társadalmi kérdés, mert magában hordozza a végzett munka súlyát és szerepét a férfi és a nő életében. Befolyásolja a női munkavállalás megítélését. Egyidejűleg oka és következménye a családban, a munkahelyeken és a közéletben tovább ható viszonyoknak; a nők és a férfiak eltérő feladatairól, képességeiről, tennivalóiról vallott és az életben megvalósított társadalmi tudatnak.

Nézetek az ideális nőről és férfiről

Vizsgálatunk szerint időnként újraéleződnek a viták a nők és a férfiak családi szerepéről. A konzervatív szerepfelfogás akadályozza

⁴ Az MSZMP Központi Bizottságának 1972. novemberi határozata a női kereseteknek az átlagosnál nagyobb mértékű emeléséről, az 1973. évi bérrendezés, és néhány, főként nőket foglalkoztató ágazatban végrehajtott bérrendezések.

az embereket abban, hogy teljesértékű életet éljenek. A férfit szinte kizárólag kereső és közéleti munkára orientálja, a nőt pedig elsősorban anyaságra, családra. A családi feladatok egy részének társadalmasítása ellenére a nőkre háruló családi-háztartási terhek továbbra is aránytalanul nagyok. A hagyományos helyzetet gyakran még hagyományosabb tudati viszonyok kísérik. A közfelfogás szerint csak a nőnek van kettős hivatása. Újkeletű és újszerűnek tűnik a férfiak családi hivatásának a gondolata.

A „tudati” vizsgálatok roppant kényesek, mégis megkíséreltük a jelenleg élő és ható értékelések feltérképezését. A kérdőív két különböző kérdéssel közelítette meg a témát. Az egyik kérdés felsorolt 15 tulajdonságot, és arra kért választ, hogy ezek kinél fontosabbak: a férfinél, a nőnél, vagy mindkettőnél egyformán? A szavazatok szinte minden motívumnál élesen megkülönböztették és pregnánsan ábrázolták a közgondolkodásban élő, a férfiaktól és a nőktől elvárt, egymástól eltérő tulajdonság-, készség- és magatartástípusokat. Kevés olyan tulajdonság akadt, amelynél már halványul a nemek közötti megkülönböztetés, és ezeket is inkább az „ember” általános ideáljához kapcsolták.

Az adatok azt mutatták, hogy a válaszok döntő többsége szerint a férfiakhoz sokkal jobban hozzátartozik, hogy értsenek a politikához, határozottak, okosak, intelligensek, műveltek legyenek, legyen lélekjelenlétük, és jól tudják magukat kifejezni. Hatszor-, négyszer-, háromszor annyian tartják ezeket a tulajdonságokat a férfiak számára fontosabbnak, és a nőktől jóval kevésbé várják. Sőt, a politikában való jártasságot a megkérdezettek kétharmada kizárólag férfi-dolognak tartja. A férfiakra jellemzőbbnek vélt tulajdonságok a családon kívüli világban való eligazodáshoz és helytálláshoz szükségesek.

A kérdőíves vizsgálatban megkérdezett férjek és feleségek több mint háromnegyede a nő számára fontos tulajdonságok között első helyre állította, hogy jól tudjon gazdálkodni, a másodikra, hogy értsen a gyermekneveléshez, harmadik helyre került, hogy érzelme gazdag legyen, és csak hatodik helyre, hogy szeresse a gyermekeket. A nőknél mellékesnek tekintik a politikai eligazodást, az intelligenciát, kevésbé szükségesnek a világban való helytállást biztosító vonásokat. Annál fontosabbnak tűnnek a családi élet irányítását szolgáló, a családi harmóniát biztosító tulajdonságok és magatartások: a nő béketűrése, engedékenysége, alkalmazkodása. Eszerint a nők helye a család.

A mindkét nem számára fontos tulajdonságok, készségek és magatartások közül a megkérdezettek több mint fele első helyre sorolta, hogy szeresse a gyermekeket. További fontos tulajdonságok: a műveltség, az alkalmazkodás, a jó megjelenés és kifejezőkészség. A rangsor első harmadából kibontakozik a humánus ember képe. Kevésbé megnyugtató azonban, hogy nemcsak a nő, hanem az ember tulajdonságai között is igen alacsonyan értékelték, hogy értsen a politikához. Pedig politikai törekvésünk és társadalmi szükségszerűségünk, hogy a nő, és minden állampolgár fogékony legyen a közügyek iránt. Utolsó előtti helyre került a sorban, hogy „jól tudjon gazdál-

„kodni”, jóllehet közös érdekünk, hogy férfi és nő, azaz mindenki jól gazdálkodjék: pénzzel, idővel, anyaggal, energiával; a sajátjával, a máséval és a közössel!

A gyermeknevelést olyannyira női feladatként tartja számon a közvélemény, hogy nemcsak a férfiak, hanem a mindkét nem számára fontos tulajdonságok között is nagyon alacsonyan értékelték a megkérdezett házaspárok.

A női tulajdonságokra és szerepkörre vonatkozó válaszokat általában azzal egészítették ki a vizsgálatunkban résztvevők, hogy a nők tulajdonságai, a nőkre jellemző magatartásmódok elsősorban biológiai adottságaik miatt különböznek a férfiakétól. A tulajdonságok rangsorából viszont kiderül, hogy nagyonis praktikus, egy adott, — a korábbi társadalmi viszonyokat és munkamegosztást tükröző — feladatkörhöz igazodott a házasság felnevelésének a női és férfi ideálja. Ha valóban a biológiai alapokat tartották volna szem előtt, akkor a nőknél például az első helyen nem a „jól tudjon gazdálkodni”, hanem a „szeresse a gyermekeket” igénye fogalmazódott volna meg.

Az elemzés kimutatta, hogy lazulnak már a konzervatív nézetek is. Korszerűbb a nők és a férfiak tulajdonságainak, magatartásának, családi és munkahelyi feladatainak és szerepének a megítélése azokban a családokban, ahol a feleségnek is lehetősége volt a tanulásra, a szakmaszerzésre: elsősorban az értelmiségiek és a szakmunkások csoportjaiban.

A férfi és női szerepekről, magatartásokról és tulajdonságokról vallott nézetek nagyrészt már a gyermekkorban kezdenek kialakulni és rögződni. A tudatos társadalmi beavatkozás elsődleges terepe az iskola, a gyermekintézmények és a gyermekeknek szóló könyvek, műsorok. A családra ebben is csak közvetett hatást gyakorolhatunk, és nem számíthatunk gyors eredményre.

Az ideális nőre vonatkozóan tájékozódunk a fiatalok véleményéről is⁵. A vizsgálathoz kapcsolódó pályamunkák egyikében megkérdeztek 600 fiatal mezőgazdasági dolgozó, ipari munkás és értelmiségi dolgozó, valamint tanuló fiatal lányt és fiút, hogy milyennek tartják az ideális nőt.

A lányok nőideálja jobban tükrözi a reális helyzetet és a jövő perspektíváit a fiúkénál. Az eszményképünkkel azonosulni lehet, és erre törekszenek is. Szerintük az ideális nő legfontosabb tulajdonságai: gyermekszerető, önálló, egyenrangú, lemondani tudó, modern gondolkodású, okos, csinos, házias, ügyes, takarékos. A lányok által körvonalazott ideális nő közelebb áll a kettős hivatás vállalásához, amely önállóságot és lemondást is követel. Az eszményi nő önállóságát általában elismerik és hangsúlyozzák az élet minden területén. Előremutató szemléletet jelez, hogy az önálló családi döntéseket a demokratizmusra hivatkozva nem fogadják el.

⁵ A Magyar Nők Országos Tanácsa az Oktatási Minisztériummal közösen tudományos diákköri pályázatot hirdetett a Pedagógusjelöltek III. és IV. országos találkozására. Az ifjúság nőideálja és A mai nő szerepe a családban címmel. A feldolgozott pályamunkák 6000 fiatal véleményéről adnak képet. A fiatalok dolgozatait Kovács Judit és Batog Vilma elemezte.

A fiúk nőideálja kissé egyoldalúbb és konzervatívabb a lányokénál. A mezőgazdasági dolgozók szépnek, gyermekszeretőnek, hűségnek, háziasnak, műveltnek, családjának élőnek, lemondani tudónak jellemzik az eszményi nőt. Az ipari munkások csinosnak, gyermekszeretőnek, széles érdeklődésűnek, műveltnek, háziasnak, hűségnek, őszintének tartják. Az értelmiségiek szépnek, műveltnek, modern gondolkodásúnak, széles érdeklődésűnek, önállóan, lemondani tudónak, háziasnak tekintik a nőideált. Lényegében ugyanazt várják el tehát a nőtől, ha más sorrendben is. További vonása a válaszoknak, hogy nemigen utalnak a nő társadalmi szerepére. A fiúk szemlélete ezekben a kérdésekben inkább magán viseli a kibocsátó család — gyakran visszahúzó — hagyományait, mint a lányoké. Többségük nőideálja elsősorban családra orientált nő. Kimondatlanul, sőt a haladónak vélt válaszok ellenére is a nő számára a családi szerepeket tartják legelsőbbrendűeknek. Megint azt látjuk, hogy a férfiak szerint a nő a benti létre termett.

Sajátos áttételezése a polgári tudatnak, hogy a fiúk jelentős csoportjánál megkettőződik a nőideál. A megkérdezettek több mint egyharmada szerint az ideális nő szabadabb, a feleség függ a férjétől. A nőideálban az emancipált nőt, az egyenrangú szellemi társat, a vonzó külsejű szexuális partnert fogalmazták meg. Az eszményi feleségtől nem kívánják a szépséget, csak tiszta, ápoltság és kedves, gyermek- és családszerető legyen. A névviselés lehetőségeinek a mérlegelésekor a megkérdezett fiatalok majdnem fele elvárja, hogy a házasságkötés után az asszony a „né” toldattal a férje nevét viselje. A többi fiú megengedné, vagy belenyugodna, hogy a feleség ne a férje nevét viselje, és nincs egynegyede, aki helyesli. A fiúk több mint fele nem tartja megengedhetőnek, hogy a felesége majd külön programot szervezzen.

A kérdőíves vizsgálat adatai szerint a nőktől és a férfiaktól általánosan elvárt tulajdonságok között lényegesek a különbségek. Sokkal kisebbek az eltérések a jó feleség és a jó férj legfontosabbnak ítélt tulajdonságai között. A tulajdonságok azonos sorrendet követnek: elsők a sorban — eltérő arányban ugyan, de — mindkét házasságfélnél a szorgalom, a rendszeret, a megértés, a jó erkölcs és a tisztesség. Erre a kérdéssorra kapott válaszok nem is annyira a nemekkel, hanem inkább a házassággal kapcsolatos nézetekről vallanak. Az egyetlen lényeges eltérés a „jól kereső” követelménynél van, amely csak a férjeknél fordul elő gyakrabban.

A kutatás sorozat tapasztalatai azt mutatják, hogy a család intézményét a vizsgálatba vont családok és személyek elfogadják, természetesnek tartják, és nyomát sem találtuk például a nyugati fiatalok lázongó útkeresésének, a kommunák divatjának. Ez tehát — legalábbis egyelőre — nem jelent társadalompolitikai problémát. Még az elváltak többsége is családpárti. Egy adott kötelékből akart kiválni, és hamarosan új családot alapított. Egyes családok — többféle okból, és sajnos a szükségésnél többen — válságba juthatnak és jutnak. A család intézménye a mai magyar társadalomban azonban nincs válságban, hanem átalakul. A társadalom figyelmére, segítségére szorul.

A kisgyermekes anya helyzete a családban

A nő helyzete, feladatainak tartalma és jellege, családi és társadalmi szerepének súlya az egyéni élete során változik. Egyes időszakokban koncentrálnak a feladatai és a problémái. Időlegesen szembekerül és ellentmondásossá válik anyai szerepköre és munkahelyi kötelezettsége. Nagyobb figyelmet fordít a családra. A legkritikusabb időszak ebből a szempontból a gyermek érkezése és a kisgyermek nevelése körüli időszak. A probléma tipikusnak mondható, hiszen az újszülöttek 90⁰/₀-át dolgozó anya hozza a világra. Már hosszabb ideje fiatalabb korban szülnék a nők. Húsz-huszonöt évesen egyidejűleg pályakezdők, családalapítók, otthoneremtők, családanyák. Ennek az életszakasznak a feszültségei, a konfliktusok feloldásának sikere vagy sikertelensége, módja és kimenetele kihat a nő későbbi életére, családi helyzetére és munkahelyi lehetőségeire is.

A munkahelyi beszélgetések megerősítették azt a tapasztalatunkat, hogy a korábbi években gyakran elutasítóan és értetlenül bántak a gyermekes anyákkal. Őket hibáztatták a gyerekek betegsége miatti hiányzásokért és más nehézségekért. Ma ez a magatartás kevésbé gyakori. A női vezetők számának gyarapodása segíti a változást, de a férfiak is figyelembe veszik a nőpolitika és népesedéspolitika sugallta szempontokat. Ugyanakkor a fiatalabb nőktől továbbra is tartanak a munkáltatók. Nem szívesen bíznak rájuk felelős munkát. Nagyon nehezen helyezik őket felelős beosztásba, mert attól félnék, hogy előbb-utóbb a szülés miatt kimaradnak egy ideig.

A családok életét és a nők munkavállalását segítő legfontosabb intézmények kétségkívül a gyermekintézmények: a bölcsőde, az óvoda és az iskolai napközi otthon. Ezekhez csatlakozott — némileg más előjellel — a gyermekgondozási segély. A bölcsőde fejlesztés a gyermekgondozási segély bevezetése óta viszonylag lassú. Fékezte a férőhelyek növelését — a meglehetősen magas építési és fenntartási költségek mellett — az a téves nézet, hogy a gyermekgondozási segély megoldja a háromévesnél fiatalabb korosztály társadalmi ellátását. Az óvodáknál kedvezőbb a helyzet. Jelenleg a korosztály 83⁰/₀-át tudják befogadni. Az igények azonban még ennél is nagyobbak. Családi és társadalmi feszültségek forrása, hogy az iskolai napközik az általános iskolásoknak csupán 36⁰/₀-át tudják felvenni. Ugyanakkor — becslések szerint — a tanulók 70⁰/₀-ának igényelnének a szülők napközi otthoni elhelyezést vagy más felügyeletet. A gyermekintézményekkel általában elégedettek a szülők, de van még néhány megoldatlan és feszítő nehézség. Gyakori probléma, hogy nincs mindenütt összhang az üzemi-munkahelyi munkarend és a gyermekintézmények nyitvatartási ideje között. Nagy a zsúfoltság, a keretek szűkösek.

A gyermekgondozási segélyről a legtöbb információt a kiscsoportos beszélgetéseken és az anketokon nyertük. A dolgozó szülő nők több mint 80⁰/₀-a veszi igénybe. Vannak, akik azért maradnak otthon, mert nem tudják más módon elhelyezni gyermeküket. A segélyen töltött idő alatt általában elszakadnak volt munkatársaiktól. Figyel-

müket lekötik új feladataik, és idejük sincs a kapcsolat keresésére. Sokan panaszzolják, hogy rövid idő múltán bezártnak, elszigeteltnek érzik magukat, s ez károsan befolyásolja közérzetüket, családi életüket, gyermekükhöz fűződő viszonyukat. E hangulat kialakulásáért a propagandát és a tömegkommunikációt is okolják, amely gyakran sajnálkozott a kisgyermeküket otthon nevelő asszonyokon ahelyett, hogy jobban hangsúlyozta volna e lehetőség előnyeit. Azóta több a bemutatott jó példa és a pozitív hangvétel. Legtöbben felismerték a gyermekgondozási segély előnyeit a kisgyermek neveléséhez, gondozásához szükséges szeretetteljes, nyugodt családi légkör kialakításában. Hangsúlyozzák, hogy a kisgyermek otthoni nevelését fontos és természetes feladatuknak tartják. Az első hónapok elteltével megnő az igényük az olvasásra, a kitekintésre, esetleg a tanulásra. Mindezt csak sok, következetes és rendszeres családi, elsősorban férji segítségével és nagy-nagy erőfeszítéssel tudják néhányan megvalósítani.

Az anyák többsége a gyermek másfél éves kora után szeretne visszamenni a munkahelyére. A nők munkafelvételi igényét és a keresetkiesés-jövedelemcsökkenés okozta feszültségeket jelzik az évről évre megismétlődő túljelentkezések a gyermekintézményi felvételeknél. Vannak, akik a segély lejárta után nem tudják megfelelően elhelyezni a gyermekeiket. Ennek megoldatlansága olyan gondot okoz a családnak, hogy ha egy másik vállalatnál biztosítják a bölcsődei vagy óvodai felvételt, az anyák — ritkábban az apák is — átmennek oda dolgozni még akkor is, ha szerették munkájukat, munkahelyüket. Gyakran még a munkából is kénytelenek kilépni, akik nem jutottak gyermekintézményhez, vagy nem kaptak olyan műszakbeosztást, amely mellett megoldhatnák a gyermekeik gondozását, felügyeletét.

A három év előtti visszatérésben az anyagi szükségesség erősen ható tényező. Az anyák egybehangzóan állították, hogy a munka felvétele mégsem csupán anyagi kérdés. A szakmai munka végzésének igénye legalább úgy hozzátartozik a mai nő életéhez, lelki egyensúlyához, mint kisgyermekének nevelése és a jó családi élet. Természetesen annál inkább, minél kedvezőbbek a munkafeltételek, és minél tartalmasabb a végzett munka.

A kérdőíves vizsgálat felhívta a figyelmet egy másik problémára is. Már a gyermekgondozási segély bevezetésekor felmerült az az aggály, hogy a nőknek ez az új joga esetleg kényszerré válhat, és felerősítheti azt a tradicionális szemléletet, amely szerint a gyerekotthon-család ellátása egyértelműen az asszony feladata. Úgy tapasztaltuk, hogy ez az aggodalom nem volt alaptalan. A megkérdezett — gyermekgondozási segélyen levő — anyák egyharmadának a férje a gyermek megszületése után kevesebbet segít a házi munkában, sőt kevesebbet is van otthon, mint korábban. Többnyire azért, mert keresetkiegészítő munkát vállaltak, mégis ez nehezíti a nő pillanatnyi helyzetét: a hirtelen megnőtt otthoni feladatokkal sokszor magára hagyatott, és alig tud elmenni otthonról. A perspektíva sem megnyugtató. Kérdés, hogy a gyermekgondozási segély letelte után milyen lesz a férjek magatartása: visszavállalják-e majd a családi munkák egy részét? Természetesen a tényleges kimenetel a nők maga-

tartásától sem független. A gyermekgondozási segély alatt sok esetben belülről azonosulnak a háziasszonyi szereppel. Mint új anyák, a hagyományos anyai modell szerint kezdenek viselkedni, és kompenzálják, hogy korábban elhanyagolták a családjukat.

A gyermekgondozási segélyt a népesedés- és foglalkoztatáspolitikai feszültségek csökkentésére vezették be. A problémák ellenére kedvelt, jó megoldásnak bizonyult. Továbbra is fenn kell tartani, sőt, tovább kell fejleszteni. A gyermekintézmények férőhelynövelésével és felvételi rendjének módosításával összehangoltan kell korszerűsíteni. Átmenetileg más gyermekelhelyezési módokra is szükség lehet, hogy nagyobb legyen a családok választási lehetősége: otthon marad-e az anya a három-hat évre, vagy korábban visszatér a munkába.

A kiscsoportos beszélgetéseken jelezték, hogy a szűkös lehetőségek miatt időnként kompromisszumokra kényszerülünk, és a gyakorlat szembekerül az elveinkkel. Példaként a rossz lakáskörülmények között élő nagycsaládosok soron kívüli lakáshoz juttatását említették. Az intézkedést humánusnak, gondoskodónak ítélték, de olyan vélemények is elhangzottak, hogy torzulást okoz a családtervezésben, ha „rosszul járnak”, akik kedvező, megalapozott feltételek között akarják várni és fogadni a gyermekeik érkezését.

Felvetették, hogy a férfiak és a nők hagyományos szerepéhez igazodó és azt konzerváló egyes jogszabályok is fékezik a szocialista élet- és gondolkodásmód általánossá válását. Késleltetik a társadalmi haladást. Akadályozzák, hogy az állampolgárok a képességeik szerint vegyenek részt a gazdasági, politikai, társadalmi és családi életben. Jobban segítené az egyenjogúság érvényesülését, ha a gyermeknevelést könnyítő munkaidő kedvezmények, gyermeknevelési pótszabadságok, társadalombiztosítási juttatások nemcsak a dolgozó anya, hanem a dolgozó szülő jogán járnának. Megkönnyítené a kisgyermekes családok életét például, ha a gyerek betegsége esetén eldönthetnék a szülők, hogy az apa vagy az anya maradjon vele otthon. A mai szabályozás fékezi a közös szülői felelősség kibontakozását, megerősíti a nő hagyományos szerepkörét, problémákat okoz a sok fiatal nőt foglalkoztató munkahelyeken, és sérti a nemek egyenjogúságát.

A nő és a család életének könnyítői, a családi életvitel mutatói: a családi munkamegosztás, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság és a szolgáltatások igénybevétele.

A javuló anyagi feltételekkel még alig-alig élnek a családok. A családi élet megszervezése, a családi gazdálkodás és a családellátás általában korszerűtlen. A modernebb, takarékosabb háztartásvezetési és fogyasztási szokások nemcsak a nők helyzetét javítják, hanem kihatnak gazdasági életünkre, életszínvonalunk emelkedésére is.

A magánélet alakulásának nehézségeit mutatja, hogy mennyire elterjedt még a hagyományos családi munkamegosztás⁶. Eszerint a nő

⁶ A Nők Lapjában meghirdetett Sikeres házasságok című pályázatra beérkezett, és elemzett írások és olvasói levelek — amelyek 1500 olvasó véleményét tükrözik — jelzik a családi élet alakulásával járó problémákat.

feladata a család ellátása, a gyermekek nevelése, a családi jövedelemmel való gazdálkodás. Az ő dolga a család érzelmi klímájának a megteremtése és biztosítása — akár a saját érdekeinek alárendelése árán is. A háztartások ellátására a családok még majdnem annyi munkaórát fordítanak, mint az ipari termelés munkaidőszükséglete. Ennek több mint háromnegyedét a nők merítik ki. A korszerű családi munkamegosztás újfajta szervezettséget feltételez. Az összes családi munkák felosztását kívánja, amelyből minden családtag rendszeresen és felelősséggel végzi a részét. A gyakorlatban ma még a háztartási és a gyerekekkel kapcsolatos munkák zömét a nők látják el. A férfiak többségét mentesítik alóla, vagy alkalmanként számítanak a segítségére. A kérdőívvel felkeresett családok felében a családi munkamegosztás hagyományos. Ezekben a családokban a dolgozó feleség minden segítség nélkül végzi a háztartási munkák sokaságát. Túlterheltsége kizárja a családon túli kitekintés lehetőségéből még akkor is, ha munkahelyén alkalmá nyílna rá, és megakadályozza a családon belüli kapcsolatok tartalmának a módosulását is. A hagyományos családi munkamegosztásnak az aránya rétegenként nagy eltéréseket mutat. A két szélső pólus között mintegy kétszeres az eltérés. Ebben a feleség státusza a meghatározóbb. Feltűnő az összefüggés a feleség foglalkozásával. Igaz, a foglalkozás utal az iskolázottságra, képzettségre és keresetre is. A vezető állású és értelmiségi asszonyok 60%-ának a családjában kialakult a családi munkák megosztása. A szakmunkás feleségeknél ez az arány 30%, a segédmunkás nőknél mindössze 23%. Általánosan elterjedt és sokféle tapasztalattal alátámasztott az a vélemény, hogy a fiatal házások már másként szervezik az életüket, közöttük gyakoribb a munkát megosztó család. A kérdőív vizsgálat ezt — ha nem is túl markánsan, de — alátámasztja. A 20—25 éves férjek 59%-a kapcsolódik be rendszeresen a hagyományos női családi munkákba is. A kérdés nagyon hasonló ahhoz, amit a gyermekgondozási segély kapcsán már feltettünk: meg tudják-e tartani és tovább tudják-e fejleszteni a jól kialakult családi rendet és szokásokat, vagy idővel ők is hasonulnak az idősebb és népesebb korcsoportba tartozó társaikhoz? A 40—45 éves férfiaknak ugyanis az adataink szerint már csak 40%-a osztozik a családi munkában. A legfejlettebb a családi munkamegosztás azokban a fiatal családokban, ahol önálló otthonban kezdheték közös életüket. Leginkább a gyerek körüli teendőkön osztoznak. A nyugdíjas házaspárokra ugyancsak jellemző a munkák megosztása, különösen azoknál, ahol a férj maradt hamarabb otthon.

A háztartás gépesítése, a tartós fogyasztási javak beszerzése, a családellátást segítő szolgáltatások igénybevétele jól mutatja, hogy a család mit tart fontosnak a hagyományos háztartási tevékenységekből, és miről nem akar vagy nem tud lemondani. Megmutatja, hogy mennyire lép előtérbe a családtagok egyéb tevékenysége: termelő munkája, tanulása, pihenése, közös programja. Ezek érdekében és hatására gépesítik-e a háztartást, igénybe vesznek-e szolgáltatásokat, hogy mentesítsék és kíméljék a családot vagy valamelyik családtagot? A gépesítés, a szolgáltatások igénybevétele, de még a családi

munkamegosztás sem független a család anyagi helyzetétől. A sok eltartottat számláló, alacsony jövedelmű családoknál, a kis nyugdíjból élőknel például a létfenntartási gondok háttérbe szorítják az egyéb érdekeket és értékeket.

A háztartási gépek megkönnyítik a munkát, és valamelyest le is rövidítik. Az utolsó öt évben a cserékkel és új vásárlásokkal megduplázódott, bonyolultabb és műszakilag igényesebb lett a lakosság háztartási gépállománya. Több termék megközelíti a telítettségi szintet. Hűtőszekrény a háztartások 80%-ában, hagyományos mosógép 70%-ában, televízió 90%-ában üzemel. Rádióból egy-egy családnál már több készülék is található. A vizsgált családok tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága ugyancsak a feleség foglalkozásával hozható összefüggésbe elsősorban. Legalább három alapvető háztartási géppel és legalább három kulturális jellegű tartós fogyasztási cikkel rendelkezik a családok 70%-a, ha a férj vezető állású vagy értelmi-ségi, és 74%-a, ha a feleség; 42%-a, ha szakmunkás a férj, és 52%-a, ha a feleség az; 21%-a, ha a férj segédmunkás, és 26%-a, ha a feleség.

A háztartási szolgáltatást igénylő és megfizetni képes családok többsége a magas iskolázottság fokán található. Ők négyszer annyian élnek ezzel a lehetőséggel mint a középfokú végzettségű családokban, és hatszor annyian, mint az általános iskolai végzettség szintjén lévők. Az iskolázottság, a nő munkával való elégedettsége, munkahelyi lehetőségei és anyagi megbecsültsége olyan új értéket visznek a család életébe, amelyek megengedik a jövedelem elköltésének az átrendeződését. A feleség nagyobb megbecsültségének következményeként az idő felszabadítása értékévé válik, és ennek érdekében pénzt adnak ki. Megfizetnek — igaz jobban meg is tudnak fizetni — olyan tevékenységeket, amelyek addig a feleség erőnyeit fémjelezték, és amiért pénzt adni a hagyományos értékrend szerint pazarlásnak, lustaságnak és szégyennek tűnt volna.

A szolgáltatások közül a családok leggyakrabban a közétkeztést veszik igénybe. A megkérdezett városi családok 50%-os aránya azonban erősen szóródik. A vezető-értelmiségi családok több mint 90%-a él a lehetőséggel, a munkásoknak csak 30—40%-a. Pedig a háztartási munkák között a főzés és a hozzátartozó bevásárlás, mosogatás és egyéb teendők a legidőigényesebb, legtöbb energiát igénylő rendszeres napi feladat. A családok 70—80%-a kérne gyermekének szervezett étkezést. Jelenleg az óvodáskorúak társadalmi étkeztetése jól megoldott. Az általános iskolásoknak csupán 43%-a számára tudják biztosítani a csoportos ebédelést az oktatási intézményekben és a vendéglátóipari egységekben.

Mosást, takarítást és egyéb, az étkezésen kívüli szolgáltatást a megfigyelt családoknak csupán egyötöde vesz igénybe. Ezen belül a vezető és értelmiségi foglalkozású nők családjának 40%-a, a szakmunkásokénak 14%-a, a segédmunkásokénak 5%-a. Az alacsony képzettségű, alacsony fizetésű nők családjai kevésbé vásárolják és vásárolhatják meg a szolgáltatásokat, amelyek viszont fizetőképes kereslet híján lassan fejlődnek.

A szolgáltatások a családok feladataiból vállalnak részt, a családok életmódjának átalakulását segítik. A családellátás egyes elemeinek átvételével időt és energiákat szabadítanak fel azoknak a humánus családi funkcióknak a megerősödéséhez, amelyek a család lényegével kapcsolatosak. E funkciók nélkülözhetetlenek a családtagok, a család, az egész társadalom életében. A szolgáltatások fejlesztése ugyanúgy a munka társadalmi újraelosztásának része, mint a nők tömeges munkavállalása.

*

A nőkkel szembeni előítéletek leküzdéséhez, a hatékonyabb nő- és családpolitikai eszközrendszer megteremtéséhez még több és megalapozottabb ismeretre van szükség. Ezért több tudományág bevonásával vizsgálatot kell folytatni. A kutatások alapján külön kell választani a nők és a férfiak tulajdonságai és magatartáselemei közül azokat, amelyek valóban a biológiai különbségekből adódnak azoktól, amelyek a történelmi örökségünkben gyökerező szokások és szerepfogás alapján rá alakódtak.

Jobb, hatásosabb, összehangoltabb módszereket kell alkalmaznunk, hogy mielőbb megerősödjék és felzárkózzék a család a társadalom más intézményeihez: oldódjanak a konzervatív hagyományok, terjedhessenek a szocialista értékek, és általánossá válhasson a nekik egyenjogúsága — a családban is.

ДИНАМИКА ПОЛОЖЕНИЯ И РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ В СЕМЬЕ

Резюме

В вводной части статьи автор устанавливает, что современная, социалистическая семья представляет собой важную основную единицу общества, однако в настоящее время относительно более медленное изменение взглядов о семье все еще задерживает новый, социалистический способ мышления значительной части людей.

За период, прошедший со времени освобождения страны, функция и роль семьи изменились в большей мере. Семья нового, социалистического типа разветвляется. Государственный совет венгерских женщин наблюдает непрерывно динамику положения женщины и — между прочим — проводит даже научные исследования по этой теме. Одна из серий исследований изучала положение женщины в семье; в дальнейшем данная статья излагает некоторые результаты этого исследования. Один из факторов — равноправие женщины в семье было подчеркнуто в исследовании, которое старалось раскрыть его с возможно большей стороны. Разумеется, что равноправие в семье зависит от равноправия в экономической и общественной жизни, поэтому также и этот аспект был учтен в исследовании. Исследование охватило разное образование, разные условия заработка женщины и мужчин, разницы в жизни на рабочем месте, взгляды об идеальных женщинах и мужчинах, положение матери с маленькими детьми в семье, а также факторы, облегчающие работу женщины в семье, например, снабженность потребительскими товарами, пользование разными обслуживаниями.

Наконец, статья считает целесообразным проводить дальнейшие исследования для изучения элементов поведения полов, исторических причин их создания. Такие исследования могут способствовать укреплению семьи, более быстрому изменению консервативных традиций роли мужчин — женщин.

**DEVELOPMENT OF THE SITUATION AND ROLE OF THE WOMAN
IN THE FAMILY***Summary*

In the introductory part of the paper author states that the modern, socialist family is an important basic unit of society but the relatively slower change in the view concerning the family still hinders at present the thinking of a great part of people in a new, socialist manner.

During the period passed since the liberation of the country the function and role of the family changed considerably. The family of a new, socialist type is developing. The National Council of Hungarian Women is observing continuously the development of the situation of females and — among others it carries out also scientific research on this subject. One of the research series studies the situation of the woman within the family; in the following this paper sets forth some results of this research. In the investigation one factor, the equality of rights of women within the family was stressed, and they tried to describe it from as many sides as possible. Naturally, the equality of rights within the family depends on the equality of rights in economic and public life, therefore also this aspect was realized in the study. The investigation covered the different educational level, earning conditions of females and males, the differences in the life at the place of work, the views on the ideal woman and man, the situation of the mother with young children in the family, as well as the factors facilitating the work of women within the family, e. g. the supply with consumer goods, the utilization of different services.

Finally the paper says that it would be advisable to carry out further research to study the elements of attitude of sexes, the historical reasons for their development. Such investigations might contribute to the strengthening of the family, to the more rapid change in the conservative traditions of the role of male-female.

KÖZLEMÉNYEK

UGANDA NÉPESEDÉSÉNEK NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE

DR. MILTÉNYI KÁROLY

A 241 000 km² területű Uganda trópusi Kelet-Afrikában, az egyenlítő mentén fekszik. Magas fekvése következtében (legnagyobb tava, a Viktória-tó tengerszint feletti magassága 1100 m) klímája trópusi viszonylatban rendkívül kedvező; a minimum, illetve maximum hőmérsékletek az ország nagy részén 15—30 °C között vannak. Területéből 44 000 km² vízfelület (tavak, folyók, mocsarak stb.). A 197 000 km² szárazföldről 15 000 km² vadrezervátum, 15 000 km² erdő. Az 1970-es évek elején 1000—2000 km² között mozgott a közegészségügyi szempontból (álomkór veszélye miatt) korlátozott terület. A többi szárazföldi terület nagy része (a Szaharához közel eső északi savannás sávtól eltekintve) mezőgazdaságilag hasznosítható és termékeny a kedvező meteorológiai viszonyok (bőséges és viszonylag egyenletes csapadék, mérsékelt meleg hőmérséklet) következtében.

Az 1969. évi népszámláláskor az ország lakossága 9,5 millió fő volt, ami a szárazföldi területre számítva 48 fő 1 km²-re eső népsűrűségnek felelt meg. A népsűrűség azonban rendkívül egyenlőtlen; az ország területének mintegy 3/4-én nagyon alacsony, 1/4-ében azonban, elsősorban a Viktória-tó körzetében igen magas. (Lásd az alábbi térképet.)

A népesség növekedése rendkívül gyors, évi 3% körül mozog s így jelenleg (1979) az ország lakossága mintegy 13 millióra becsülhető. A népességnövekedést elsősorban a természetes szaporodás okozza, bár egyes időszakokban a vándorlások hatása is jelentős.¹

A magas természetes szaporodás annak következménye, hogy az Afrikában általános 45‰-es születési arányszám mellett a halandóság trópusi viszonylatban feltűnően alacsony, 15‰, az egyenlítői országokban általános 20—25‰-hez képest. Ez kizárólag a közegészségügyi szempontból kedvező klimatikus viszonyokkal függ össze. Ennek hatására a rendkívül rossz gazdasági viszonyok ellenére (az 1 főre eső nemzeti jövedelem 1975-ben 75 dollár volt, ami még afrikai viszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik) az átlagos élettartam 50 év körül mozog, szemben a trópusi Afrikában általános 40—42 évvel. Az egészségügyi ellátás infrastruktúrája afrikai viszonylatban kedvező (közel 20 000 kórházi, illetve gyógyintézeti ágy van az országban), az orvosi ellátásban azonban a legutóbbi évtizedben rendkívüli hullámzások mutatkoztak és az orvosok száma 10 év alatt 1200-ról 400 főre csökkent. Az oktatás viszonylag fejlett; a gyermekek 40%-a jár a hétosztályos általános iskolába.

¹ Politikai vonatkozásai miatt közismertek voltak az 1970-es évek egyes kivándorlási hullámai, így a mintegy 80 000 fős ázsiai népesség kb. felének kiutasítása, valamint az egyes törzseket és főleg az értelmiségi réteget érintő esetenkénti menekülésszerű emigráció. Kevésbé közismert, hogy Ugandában még az 1970-es években is közel 1/2 millió bevándorolt élt, nagyrészt menekült a szomszédos országokból. (Kenya, Zaire, Szudán, Rwanda.) Ezeknek egy része az ENSZ által fenntartott táborokban volt, illetve van elhelyezve. Az 1979. évi háború és rendszerváltozás nyomán viszont kb. 100 000 szudáni eredetű lakos menekült vissza Szudánba.

Az alapvetően mezőgazdasági jellegű ország fő termékei a belső fogyasztás céljait szolgáló trópusi gyümölcsökön és gumós növényeken kívül a kávé és a gyapot voltak, amelyek a kivitel döntő hányadát alkották. A gazdasági élet politikai háttérű dezorganizációja következtében termelésük erősen csökkent, ezért az ország külkereskedelmi deficitje a kávéárak jelentős emelkedése ellenére is rohamosan nőtt az elmúlt évtizedben. Ennek nyomán tartós külkereskedelmi válság, infláció és hiánygazdálkodás állandósult. Kedvezőtlen befolyást gyakorolt az ország életére a Kelet-Afrikai Gazdasági Közösség (Kenya, Tanzánia és Uganda közössége a pénzügyekre, vámügyekre, vasútra, postára, légiközlekedésre stb.) fokozatos felbomlása. Különösen súlyos hatásai voltak az ország szárazföldi jellegére és való tekintettel a kenyai Mombasa kikötőjéből jövő szállítmányok időszakonkénti megakadályozásának (akár politikai, akár pénzügyi okok miatt), ami esetenként a benzinhiány nyomán a gazdasági élet megbénulását eredményezte.

Minthogy az országban működik családtervezési társaság, mely a Nemzetközi Családtervezési Szövetség tagja, elsősorban az egészségügyi kormányzat keretében történtek bizonyos lépések a születéskorlátozás elterjesztése érdekében. Részben a hivatalos népesedéspolitikai álláspont bizonytalansága², részben a gazdasági élet romlásával együttjáró folyamatok miatt (a kormányzati munka hatékonyságának romlása, az egészségügyi szervezet visszafejlődése) és a program megközelítően sem valósult meg. Így a termékenység alakulásában még olymértékű csökkenés sem volt megfigyelhető, mint ez néhány más hasonló helyzetű országban megtörtént.

A népesedésre vonatkozó adatforrások — mint a fejletlen országokban általában — hiányosak és bizonytalanok. A születések és halálozások anyakönyvezése jogilag ugyan kötelező, mind ez ideig azonban csak töredékesen valósult meg. Az utolsó (1969. évi) népszámlálás adatai viszonylag megbízhatónak tekinthetők; ezekből, illetve a népszámláláshoz kapcsolódó reprezentatív felvétel eredményeiből a stabil népesedési modellekre alapított eljárások segítségével becslés készült az alapvető demográfiai mutatókra. Ez a cikk részben ennek adatain, részben egy 1975. évben végzett 4304 élveszületésre és 1109 halálózásra vonatkozó népmozgalmi próbafelvétel és feldolgozás eredményein alapul. Felhasználja továbbá az ugandai kórházi halálozási statisztika adatait, valamint — összehasonlításként — egy ghanai 1966. évi népmozgalmi felvétel eredményeit.

Születések — termékenység

A születésekre vonatkozó retrospektív (longitudinális) és periódus (transverzális) adatok egyaránt jelzik a lényegében korlátozás nélküli termékenységi folyamatokat. Az 1975. évi felvétel eredményei egyes vonatkozásban (az anyák kormegoszlása, a szülési sorszám) ettől látszólag valamelyest eltérő képet mutatnak a felvétel során túlsúlyban levő kórházi születek következtében, más adatai viszont arra mutatnak, hogy még ebben a bizonyos mértékig szelektált női populációban is a természetes termékenység az uralkodó.

Az 1. tábla egyrészt figyelmeztet arra, hogy a 15 éven aluli anya Afrikában csaknem olyan ritka, mint Magyarországon — szemben az e témakörben meglehetősen általános tévhiedelmekkel. Egyébként a magyar adatokkal való összehasonlításnál célszerűbb az 1969. évi népszámlálás retrospektív eredményét figyelembe venni, mivel az 1975. évi próbafelvételben a fiatal nők azért vannak feltűnő túlsúlyban (a népszámlálási adatokhoz képest), mert elsősorban náluk vált gyakoribbá a kórházban való szülés. Jellegetes vonása az ugandai termékenységnek az idősebb nők magasabb aránya a szülő nők között.

Más megvilágításban úgyszintén a korlátozás nélküli termékenységre utalnak a szülési sorszám szerinti adatok. (2. tábla)

² A Population Council 1975. évi jelentése Ugandát azok közé az országok közé sorolja, amelyek a családtervezési tevékenységet hivatalosan támogatják, de nem demográfiai okok miatt. Bár az egészségügyi kormányzat részéről valóban időnként megnyilvánult ilyen támogatási törekvés, a témával kapcsolatos ellentmondó felsőszintű állásfoglalások, valamint a kormányzat általános hanyatlása következtében ennek nem volt különösebb jelentősége.

1. A születések megoszlása az anya életkora szerint
Распределение рождений по возрасту матерей

Births by the age of the mother

Korcsoport (1)	U g a n d a		Magyarország
	1969 (népszámlálás) (2)	1975 (próbafelelvétel) (3)	1975 (4)
—14	0,3	0,4	0,1
15—19	15,5	26,0	14,3
20—24	27,1	30,1	42,5
25—29	26,0	21,2	26,9
30—34	16,1	11,1	11,7
35—39	9,6	7,2	3,6
40—49	4,9	3,5	0,9
50—	0,5	0,5	0,0
	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) Перепись населения; (3) Выборочное обследование; (4) Венгрия

Heading: (1) Age-groups; (2) Population census; (3) Pilot survey; (4) Hungary.

2. A születések megoszlása a szülési sorrend szerint
Распределение рождений по родовому порядку

Births by parity

A születés sorszám (1)	U g a n d a		Magyarország
	1969 (népszámlálás) (2)	1975 (próbafelelvétel) (3)	1975 (4)
1	17,5	26,4	43,4
2	14,8	15,7	39,3
3	13,8	14,9	11,0
4	12,3	11,0	3,1
5	10,8	9,5	1,3
6	8,9	7,6	0,7
7	7,1	5,0	0,4
8	5,5	3,5	0,3
9	9,3	6,4	0,5
1. Összesen	100,0	100,0	100,0
2. Átlagos szülési sorszám	4,17	3,70	1,89

Горизонтальная графа: (1) Номер по порядку рождения; (2) Перепись населения; (3) Выборочное обследование; (4) Венгрия.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. Средний номер по порядку рождения.

Heading: (1) Serial number of births; (2) Population census; (3) Pilot survey; (4) Hungary.

Lateral text: 1. Total; 2. Average parity.

Az 1975. évi próbafelvétel adatai szerint mutatkozó magas első szülési arány úgyszintén az előbb elmondottakkal magyarázható, ennek nyomán az átlagos szülési sorszám is alacsonyabb volt ennél a felvételnél, mint a tényleges országos átlag. A magyar adatoktól való eltérés a legkifejezettebben a 4. és további szüléseknél jelentkezik.

Az eddigi összehasonlításokat némileg zavarta, hogy azok megoszlási viszonyszámokon alapultak és így a strukturális különbségeket jelzik, de az adott jelenség általános gyakorisági szintjében mutatkozó különbségeket nem fejezik ki. A termékenységi folyamatok különbségeit közvetlenebbül tükrözik vissza a szülési sorszám szerint számított további szülési arányok. (Parity progression ratio.) Ezek egyúttal automatikusan kiküszöbölik az 1975. évi felvételnél azt a torzító hatást, amely a kórházi szülési események túlsúlyából származott.

3. További szülési arányok a szülés sorszáma szerint*

Пропорции прогрессии родового порядка

Parity progression ratios

		U g a n d a		Magyarország
		1969 (népszámlálás)	1975 (próbafevétel)	1968—1977 átlaga
		(1)	(2)	(3)
1.	1. szülés után	0,89	0,92	0,78
	2. szülés után	0,84	0,93	0,27
	3. szülés után	0,76	0,82	0,32
	4. szülés után	0,67	0,75	0,48
	5. szülés után	0,58	0,63	0,60
	6. szülés után	0,53	0,53	0,65
	7. szülés után	0,51	0,56	0,68
	8. szülés után	0,50	0,54	0,63

* A fenti arányszámot a magyar irodalomban időnként *családnövekedési valószínűségnek* jelölik. Azt fejezi ki, hogy az 1, 2 stb. gyermeket már szült nők között milyen arányban fordul elő a második, harmadik stb. sorszámú szülés.

Горизонтальная графа: (1) Перепись населения; (2) Выборочное обследование; (3) Среднее значение Венгрии в 1968—1977 гг.

Вертикальная графа: 1. После 1-ых родов.

Heading: (1) Population census; (2) Pilot survey; (3) Hungary, average of 1968—1977.

Lateral text: 1. After 1. confinement.

A 3. tábla nem mutatja, de más adatokból megállapítható, hogy az első gyermek megszületésének gyakorisága (valószínűsége) Ugandában nagyjából hasonló az európai, illetve magyarországi arányokhoz. Becslések szerint ugyanis a nők mintegy 15%-a marad véglegesen gyermektelen. Ez összefügg a meddőség ottani magasabb arányával, ami a rosszabb közegészségügyi és táplálkozási viszonyok következménye. Magyarországon viszont a házas nők között a véglegesen gyermektelenek aránya csak 8—10% között mozog. A véglegesen gyermektelen nők további 6—7%-át hajadon (életük végig férjhez nem ment) nők adják. (Fekete-Afrikában viszont a családi állapotnak nincs jelentősége a termékenységben.)

Az ugandai további szülési arányok egyértelműen mutatják a korlátozást nélküli, természetes termékenység hatását — szemben a magyar adatokkal, ahol már az első, de különösen a második és harmadik gyermek után nagymértékben érezhető a születésszabályozás hatása. Ugyanakkor feltűnő, hogy az ötödik gyermek után már az ugandai arányok kisebbek, annak jeléül, hogy a magyar női népességnek az az egyébként elenyésző nagyságrendű rétege, amely nem alkalmaz születeskorlátozást, magasabb, lassabban hanyatló természetes termékenységet mutat, mint az afrikaiak.

Mind az 1969. évi népszámlálási adatokból, mind az 1975. évi próbafelvétel eredményeiből számításokat lehetett végezni a csecsemők és gyermekek továbbélési arányaira vonatkozóan. Feltűnő, hogy az 1975. évi vizsgálat eredményei lényegesen kedvezőbb képet mutatnak (feltehetően ismét azért, mert szelektált sokaságról van szó), természetesen azonban még ezek is jelentősen elmaradnak az európai arányoktól.

4. Továbbélési arányok csecsemő- és gyermekkorban

Пропорции дожития

Survival ratios in infancy and childhood

		U g a n d a		Magyarország
		1969 (népszámlálás) (1)	1975 (próbafelvétel) (2)	1974 (3)
1.	1 éves korig	0,88	0,94	0,97
	2 éves korig	0,84	0,92	0,96
	3 éves korig	0,82	0,91	0,96
	5 éves korig	0,80	0,90	0,96
	10 éves korig	0,77	0,87	0,96
	15 éves korig	0,75	0,85	0,96

Горизонтальная графа: (1) Перепись населения; (2) Выборочное обследование; (3) Венгрия.
Вертикальная графа: 1. До возраста 1-го года.

Heading: (1) Population census; (2) Pilot survey; (3) Hungary.
Lateral text: 1. Till the age of 1 year.

Halálozások, halálokok

Uganda halandósága az előzőkben említett kedvező klíma ellenére is lényegében a trópusi halandóság jellegzetességeit mutatja, főleg az európai országokkal való összehasonlításban. Egyes speciális helyi vonásainak kidomborítása céljából a halandóság főbb adatait Ghana megfelelő adataival vetettük össze. (5. tábla)

A halandóság kor szerinti megoszlása világosan mutatja a magas csecsemő- és gyermekhalandóságot és ennek nyomán az öregkori halandóság viszonylag kis súlyát.

Ghana és Uganda halálozási struktúrájának összehasonlításával kapcsolatban szem előtt kell tartani, hogy Ghana általános halandósági színvonala lényegesen magasabb, ezért a megoszlási viszonyszámokban mutatkozó egyes alacsonyabb értékei (például a csecsemőhalandóság tekintetében) bizonyos mértékig félrevezetők. Feltűnő viszont a ghanai adatokban a 2 éves kor utáni halandóság rendkívüli és szokatlan emelkedése, ami azzal függ össze, hogy a hosszúra nyúlt — mintegy 1 1/2—2 évig tartó — szoptatási periódus után nagymértékben fellépnek a különböző fertőző és táplálkozási betegségek. Ez Ugandában a kedvezőbb klíma nyomán nem tapasztalható.

A halandóság kor szerinti megoszlása természetesen megnyilvánul a haláloki struktúrában is. Emiatt Uganda haláloki adatait értelmetlen volna bármely európai országgal összehasonlítani. Ezért az 1975. évi próbafelvétel adatait egyrészt az általános kórházi halálozási adatokkal, másrészt egy Ghanában végzett hasonló felvétel adataival vetjük egybe. (6. tábla)

5. A halálozások kor szerinti megoszlása

Распределение смертей по возрасту

Deaths by age

Korév (1)	U g a n d a		Ghana 1966	Magyarország
	1969 (népszámlálás) (2)	1975 (próba felvétel) (3)	(anya- könyvezett halálozás) (4)	1975 (5)
0	33,0	31,2	22,5	4,9
1	10,9	10,0	7,0	0,1
2	5,2	6,1	10,0	0,1
3	3,0	2,9	4,9	0,1
4	1,4	2,0	2,7	0,0
5—9	1,0	3,7	5,0	0,2
10—14	2,1	2,4	2,2	0,2
15—19	2,9	2,7	2,9	0,5
20—29	6,1	5,9	7,6	1,3
30—39	5,0	6,3	8,2	2,0
40—49	4,8	4,9	6,9	5,0
50—59	5,3	4,2	4,5	8,4
60—69	9,1	5,9	4,9	21,4
70—	10,2	11,8	10,7	55,8
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные годы; (2) Перепись населения; (3) Выборочное обследование; (4) Записанные в метрические книги смерти; (5) Венгрия.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Year of age; (2) Population census; (3) Pilot survey; (4) Registered deaths; (5) Hungary.

Lateral text: 1. Total.

Mindhárom felvétel anyagában kiugró aránya van a fertőző és elősdiék okozta betegségeknek, ami a fejlődő országok mortalitásának egyik jellegzetes vonása, különösen a trópusokon. További általános sajátosság az emésztőrendszeri, táplálkozási és a légzőszervi betegségek viszonylag magas aránya a halálokok között. Ugyanakkor közös negatív vonása mindhárom sokaságnak a daganatok és a keringési rendszer betegségeinek minimális aránya (ezek a jellegzetesen öregkori halálokok adják a halálozás többségét a fejlett országokban).

A fertőző betegségeken belül az ugandai kórházi statisztikában kiugró arányt mutat a kanyaró, mely az összes halálozás kerekén 20%-át okozza. (Elsősorban az 5 éven aluli gyermekeknél.) Ha nem is annyira kiugró, de igen magas arány (11%) jelentkezik az ugandai próba felvétel anyagában is; a ghanai felvételnél ez csak 4%.

Ezzel szemben a malária halálozás ebben a csoportban Ghanában volt a legmagasabb (az összes halálozás 10%-át okozta, úgyszintén elsősorban kisgyermeknek). A két ugandai adatforrásban ez 4, illetve 6% volt. Ebben az alacsonyabb arányban feltétlenül a kedvezőbb klíma játszik szerepet.

Kisebb, de mindenképpen figyelemreméltó arányú a tetanus okozta halálozás (mindhárom felvételnél 3—4%), továbbá a tbc halálozás (2—3%), ami elsősorban az idősebb korcsoportot érinti.

A vér és vérképző szervek betegségeinek csoportjában az anaemia okozta Ghanában a halálozások 3%-át, Ugandában 4—5%-át. Ennek hátterében természetesen a nem kielégítő táplálkozás áll, amely egyébként nagymértékben hozzájárul — különösen a gyermekkorban — az általánosan csökkent ellenálló képességhez és így közvetve a fertőző betegségek okozta halálozásban is jelentős szerepet játszik.

6. A halálozás megoszlása halálokok szerint
Распределение смертей по причинам смерти
Deaths by causes of death

Halálokok (1)		U g a n d a		
		1975. próba- felvétel (2)	1974/75 kórházi statisztika (3)	Ghana 1966 anya- könyvezett halálozás (4)
1.	I. A fertőző és élősdiek okozta betegségek	28,1	35,1	26,0
2.	II. Daganatok	4,1	1,4	2,7
3.	III—V. Endokrin, táplálkozási és anyagcsere betegségek; a vér és vérképző szervek betegségei; elmezavarok	6,4	8,5	9,6
4.	VI. Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei	2,4	2,6	5,7
5.	VII. A keringési rendszer betegségei	3,2	3,5	5,1
6.	VIII. A légzőrendszer betegségei	11,6	20,1	9,9
7.	IX. Az emésztőrendszer betegségei	3,5	13,7	10,7
8.	X. A húgy-ivarrendszer betegségei	1,2	1,1	1,5
9.	XI. Terhességi, szülési és gyermekágyi szövődmények	2,8	2,2	2,1
10.	XII—XIII. A bőr és bőralatti szövet betegségei; a csont-izomrendszer és a kötőszövet betegségei	0,4	0,8	0,5
11.	XIV—XV. Congenitalis anómáliák; A perinatalis morbiditás és mortalitás bizonyos okai	18,1	4,1	12,5
12.	XVI. Tünetek és rosszul meghatározott állapotok	11,9	1,7	6,7
13.	XVIII. Balesetek, mérgezések és erőszak	6,3	5,2	6,6
14.	Összesen	100,0	100,0	100,0
	N	1109	13 696	3384

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти; (2) Выборочное обследование; (3) Статистика больниц; (4) Записанные в метрические книги смерти.

Вертикальная графа: 1. I. Заразные и паразитные заболевания; 2. II. Опухоли; 3. III—V. Эндокринные заболевания, заболевания питания и обмена веществ; заболевания крови и кровообразующих органов; психические расстройства; 4. VI. Заболевания нервной системы и органов чувств; 5. VII. Заболевания системы кровообращения; 6. VIII. Заболевания дыхательной системы; 7. IX. Заболевания пищеварительной системы; 8. X. Заболевания половомочевых органов; 9. XI. Осложнения беременности, родов и послеродового периода; 10. XII—XIII. Заболевания кожи и подкожной ткани; заболевания костной и мышечной системы и соединительной ткани; 11. XIV—XV. Врожденные аномалии; некоторые причины перинатальной заболеваемости и смертности; 12. XVI. Симптомы и плохо определенные состояния; 13. несчастные случаи, отравления и насилие; 14. Всего.

Heading: (1) Causes of death; (2) Pilot survey; (3) Hospital statistics; (4) Registered deaths.

Lateral text: 1. I. Infective and parasitic diseases; 2. II. Neoplasms; 3. III—V. Endocrine, nutritional and metabolic diseases; diseases of the blood and blood-forming organs; mental disorders; 4. VI. Diseases of the nervous system and sense organs; 5. VII. Diseases of the circulatory system; 6. VIII. Diseases of the respiratory system; 7. IX. Diseases of the digestive system; 8. X. Diseases of the genito-urinary system; 9. XI. Complications of pregnancy, childbirth and the puerperium; 10. XII—XIII. Diseases of the skin and subcutaneous tissue; diseases of the musculoskeletal system and connective tissue; 11. XIV—XV. Congenital anomalies; certain causes of perinatal morbidity and mortality; 12. XVI. Symptoms and ill-defined conditions; 13. Accidents, poisonings and violence; 14. Total.

A tüdőgyulladás Ugandában a halálozások 10—15%-át, Ghanában 9⁰/₀-át okozta. Ez a fejlett országokban ma már szokatlanul magas arány az orvosi és a gyógyszerellátás hiányaira vezethető vissza.

Az emésztőrendszeri betegségek magas arányát az ugandai kórházi statisztikában és a ghanai anyagban a csecsemőknél és kisgyermekéknél nagy számban előforduló gastroenteritis és colitis idézte elő. (Az ugandai próbafelvételben ezeket az eseteket feltehetően a XV. fejezethez sorolták.)

Mindhárom felvétel anyagában jelentős aránya volt a szüléseknek és a terhességi, illetve gyermekágyi szövődményeknek. (A fejlett országokban az ilyen jellegű halálozás már rendkívül ritka; nem éri el a halálozások 0,5⁰/₀₀-ét sem.)

Mind az ugandai, mind a ghanai népmozgalmi felvétel anyagában jelentős arányt képviseltek a veleszületett fejlődési rendellenességek, valamint a perinatalis mortalitás. (Feltehető, hogy az ugandai kórházi statisztikában osztályozási félreértés miatt mutatkozik ennél lényegesen kisebb arány.)

A halálokok megállapítása általában a kórházi anyagban volt a legmegbízhatóbb; a népmozgalmi anyagokban, különösen az ugandai felvételnél viszonylag magas a tünetek és rosszul meghatározott állapotok aránya.

Az erőszakos halálesetekben belül a balesetek (elsősorban közlekedési balesetek) dominálnak, ami egyrészt a közlekedési rend és a járművek műszaki állapotának hiányaival, másrészt a baleseti sérültek lassú ellátásával (fejletlen mentőszolgálat) magyarázható. Kigyómarás, skorpiócsípés stb. ugyan mindhárom anyagban előfordult, arányuk azonban elenyésző.

*

Az ugandai népesség jelenlegi korösszetétele következtében a századfordulóig rendkívül gyors népességnövekedés várható, szinte függetlenül attól, hogy a társadalmi-gazdasági tényezők milyen jellegű és irányú hatást gyakorolnak a termékenység alakulására. Az ENSZ maximális becslése 25 millióban, közepes becslése 24 millióban jelöli meg a 2000-re várható népességszámot. Ez a jelenlegi mérsékelt népsűrűséget afrikai viszonylatban magas népsűrűséggé fogja átalakítani. Így a mezőgazdaságilag termékeny területek népsűrűsége feltehetően hasonló lesz Nyugat-Afrika jelenleg sűrűn lakott területeihez (például Ghana és Nigeria tengerparti övezeteihez). Ez a gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából további problémákat jelent a jelenleg is rendkívül rossz körülmények között levő ország számára.

I R O D A L O M

1. 1973 Statistical Abstract. Statistics Division, Ministry of Planning and Economic Development. Entebbe, 1975.
2. Report on the 1969 population census.
Volume I (1971)
Volume II (1974)
Volume III (1973)
Volume IV (kéziratban)
Statistics Division, Ministry of Planning and Economic Development, Entebbe.
3. Uganda. Recent economic developments. United Nations Development Programme, Kampala, 1976.
4. World population prospects as assessed in 1973. United Nations, New York, 1977.
5. Report on population/family planning. Population Council New York, October 1975.
6. Medical services — Statistical records. Ministry of Health, Entebbe, 1977.
7. Education statistics, 1974. Ministry of Education, Kampala, 1975.
8. *Miltényi, K.*: Registered births and deaths in Ghana. Central Bureau of Statistics. Accra, 1967.
9. *Miltényi, K.*: Report on the 1975 vital registration/statistics pilot survey. Statistics Division, Ministry of Planning and Economic Development, Entebbe, 1977.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕНИЯ УГАНДЫ

Резюме

Данная статья дает отчет о населении Уганды на основе данных переписи населения 1969 г. и выборочного обследования статистики народонаселения, проведенного в 1975 г.

Население Уганды, численность которого составляет 13 миллионов (в 1979 г.) увеличивается на 3% в год, благодаря высокой плодovitости (общий коэффициент рождаемости — около 45‰ (и относительно низкой смертности) общий коэффициент смертности — около 15‰) вследствие благоприятных климатических условий.

Автор анализирует плодovitость по возрасту матерей (таблица 1), родовому порядку (таблица 2), пропорциям прогрессии родового порядка (таблица 3). Данные ясно выражают преобладание нерегулированной плодovitости, снижающейся в соответствии с способностью к оплодотворению.

Как в Уганде, так и в Гане смертность характеризуется молодой возрастной структурой умерших (таблица 5). Из причин смерти заразные и паразитные заболевания преобладают (корь в Уганде, малярия в Гане). Чувствуется и влияние недооказания и недостаточного медицинского и фармацевтического обслуживания (таблица 6).

К концу столетия численность населения Уганды будет около 24—25 миллионов.

SOME CHARACTERISTICS OF UGANDA'S POPULATION

Summary

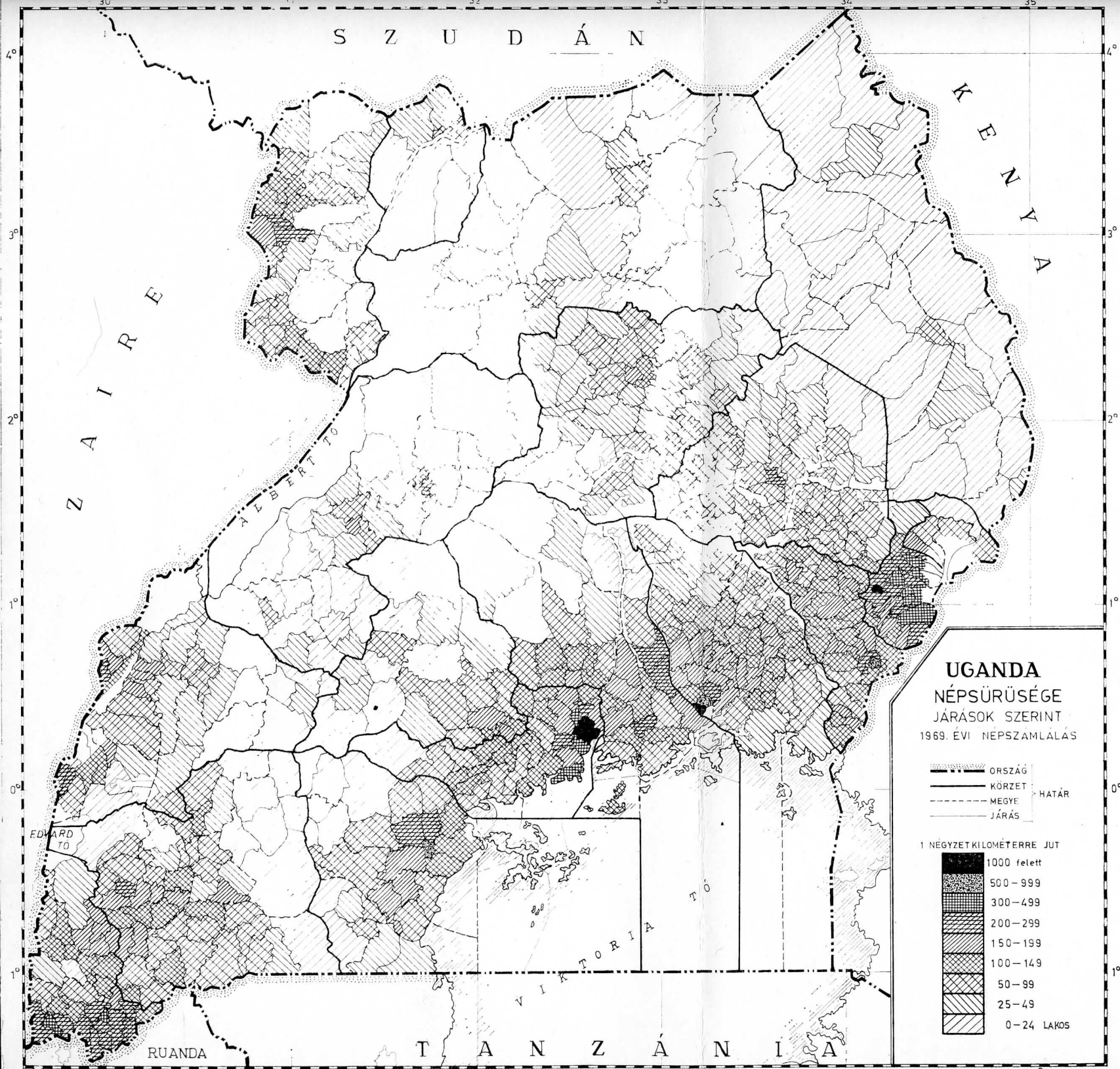
Based on the 1969 population census data and the results of a 1975 vital statistics sample survey the paper reports on Ugandas population.

Ugandas 13 million population (1979) is increasing by 3% per annum. This is due to the high fertility (crude birth rate cca. 45‰) paralleled with relatively low mortality (crude death rate cca. 15‰) caused by the favorable climatic conditions.

The fertility is analysed by the age of the mother (Table 1), parity (Table 2) and parity progression ratios (Table 3). The prevalence of unlimited fertility, declining in accordance with the fecundity, is clearly indicated by the data.

Both in Uganda and in Ghana the mortality is characterised by the young age structure of the deceased, (Table 5). Among the causes of death infections and parasitic diseases (measles in Uganda, malaria in Ghana) are dominating. The effects of undernourishment and the scarcity of medical and pharmaceutical supply are also reflected. (Table 6).

Uganda's population will be about 24—25 million by the end of the century.

MEGJEGYZÉSEK
„AZ ABO- ÉS RH-VÉRCSOPORTOK MEGOSZLÁSA
MAGYARORSZÁG LAKOSSÁGÁBAN”
CÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ

DR. TAUSZIK TAMÁS

A *Demográfia* 1978. évi 1. számában megjelent dr. Rex-Kiss Béla és dr. Szabó Raffael közös tanulmánya.¹ Elismerés illeti a szerzőket, mert munkájukban igen fontos feladatra vállalkoztak. Jellemezni akarták „Magyarország lakosságában a különböző ABO- és Rh(D) pozitív és negatív típusok jelenlegi megoszlását településenként és tájegységenként.” A vizsgálatok szükségességét hat pontban foglalták össze. Az első négy pont a meglévő vizsgálatok hiányosságára, megbízhatatlanságára, illetve az elvégzésük óta eltelt idő alatt végbement változásokra vonatkozik. Az ötödik pont összekapcsolja egymással a vér-ellátásnak, a szerv- és szöveti transzplantációnak, valamint a genetikai kutatásoknak a vércsoport gyakoriságok megoszlása ismeretére vonatkozó igényét. Végül a hatodik pontban a szerzők egyes rasszok, népek, vagy földrajzilag nagyobb területek vércsoport megoszlása ismeretének szükségességét hangsúlyozzák, amely a jövő kutatásai szempontjából is lényeges.

A fenti hat pont elolvasása után a hozzáértő olvasóban felvetődik a kérdés, vajon van-e olyan anyag, vagy anyaggyűjtési módszer, melynek segítségével a szerzők által megjelölt szükségleteket egyforma igényességgel ki lehet elégíteni. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy nem a vizsgálat célja határozza meg döntően az elvégezhető analízisek típusait, hanem a rendelkezésre álló anyag. Ha tehát a vizsgálati cél szempontjából egy anyag nem adekvát, úgy a vizsgálati célt el kell vetni, vagy újabb anyaggyűjtéssel biztosítani a kitűzött cél elérését.

A szerzők a következőkben jellemzik anyagukat: vegyes korcsoportú nemre nem szelektált, tartalmaz donorokat és vegyes osztályú kórházak betegeit egyaránt. Összesen 1 004 916 főből áll a minta. Ez a roppant nagy szám közel 10⁰/₁₀-os hazai mintavételnek felel meg. De honnan származhat ez a hatalmas anyag? A *Népegészségügy* című folyóirat 1978. augusztusi számában (214. o.) a következő statisztikai adatokat olvashatjuk:

a donorok száma Magyarországon	1976-ban	414 502 fő
	1977-ben	427 606 fő

A tanulmányban jelzett mintaszám és a donorállomány száma közötti különbség mintegy 600 ezer. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az állomások 10—10 ezer beteg vércsoport adatát juttatták el a szerzőkhöz. Csakhogy a cikk tanúsága szerint 32 állomás 10 ezernél kevesebb adatot közölt, tehát a maradék kb. 30 helyről 20—20 ezer beteg vércsoport adatát közölték volna.

¹ Rex-Kiss Béla dr.—Szabó Raffael dr., „Az ABO- és Rh-vércsoportok megoszlása Magyarországi lakosságában”, *Demográfia* 1978/1., 109—142. old.

További találgatások helyett induljunk ki két egymást kizáró feltételezésből:

1. a 600 ezer beteg anyaga valóban bekerült a vizsgálati anyagba. Egy ilyen anyag felhasználhatósága nagyon komoly és alapos magyarázatot igényel, és ezzel a szerzők adósság maradtak.

Vagy ellenkezőleg:

2. nem került be a mintába ez a nagy beteg anyag. Így viszont a szerzőkkel szembeni rosszhiszeműség árnyéka nélkül is kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy ők a donorok számadatát két és félszer többnek vették, mint az a valóságnak megfelel. Ennek pedig egyetlen útja lehetséges, mégpedig az, hogy a szerzők a véradók számát helyettesítették a vérvételek számával.

Ahhoz, hogy ez utóbbi, feltételezésünk szerint alkalmazott módszert elfogadhasunk, a szerzőknek bizonyítaniuk kellene, hogy a donorok többszörös ismétlődése nem vezet a gényakoriságok torzulásához. Azaz, a vérvételek száma vércsoportok szerint arányos a véradók számával.

A szerzők települések szerinti bontásban is közlik anyagukat. Ennek vizsgálata révén bizonyára közelebb jutunk a mintavételi módszer megértéséhez. Előbb azonban az anyaggyűjtés lényegével kapcsolatban idézni szeretném a szerzőket: "... Tekintettel a kis számok okozta szórás és statisztikai hiba lehetőségére, igyekeztünk minél nagyobb (lehetőleg több ezres) csoportokat vizsgálni. Ugyanis tapasztalataink szerint még ezres csoportok vizsgálata esetén is számítani lehet lényeges szórással, ill. szignifikáns különbségekkel az egyes vércsoportok gyakorisága tekintetében." (112. o.) Ez a gondolat csak úgy értelmezhető, hogy a különbségek statisztikai műtermékek, melyeket a nagy mintavétellel el kell kerülni.

Hazánk génállományának jellemzők figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a több mint 3 ezer hazai település kb. 75⁰/₀-ában a többezres mintavétel megoldhatatlan, mert ez több, vagy egyenlő a populáció lakosságának számával. Ilyen körülmények között és általában a mintavétel abszolút száma mellett nagy jelentőségűvé válik a mintavétel szintje. A vizsgálati célnak megfelelően helyesen kiválasztott mintavételi szint mellett kis számok felhasználásával is kimutathatók reális különbségek az egyes települések genetikai struktúrájában. Ezek a különbségek nem a statisztikai hibákból fakadnak, hanem a populációkon belüli dinamikus folyamatok következményei.

A szerzők másik lényeges megjegyzése a következőképpen hangzik: "... nem volt szándékunk egy-egy település vagy vidék nemzetiségi vagy egyéb irányú összetételének vizsgálata..." (112. o.). Tehát a szerzők nem rendelkeznek adatokkal anyaguk nemzetiségi összetételét illetően.

A fentiekből világos, hogy a szerzők nem kívánnak foglalkozni sem a hazai populáció felépítési sajátosságából következő mikroevolúciós problémákkal, sem az etnikai összetételből eredő esetleges lokális különbségek kérdésével.

Ezek után nézzük meg az anyag településenkénti összetételét. A „Vizsgálati eredmények” című fejezetben a szerzők külön is kiemelik, hogy a legnagyobb lélekszámú vizsgált populáció a székesfehérvári. Onnan 60 155 fő vércsoport adatát közlik. Mivel a közlemény adatai az 1973–78-as időszakra vonatkoznak, a mintavételi szint megállapításához felhasználhatók az 1974-es demográfiai adatok (Demográfiai Évkönyv, 1974). Székesfehérvár lakossága az adott időszakban kb. 88 ezer volt. Eszerint a szerzők a város lakosságának 68⁰/₀-át vonták volna be a vizsgálatba. De nézzünk még néhány példát.

A szerzők a mintavétel kapcsán megjegyzik: "... Ez azt jelenti, hogy a számszerűségi követelményeknek eleget tettünk." Természetesen egyet kell értenünk a szerzőkkel abban, hogy a mintavételnél törekedni kell a mintanagyság növelésére. Ez azonban nem lehet öncélú, és nem vezethet el a mintavételi szint ilyen durva semmibevételéhez. Így az anyag multitotális (!), totális, szubtotális és 2–10–20⁰/₀-os minták halmazává válik, mely a bevezetőben említett szempontok egyikének kielégítésére sem alkalmas. (Lásd a táblázatot.)

A vizsgálati eredmények fejezetében választ kapunk arra, hogy mire tudják a szerzők felhasználni az anyagukat. Arra, hogy a gényakoriságok megoszlását párhuzamba vonják a hazai populációk etnikai összetételével. Ez főként

Mintavétel néhány hazai populációból a tanulmány 2. táblája alapján

Város	Lakosságszám 1974-ben	Mintavétel szám (N)	Mintavétel szint (%)
Kecskemét	86 541	4 172	5
Tatabánya	68 878	12 918	19
Salgótarján	42 230	51 695	122 !
Balassagyarmat	15 962	30 016	188 !
Esztergom	29 803	23 551	79
Kazincbarcika	31 455	7 000	22
Mosonmagyaróvár	27 185	10 000	37
Győr	112 902	20 128	18
Ajka	24 623	8 147	33
Zalaegerszeg	45 429	29 761	65
Veszprém	45 534	4 785	10
Pécs	158 802	3 095	2
Kisvárd	7 163	14 373	200!
Székesfehérvár	88 645	60 155	68
Mezőtúr	22 220	56 546	254 !

azért meglepő, mert mint korábban idéztük a szerzők erre vonatkozó gondolatát, ezzel a kérdéssel nem szándékoztak foglalkozni. Ez helyes is lett volna, mert:

1. a cikkben említett IV. Béla olasz vincelléréinek, a szerbeknek, a sváboknak, a török hódoltságnak a magyar populáció géngyakoriságát befolyásoló hatását ma már nem könnyű dolog nyomon követni;
2. hazánk etnikai összetétele földrajzi megoszlásának ismertetéséhez komoly ilyen arányú szakmai felkészültség szükséges;
3. ehhez megfelelő anyaggyűjtés is szükséges, márpedig a szerzők nem ismerik anyaguk etnikai összetételét.

Ilyenformán a szerzőknek azok a próbálkozásai, hogy ilyen összefüggést találjanak, megalapozatlannak tűnnek. A „Megbeszélés” című fejezetből csak néhány gondolatot szeretnék kiragadni.

A szerzők szerint az egyes hazai tájegységek ABO megoszlása az országos átlaghoz viszonyítva kevés kivétellel szignifikáns eltérést mutat. A közlemény 12. táblája szerint azonban mind az öt tájegység szignifikánsan eltér az átlagtól. Ilyen esetben két dolog merülhet fel: vagy az átlag meghatározása rossz, vagy igen nagyfokú heterogenitással állunk szemben.

Ugyanakkor a szerzők a következőket mondják: „... megállapíthatjuk, hogy sem Magyarország összlakosságának, sem Budapest lakosságának ABO vércsoport megoszlásában az elmúlt fél évszázad alatt lényeges változás nem történt.” (131. o.) Majd egy kicsit később megjegyzi, hogy „... az ország lakossága vércsoport-genetikai szempontból ma homogénebbnek tekinthető, mint fél évszázaddal ezelőtt.” (132. o.).

Az előbb idézett két mondat, amely egymásnak is ellentmond, mindenképpen ellentmondásban van a szerzők eredményeivel, és aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, hogy a történelemmel is.

Azzal fejezem be, amivel elkezdtem a mondanivalómat. A szerzők nagyszabású munkára vállalkoztak, és ez tiszteletet érdemel. Sajnálatos, hogy a munka nem érthette el tervezett célját. Kívánatos lenne, ha a szerzők a jövőben a populációk genetikai struktúráját azok demográfiai struktúrájával szorosabb kapcsolatban vizsgálnák.

**ЗАМЕЧАНИЯ К РАБОТЕ Д-РА Б. РЕКС-КИШША И
Д-РА Р. САБО:
РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ГРУПП КРОВИ «АВО» И
«РН(D) В НАСЕЛЕНИИ ВЕНГРИИ»**

Резюме

В своей работе д-р Рекс-Киши и д-р Сабо использовали данные по группам крови больше одного миллиона лиц, среди которых были доноры и больные в неуказанном соотношении. Однако, по официальной статистике количество доноров в Венгрии около 400 тысяч. Таким образом можно предположить, что д-р Рекс-Киши и д-р Сабо заменили число доноров числом сдачи крови. Правильность предположения подтверждается тем фактом, что в выборках по населенным пунктам одинаково встречаются 2%-ные, 60—80%-ные (субтотальные) и 180—200—250%-ные (мультиотальные) уровни выборок. В отношении генетики групп крови авторы считают население Венгрии однородным, что противоречит результату проведенной авторами проверки на достоверность различия, далее тому, что на основании демографической структуры населения Венгрии можно ожидать достоверные различия.

**COMMENTS ON THE PAPER OF DR. B. REX-KISS AND DR. R. SZABÓ:
„DISTRIBUTION OF ABO AND RH(D) BLOOD GROUPS
IN THE POPULATION OF HUNGARY”**

Summary

In their work *dr. Rex-Kiss* and *dr. Szabó* analyzed the ABO and Rh(D) group data of over one million persons among whom there were donors and patients without suggesting their proportion. According to official statistics of Hungary, however, the number of donors is only around 400 000. Therefore the conclusion can be drawn that *dr. Rex-Kiss* and *dr. Szabó* substituted the number of blood donations instead of the number of donors. The correctness of this conclusion can be supported by the fact that in the sampling in different localities both 2 percent, 60—80 percent (subtotal) and 180—200—250 percent sampling levels (multitotal) can be found. In respect of blood group genetics *dr. Rex-Kiss* and *dr. Szabó* consider the population of Hungary as homogeneous which is contradictory to the result of the significance study carried out by themselves as well as to the statement that on basis of the demographic structure of Hungarian populations differences can be expected.

A JELENLEGI DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A TÁRSADALMI STRUKTÚRÁRA EURÓPÁBAN*

ERLAND HOFSTEN

1. Bevezetés

A szeminárium címében megfogalmazott kérdéskör a népesedési trendek „következményeire” és nem „meghatározóira” vonatkozik (hogyan egy ismert ENSZ-kiadvány címét idézzük).

A népesedési trendek hatásával kapcsolatos viták a háború utáni időszakban leginkább a harmadik világ országaival foglalkoztak. Nagy volt az érdeklődés ezen országok gyors népességnövekedésének következményei iránt. A viták során *Malthus* idevonatkozó nézeteivel való éles szembenállást is tapasztalhattunk.

Európa legnagyobb részén a demográfiai helyzet egészen más, mint a harmadik világban. Kevés kivétellel a termékenység most olyan alacsony, hogy a népesség reprodukcióját sem biztosítja. Sok országban már évek óta ez a helyzet uralkodik, és a termékenységi arányszám jelenleg *jelentősen* alacsonyabb, mint ami a reprodukcióhoz szükséges. Kizárólag a „demográfiai tehetetlenségi nyomatóknak” köszönhető, hogy ez a tény nem eredményezte még a népesség általános stagnálását vagy csökkenését. Ennek ellenére már most is vannak országok, ahol a népesség stagnál, sőt olyanok is, ahol a halálozások száma már évek óta meghaladja a születések számát.

Ez a jelenség teljesen új szituációt teremt. Világszerte nagyon kevés tapasztalattal rendelkezünk az alacsony termékenységi szint miatt stagnáló vagy csökkenő népességekről. Sürgetővé vált, hogy az új trendeknek az érintett országok társadalmi struktúrájára gyakorolt hatását megvitassuk.

Mindazonáltal a jelen vita nem korlátozódhat az alacsony termékenységre és következményeire. Köztudott, hogy sok európai népességre jellemző a nagyarányú migráció (mind a be-, mind a kivándorlás). A migráció következményei szintén a demográfiai trendek társadalmi szerkezetre gyakorolt hatásáról folyó vita keretében tartoznak.

2. Történelmi háttér

A vita háttéréként érdekes lehet áttekinteni, hogy a népesedési elméletek egyes elemei milyen fejlődésen mentek keresztül a múltban.

T. R. *Malthus* nézeteivel kell kezdenünk. Mint jól tudjuk, ő azt állította:

* *Erland Hofsten*, Stockholmi Egyetem, Svédország. A Harmadik Európai Népesedési Szemináriumra (1978. szeptember 26–29., Belgrád, Jugoszlávia) benyújtott előadás.

„A népesség, ha nem akadályozzák, mértani haladvány szerint nő. A létfeltételek csak számtani haladvány szerint nőnek. A számok minimális ismerete is bizonyítja az előbbi fölényét az utóbbival szemben.” (*Malthus, 1798.*)

Malthus érdeklődésének középpontjában természetesen nem a népesség-növekedés állt. Az eredeti értekezés a szegényügyi törvényekkel kapcsolatban angliai politikai vitához való hozzászólás volt, és fő célja annak demonstrálása, hogy nincs értelme a szegények helyzetén javítani; ez csak azt eredményezné, hogy még gyorsabban sokasodnának.

A francia forradalom előtt (1789) a tömegszegénységet elfogadták, sőt kívánatosnak tartották a társadalom szempontjából, de az egyenlőségnek a forradalomban kifejeződő eszméje alapvetően megváltoztatta a nézeteket. Ahogy *Meek* (1953, 11. o.) rámutat: „A XVIII. század utolsó évtizedében Anglia vezetőit felriasztotta a francia forradalom iránt országszerte megnyilvánuló lelkesedés. Az ő támogatásukra érkezett *Malthus* híres Esszéivel.” Már *Marx* is hangsúlyozta a francia forradalom szerepét *Malthus* Esszéinek sikerében. (1867, 616. o.)¹

Malthus, könyvének későbbi kiadásaiban bizonyos mértékig módosította eredeti téziséit, amennyiben elismerte, hogy az erkölcsi megtartoztatás, elsősorban a házasságkötés elhalasztásának formájában, együttesen a — házasságon kívüli és belüli — absztinenciával, meg tudja akadályozni, hogy a népesség a természetnek megfelelő gyors mértékben növekedjék. De, ahogy *Meek* rámutat: „Ő maga nem nagyon bízik ebben az ellenszerben, és az eredeti Esszé összes alapvető doktrinája lényegében változatlanul fennmaradt az utolsó kiadásig... *Malthus* teóriája az maradt, ami volt: apológia és tiltakozás minden olyan erőfeszítés ellen, amely a társadalom körülményeinek javítását célozza. Ez jó szolgálatot tett *Malthus* idejében, és jó szolgálatot tesz ma is, egy évszázaddal *Malthus* halála után.” (*Meek, 1953, 9—10. o.*)

Az utolsó mondat arra a második világháború után kialakult vitára vonatkozik, amely a „fejlődőnek” kikiáltott országok gyors népességnövekedésének következményeiről folyt. Ebben a vitában nagyon népszerűek a malthusiánus kitételek, például elfogadott, hogy gyors népességnövekedés esetén lehetetlen, vagy legalábbis nagyon nehéz társadalmi-gazdasági fejlődést elérni. A vitában számos elméleti modell született, mint például a *Harrod* és *Domar*, *Coale* és *Hoover*, *Tabah* és *Singer* nevéhez fűződő modellek (*Determinants and Consequences, 1973, 455—459. o.*) Köztudott, hogy ezek a modellek nagymértékben előrendítették a születésszabályozást, vagy a családtervezést, ahogy mostanában nevezik.

Malthus nézetei vitathatók. Már *Malthus* előtt megállapította *Adam Smith*: „A népességnövekedés a gazdasági fejlődés kiváltó oka, hiszen kitágítja a piacot, és megteremtí a további munkamegosztás lehetőségét.” (*Smith, 1776.*)

Számos későbbi közgazdász vallotta ugyanezt a nézetet, és következtetett arra, hogy a népességnövekedés serkenti a gazdasági növekedést. Jó példa erre *J. M. Keynes*, aki azt állította, hogy a népesség lassú növekedése Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az egyik meghatározó oka volt az 1930-as évek gazdasági depressziójának és a tömeges munkanélküliségnek. (*Keynes, 1937.*) Hasonló nézeteket vallott *Alvin Hansen* és *L. Hersch*.

E nézetek kortárs képviselője *Ester Boserup*, aki figyelmét a primitív, „learató és felégető” típusú mezőgazdálkodásra koncentrálja (*Boserup, 1965.*). Ugyanezen az állásponton van *Clark* is. (1967.)

A malthusiánus nézetek legjelentősebb ellenzőit a marxista szerzők között találjuk. Kritikájuk alapja *Marx Károly* sokat idézett állítása: „... minden egyes történelmi termelő módnak megvan a maga külön történelmileg érvényes népesedési törvénye. Elvont népesedési törvénye csak a növényeknek és az állatoknak van, amennyiben az ember történelmileg be nem avatkozik.” (*Marx, 1867, 632. o.*)²

Amikor *Marx* a népesedésről beszél, nem elsősorban a népesség növekedése foglalkoztatja. Érdeklődésének homlokterében az a folyamat áll,

¹ A tőke. I. kötet, 666. oldal.

² A tőke. I. kötet, 684. o.

amely szerint — elméletével összhangban — a kapitalista társadalmakban mindig népességfelesleget eredményező tendencia érvényesül. „... a munkás-népesség az általa létrehozott tőkefelhalmozással együtt növekvő terjedelemben termeli azokat az eszközöket, amelyek őt magát viszonylag fölösztá-múvá teszik. A tőkés termelőmód sajátos népesedési törvénye ez...” (*Marx, 1867.*)³

Meg kell jegyeznünk, hogy a „munkanélküliség” kifejezés *Marx* idejében még nem volt használatos; ha ismerte volna, ezt használta volna a „népesség-felesleg” helyett.

Malthus hívei számára egyértelmű, hogy a gyors népességnövekedés munkanélküliséghez kell hogy vezessen, és ez ugyanakkor azt is implikálja, hogy a létfenntartási és egyéb anyagi források gyorsabban elégtelenné válnak. Eb-ből az állításból az is következik, hogy a zéró népességnövekedés, vagy a népesség csökkenése önmagában megoldja a munkanélküliség problémáját. Azt, hogy nem ez a helyzet áll fenn a jelenlegi Európában, könnyűszerrel verifikál-hatjuk.

Hozzá kell tennünk, hogy a malthusiánus nézetek hibás voltának elfo-gadása nem jelenti azt, hogy a harmadik világ országaiban a népesség gyors növekedése tovább folytatódhat. A döntő szempont az, hogy ezek az országok a jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszerben valójában nem sokat nyernének a népesség kevésbé gyors növekedésével. Továbbá, e rendszer megváltoztatása nélkül nem lehetséges a népesség növekedési ütemének gyors csökkentése sem.

3. Mit értünk társadalmi struktúrán?

A szegénység és a munkanélküliség megléte egy társadalomban nyilván-valóan kapcsolódik a társadalmi struktúrához és információkat is ad arról. Ahhoz azonban, hogy megfelelően közelíthessünk a problémához, a társadalmi struktúrát általánosabban kell definiálnunk.

A következő felsorolás tartalmazza a legfontosabb viszonyokat, amelyek-
ben a modern társadalom szerkezetében meglévő különbségek megjelennek:

- a) a termelési eszközök tulajdona
- b) a munka biztonsága (foglalkoztatott munkanélküli stb.)
- c) a munka jellege (szellemi munka, fizikai munka, szakképzettséget igénylő munka, veszélyes, piszkos munka stb.)
- d) jobban vagy rosszabbul fizetett munkák
- e) a tanulás lehetősége
- f) városi/falusi különbségek
- g) gazdaságilag aktív/inaktív csoportok
- h) férfiak/nők
- i) etnikai csoportok (bevándorolt munkások stb.)

Látszólag ezek a társadalmi különbségek manifesztálódásának legszembe-tűnőbb formái. Am hogyan keletkeznek és milyen módon szüntethetők meg? Ha válaszolni akarunk erre a kérdésre, azt is meg kell tudnunk, hogy a de-mográfiai tényezők milyen szerepet játszanak a felsorolt különbségek meg-létében.

4. *Marxista nézetek*

A marxisták szerint az alapvető különbség a termelési eszközök tulajdon-
viszonyában rejlik. A társadalmak fejlődése során különböző termelési módo-
kat lehet elkülöníteni, és mindegyik termelési mód megtermeli alapvető tár-
sadalmi struktúráját a rá jellemző munkamegosztás szerint.

A tőkés termelési mód, mint a termelési módok egyike, a termelési esz-
közök magántulajdonával jellemezhető. A kapitalizmus elterjedésével új tár-
sadalmi viszonyok alakultak ki. Bár gyökerei nagyon korán létrejöttek, a ka-
pitalizmus Nyugat-Európa egyes részein csak a XIX. század folyamán vált
uralkodóvá.

³ A tőke I. kötet, 683—684. o.

A kapitalizmusban a munkamegosztás olyan körülmények között megy végbe, ahol a termelés társadalmi jellegével az elosztás magánjellege áll szemben. Ha úgy tetszik, a tőkés termelési mód a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondását hordja magában. Egy új társadalmi osztály, a proletariatus alakul ki, és ennek az osztálynak a megélhetése a tőkésektől függ, akik mint a termelési eszközök tulajdonosai, döntenek a termelésről. Ezen ellentmondás politikai kifejezése az osztályharc.

Az osztály nélküli, egalitáriánus társadalom álma, amelyre tagjainak szolidaritása jellemző, gyakran olyan elképzelésekhez vezethet, hogy a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése automatikusan magával hozza a társadalom minden fontosabb szerkezeti különbségének leépülését.

A tapasztalatok nem igazolták ezeket a nézeteket. A fenti különbségek legnagyobb része csak úgy, mint az osztályharc, létezhet a kapitalista társadalom megdöntése után is. Ez vagy úgy magyarázható, hogy a fennmaradó osztálykülönbségek átmeneti jellegűek, vagy pedig úgy, hogy a termelési eszközök ellenőrzését egy új osztály vette át, miközben az alapjaiban a régihez hasonló munkamegosztás élt tovább. Az utóbbi esetben az a következtetés adódik, hogy a termelés tőkés módjának megszűnése nem vezet szükségképpen szocialista termelési módhoz.

E túlnyomórészt politikai jellegű szempontok tárgyalása nem tartozik e jelen tanulmány keretébe. Ehelyett nézzük a következő megállapításokat.

A termelési eszközök magántulajdonának megszűnése nagyon fontos feltétele a társadalmi különbségek egy része eltűnésének. Sok esetben azonban a különbségek tovább élhetnek a magántulajdon megszűnése után is. Ez a helyzet a b)—i) különbségek esetében. Ha viszont a társadalmi struktúra egyenlőtlenségeinek nagy része független attól, hogy létezik-e a termelési eszközök magántulajdona vagy sem, akkor arra következtethetünk, hogy a demográfiai változások és a demográfiai különbségek komoly hatással bírhatnak, és ezek a hatások mindenütt egyformák lesznek.

5. A népesség növekedése

Tekintsünk vissza egy pillanatra a XIX. század elejére. Senki sem gondolt akkor még arra, hogy a halandóság csökkenni fog. *Marx* egyenesen a halandóság növekedésével számolt, és az alábbi, Angliára és Walesre vonatkozó népességnövekedési adatokkal támasztotta alá érvelését: (*Marx*, 1867, 648. o.)

1811—1821	1,53%
1821—1831	1,45%
1831—1841	1,33%
1841—1851	1,22%
1851—1861	1,14%

Marx feltételezte, hogy a halandóság a kapitalista kizsákmányolás következtében növekedni fog. A valóságban a halandóság csökkenni kezdett.

Mint köztudott, mind a halandóság, mind a termékenység csökkenése folytatódott és kiterjedt Európa szinte minden területére. Az a tény, hogy az elmúlt években néhány országban az öregkori férfihalandóság növekedését figyelték meg és hogy a termékenységben bizonyos ingadozások voltak, nem zavarja meg a fő trendeket. A halandóság és a termékenység mindenütt alacsony.

A legtöbb európai népességben a halandóság olyan alacsony, hogy a született gyermekeknek csak nagyon kis százaléka hal meg, mielőtt a reprodukív kor felső határát elérné. Következésképpen nem több, mint 2,1—2,3 gyermeket kellene minden nőnek szülni a reprodukciós szint biztosításához. A valóságban nagyon sok európai népességben a termékenység még ennél is alacsonyabb és a pótlás nem biztosított. Hacsak sikeres eszközöket nem alkalmaznak a termékenység növelésére, a termékenység jelenlegi alacsony szintjének a teljes népesség csökkenéséhez kell vezetnie (amennyiben a vándorlás nem elegendő a születések hiányának kompenzálására). Néhány országban, melyek közül legfigyelemreméltóbb az NSZK és az NDK, a halálozások száma néhány éve meghaladja a születéseket.

Ha egy országban a termékenység hosszú ideig alatta van a reprodukciós szintnek, ez kétségkívül visszahat a gazdasági és a társadalmi szférára. E szempontok tárgyalása nem tartozik a tanulmány keretébe. Figyelmünket az alacsony szintű halandóság és termékenység jelenlegi társadalmi következményeire koncentráljuk.

6. Az alacsony szintű halandóság és termékenység hatása

Az alacsony termékenység jól ismert következménye (csakúgy, mint az idősebb korcsoportok alacsony halandóságáé, amely természetesen nem csökkent olyan erőteljesen), hogy az idős emberek relatív aránya megnő a népességben belül. A nyugdíjasok, illetve az idős koruk miatt inaktívak aránya így emelkedik, és a népesség egyre nagyobb részét teszi ki. Svédországban például a 65 évnél idősebb népesség aránya meghaladja a 15%-ot, és előrejelzések szerint 2025-re eléri a 20%-ot.

Mivel a halandóság nemcsak a reprodukív kor végéig, hanem még egy évtizeddel később is alacsony, a 30—35 éves és idősebb nők pedig egyre kevesebb gyermeket szülnék, kevés az özvegy nő és még kevesebb az özvegy férfi kiskorú gyermekkel. Az árvák száma is nagymértékben csökkent. Korábban ez a három kategória mindig számottevő volt.

Az idősebb korcsoportokban a női halandóság jobban csökkent, mint a férfiaknál. Amíg a tradicionális házassági minta fennmarad, nevezetesen az, hogy a férfiak náluk néhány évvel fiatalabb nőt vesznek feleségül, addig a következmény az lesz, hogy több nő marad egyedül és él özvegyként, és hosszabb ideig, mint régebben.

Az alacsony termékenység és halandóság kombinációja azt is jelenti, hogy a népességnek (vagy a családoknak) mindig nagy százalékára lesz gyermektelen. Ez különösképpen vonatkozik azokra a házaspárokra, akik abban az értelemben gyermektelenek, hogy gyermekeik már felnőttek és elhagyták a szülői házat.

Ha kettőnél, vagy legfeljebb háromnál több gyermek nem születik egy családban, ez azt eredményezi, hogy a szülők gyermeknevelési periódusa 35—40 éves korban befejeződik. Az alacsony halandóság miatt akkor még 25—40 aktív év elé néznek. Korábban, mikor a nők még 40—45 éves korukban is szültek, aktív életük többé-kevésbé befejeződött, mire a legkisebb gyermek felnőtt.

Ha a gyermekek elhagyják a házat a szülők 35—40 éves korában, ezt azt jelenti, hogy a szülők még körülbelül 40 évig külön élnek gyermekeiktől akkor is, amikor már idős koruk miatt gondozásra, ápolásra szorulnának. E hosszú különélés miatt a gyermekek nem lesznek felkészülve e segítség megadására.

Az alacsony termékenység következménye, hogy sok gyermek nő fel testvér nélkül. Korábban a gyermekek zöme testvérek között nőtt fel.

A fenti változások némelyike nagy jelentőségű a nők gazdasági aktivitása szempontjából. A fiatal nők mind inkább felismerik, hogy a gyermekszülés és a gyermeknevelés életüknek csak egy viszonylag kis részét köti le. Egyre kevesebb házasság nő marad otthon kisgyermekével, és ha meg is teszi, ez a periódus egyre rövidebb lesz. Ez a körülmény mind több nőt készítet valamilyen végzettség vagy szakképzettség megszerzésére.

7. Az új házassági és válási szokások hatása

Amíg egyre kevesebb házasság szűnik meg az egyik fél idő előtti halála miatt, addig mind több lesz a válások száma. Ennek egyik oka az, hogy a nők fokozódó gazdasági aktivitása lehetővé teszi önmaguk és gyermekük (gyermekeik) eltartását.

Mind több gyermek él egyedülálló (hajadon vagy elvált) anyával, illetve kisebb mértékben egyedülálló apával.

Néhány nyugat-európai országban, különösen Svédországban és Dániában, új családépítési minta van kialakulóban. Emelkedik az olyan párok száma,

akik nem kötnek házasságot még gyermekük születése után sem. Ez a jelenség együttélésként, vagy megegyezéses életközösségeként ismert. Még nem tudhatjuk, milyen mértékben terjed el ez az új minta más országokban, illetve mennyire jelenti a házasságkötés elhalasztását, vagy a házasság intézményének hosszú távon való megszűnését. Amíg az informális család funkciói megfelelnek a tradicionális családnak, a társadalmi struktúrára gyakorolt hatása elhanyagolható.

8. A vándormozgalom hatása

Egy becslés szerint Nyugat-Európában a bevándorlók száma 1975-ben elérte a 13 milliót, beleértve a családtagokat is. (Ward, 1975, 23. o.). Ha ez a szám jelenleg alacsonyabb is, még mindig kétségkívül nagyon jelentős. A legtöbb bevándorlót befogadó ország az NSZK, Franciaország, Hollandia, Belgium. Nagy-Britannia, Ausztria és Svédország. A legtöbb bevándorló Portugáliából, Spanyolországból, Olaszországból, Jugoszláviából, Törökországból, Algériából és Marokkóból jön. Nagy-Britannia sok bevándorlót fogad Írországból és a korábbi brit gyarmatokról, Nyugat-Indiából és Afrikából. Sok finn vándorol be Svédországba.

Itt nem kell foglalkoznunk azokkal a tényezőkkel, amelyek napjaink vándorlási hullámaait befolyásolják, például a tőkekoncentráció és a nagyvállalatok kialakulásának tendenciáival, mivel bennünket a vándorlási hullámok következménye érdekel.

Nyilvánvaló, hogy a vándorlás ilyen mértéke erősen hat mind a befogadó, mind az elbocsátó ország társadalmi szerkezetére. Ahogy Ward rámutat: „Meglepő, milyen kevés tudományos munka foglalkozik azzal a hatással, amit a bevándorló munkások gyakorolnak Északnyugat-Európa általános struktúrájára.” (Ward, 1975, 30. o.) Még kevesebbet tudunk az elbocsátó országokban érvényesülő hatásokról.

Az alábbi, Wardtól származó idézet összefoglalja a befogadó országokban tapasztalható társadalmi következményekre vonatkozó nézeteit:

„Általános az egyetértés abban, hogy egyik fő következmény a dolgozó osztály két erősen differenciált szegmensere való bomlása: a felső réteget a „bennszülöttek” alkotják, akik nemzeti nyelvüket beszélik és a társadalom nyújtotta összes polgárjogot és társadalmi jólétet élvezik. Gyakran jól szervezett egyesületekbe tömörülnek, amelyek politikai hatalmi rangot élveznek, többnyire legalábbis minimális szakképzettséget igénylő munkakörökben dolgoznak, aránylag tiszta és nem túl nehéz munkát vállalnak. A bevándorló munkások ellenkezőleg, a legrosszabbul fizetett és a legszervezetlenebb alsó réteget képviselik, a piszkos, veszélyes, nagy erőfeszítést és kevés szaktudást igénylő munkát végzik. Olyan iparágakban koncentrálnak, mint a bányászat és a futószalagmunkák (kifejezetten „butító” munkák) és az olyan szolgáltatásokban, mint például a hulladékgyűjtés.” (Ward, 1975, 30. o.)

I R O D A L O M *

Boserup, E.: The Conditions of Agricultural Growth. London, 1965.

Clark, C.: Population Growth and Land Use. London, 1967.

Keynes, J. M.: Some Economic Consequences of a Declining Population. *Eugenics Review*, 1937.

Malthus, T. R.: An Essay on the Principle of Population. London, 1798.

Marx, K.: Das Kapital. 1867. Quotations from Lawrence and Wishart edition. London 1970.

Meek, R. L.: (ed.), Marx and Engels on Malthus. London, 1953.

Smith, A.: The Wealth of Nations. 1776. Quotations from Penguin (Pelican) edition, 1970.

Ward, Antony: European Capitalism's Reserve Army. *Monthly Review*. October and November 1975.

Determinants and Consequences of Population Trends. New Summary. Volume 1. Population Studies, No. 50. United Nations. New York 1973.

* A tanulmány olyan helyen készült, ahol a rendelkezésre álló demográfiai irodalom nagyon korlátozott volt. Ezért a hivatkozások jegyzéke szűkebb, mint egyébként lehetne.

**ВЛИЯНИЕ ТЕПЕРЕШНЕГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ИЗМЕНЕНИЯ В
ЕВРОПЕ НА ОБЩЕСТВЕННЫЕ СТРУКТУРЫ***Резюме*

В опубликованном тут докладе, начинающем дискуссию, автор занимается вопросом, в какой мере повлияют теперешние демографические тенденции и изменения, наблюдаемые в Европе, на общественную структуру. Он рассматривает развитие и критику теорий народонаселения, начиная со взглядов Мальтуса, излагает теорию Мальтуса и теории которые противостоят теории Мальтуса. Он попробует определить понятие общественной структуры, которое он хочет выразить через имеющиеся в обществе неравномерности, и он утверждает, что демографические факторы являются очень важными для существования и сохранения этих неравномерностей (что по его мнению, не зависит от условий производства или собственности). Автор говорит о влиянии низкой смертности, низкой плодovitости, изменения брачных обычаев, разводов и миграционного движения на общественную структуру, ссылаясь на более значительные мнения, теории, опубликованные по отдельным темам.

**THE INFLUENCE OF CURRENT DEMOGRAPHIC CHANGE IN EUROPE
ON SOCIAL STRUCTURES***Summary*

In his present paper starting a discussion author treats the question to what extent do the actual demographic trends and changes of Europe affect the social structure. Beginning with the views of Malthus a survey of the development, the critique of population theories, sets forth the Malthusian theory as well as the theories opposite to it. He tries to define the concept of social structure which he wants to express through the inequalities in the society, and he declares that the demographic factors are very important for the existence and continuance of these inequalities (which, in his view, is independent of the production and property conditions, respectively). He mentions the effect of low mortality and low fertility, of the change in marriage customs, of divorces and migration movement on the social structure referring to the important views and theories published on some subjects.

FIGYELŐ

Az ENSZ Népesedési Bizottságának 20. ülése

Az ENSZ Népesedési Bizottsága — amely 27 tagország képviselőiből áll — 1979. január 29.—február 9. között tartotta 20. ülését New Yorkban az ENSZ Székházában. Napirend előtt az ülészak résztvevői ünnepélyesen megemlékeztek a Népesedési Bizottság 1946-ban történt megalakulásáról. Az évforduló alkalmából vázlatosan áttekintették a Bizottság eddigi munkáját, megvonták annak pozitív mérlegét. Meleg ünneplésben részesítették *A. Sauvy* professzort, aki egyik alapítója volt a Népesedési Bizottságnak és minden eddigi ülésén részt vett. A 20. üléssel búcsúzott a Bizottságtól.

Az ülészak elnökévé *D. J. van de Kaa* professzort (Hollandia), alelnökévé *S. Grewalt* (India) és *Molnár Lászlót* (Magyarország), raportórré *S. B. Jonest* (Ghana) választották.

Napirenden — a formális aktusokon kívül — a következő témák szerepeltek:

1. Az ENSZ tevékenysége az 1974. évi Népesedési Világkonferencia ajánlásainak megvalósítása érdekében

- a) a Népesedési Világ Akció Terv
- b) népesedési trendek és politikák.

Ezen belül a Bizottság megvitatta a világ újabb népesedési trendjeiről, valamint a kormányok népesedéspolitikájáról készített jelentést (negyedik megkérdezés 1978-ban), amelyet az ENSZ Népesedési Főosztályának igazgatója, *L. Tabah* terjesztett elő. A népesedési trendekkel és népesedéspolitikákkal összekapcsolva, folytatásként szerepeltek a demográfiai előrejelzések régiók és országok szerint, 1978-as számítások alapján.

2. A népesedés területén végzett munka 1977—78-ban, az 1980—81. évi munkaterv és a középtávú munkaprogram 1980—83.

3. A technikai segítségnyújtás és az oktatás (regionális oktatási központok) a népesedés területén, jelentés a népesedési információrendszerben (POPINS) végzett munkáról. Ennek során javaslat egy decentralizált népesedési információrendszer kialakítására (POPIN).

Ezeket az átfogó témákat az ülészak megvitatta és javaslatokat készített elő az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának (ECOSOC) ülésére, amely 1979. nyarán volt Genfben.

Áttekintve a népesedési trendek alakulását, a Népesedési Bizottság megállapította, hogy a Bukarestben tartott Népesedési Világkonferencia után egy évvel (1975-ben) a Föld lakossága 4 milliárd körül volt, 1980-ban pedig 4,4 milliárd felett lesz. A növekedés évi 80 millió: a népesség a fejlett országokban évi 0,7, a fejlődő országokban 2,2, átlagosan 1,8 százalékkal nő (közepes variáns). Az ezredfordulón 6,3 milliárd lesz a világ lakossága, 2025-ben pedig 8,7 milliárd (közepes variáns).

A gazdaságilag fejlett és közepesen fejlett európai országok jelentős részében megszilárdult egy olyan népesedési trend, amely igen alacsony születési arányszámra épül. Olyan alacsony születési arányszám állandósult, amely nem éri el azt a szintet, hogy távlatilag a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítsa. Ez különösen a magasan urbanizált városi régiókra vonatkozik, mindkét társadalmi rendszerben. Az alacsony születési arányszám elsősorban távlatokban, de egyes országokban már ma is, súlyos gazdasági és társadalmi

következményekkel jár: többek között nem biztosított a munkaerő (a produktív korúak) megfelelő utánpótlása. Azoknak az európai szocialistaországoknak kormányai, ahol ez a probléma jelentkezett, felismerve a helyzetet, aktív szociálpolitikai intézkedésekkel ösztönzik a születésszám növekedését, törekedve egy harmónikus korstruktúrájú népesség kialakítására.

A Népesedési Bizottság ülésén felmerült, hogy az eddignél nagyobb súlyt kell helyezni a fejlett országok népesedési problémáira (a halandóság növekedése, alacsony születési arányszámok, az országok közötti vándormozgalom magas mutatói). A népesség gyors növekedése a fejlődő országokban nem terelheti el a figyelmet a fejlett országok ellenkező irányú problémáiról, ami távlatilag súlyos egyensúlyhiányt eredményezhet.

A fejlődő országok egy részében az utóbbi évtizedben bizonyos jelei vannak annak, hogy megindult a termékenység csökkenése és lassul a népesség növekedése. Kínában, ahol a fejlődő országok népességének $\frac{1}{3}$ -a él, 30‰ alá esett a nyers születési arányszám, sőt egyes becslések szerint már 25‰ körül van. Indiában pedig 1977-ben már 33‰ alá esett (a városi lakosság körében 28‰). Úgy tűnik, hogy a fejlődő országok egy részében a lassú csökkenő trend állandósul. Számos fejlődő országban azonban ilyen trendről nem beszélhetünk. Sőt a fejlődő országok egy kisebb részében, ahol az ilyen országok lakosságának kb. 20‰ -a él (tehát megközelítőleg 600 millió ember), a kormányok nemcsak kívánatosnak tartják a jelenlegi rendkívül magas növekedést, hanem még fokozni is kívánják azt (pl. Brazília és Nigéria). Az ilyen népesedés- és társadalompolitika nemcsak az adott fejlődő ország nemzeti gazdaságában élezi tovább a konfliktusokat (alapvető táplálkozási, iskolázási, egészségügyi szükségletek kielégítésének a hiánya), hanem távlatilag hatást gyakorolhat az államok közötti kapcsolatokra is. Többek között negatív hatást gyakorolhat azoknak az országoknak gazdasági és szociális helyzetére is, amelyek — a társadalmi haladás érdekében — segítséget nyújtanak a fejlődő országok gazdasági, népesedési és egészségügyi problémáinak megoldásához.

A világ népességének eloszlása 1975-ben, 2000-ben és 2025-ben a következőképpen fog alakulni (az előreszámítás közepes variánsa):

	1975	2000	2025
Világ összesen	100,0	100,0	100,0
Fejlett országok	28,5	21,7	17,3
Fejlődő országok	71,5	78,3	82,7
Főbb területek:			
Afrika	10,1	13,0	16,2
Latin-Amerika	8,2	9,9	11,0
Észak-Amerika	6,0	4,7	3,8
Kelet-Ázsia	25,4	21,9	19,0
Dél-Ázsia	31,5	36,2	38,7
Európa	11,9	8,6	6,7
Óceánia	0,5	0,5	0,5
Szovjetunió	6,4	5,0	4,1

Forrás: Concise report on THE WORLD POPULATION SITUATION IN 1977. New beginnings and uncertain ends. United Nations New York, 1979. p. 11.

A nyers születési arányszám alakulását az alábbi táblázat mutatja be, alátámasztva a fent mondottakat:

	1975—1980	1995—2000
Világ	29,4	24,3
Fejlett országok	16,4	15,2
Fejlődő országok	34,3	27,0
Főbb területek:		
Afrika	45,8	37,1
Latin-Amerika	35,5	29,6
Észak-Afrika	15,5	14,4
Kelet-Ázsia	21,5	17,3
Dél-Ázsia	39,4	28,1
Európa	16,2	15,2
Oceánia	21,1	19,1
Szovjetunió	18,4	16,4

Forrás: Concise report on monitoring of population trends. Report of the Secretary-General. UN Economic and Social Council, Population Commission, Twentieth Session 29 January—9 February 1979. p. 40.

A halandósággal kapcsolatban a Népesedési Bizottság megállapította, hogy — hasonlóan a vándorláshoz — elhanyagolt terület volt az elmúlt néhány évben a népesedéspolitikai elemzésekben. Pedig a világméretű és regionális problémák nem csökkentek, inkább nőttek e területen is. A nyers halálozási arányszám világátlagban csökkenő tendenciát mutat: 1975—80 között $11,4^{0/00}$ volt, 1995—2000 között pedig $8,7^{0/00}$ lesz. A fejlett országokban lassú, de határozott emelkedő tendencia alakult ki (a csecsemőhalandóság csökkenése és a felnőttkori halandóság lényeges növekedése mellett, amiből az öregkorúak arányának megnövekedése is hozzájárul): az 1965—75 közötti $9,2^{0/00}$ -ről és az 1975—80 közötti $9,4^{0/00}$ -ről a századfordulóra $10,0^{0/00}$ -re emelkedik. A fejlődő országokban folytatódik a csökkenő tendencia: $12,2^{0/00}$ -ről (1975—80) az ezredfordulóra $8,4^{0/00}$ -re csökken (a korstruktúra alapvető befolyása).

A halandósággal kapcsolatban a Népesedési Bizottság különösen két kérdésre fordított nagy figyelmet: a születéskor várható átlagos élettartam és a csecsemőhalandóság alakulására. A születéskor várható átlagos élettartam 1975—80 között a fejlett országokban 71,0 év, a fejlődő országokban 55,0 év. A Népesedési Bizottság határozott intézkedéseket javasol azokban az országokban, ahol a születéskor várható átlagos élettartam nem éri el az 50 évet (Afrikában 48,7 év): 1985-re gondoskodni kell arról, hogy a lakosság alapvető egészségügyi szükségletét kielégítsék. A fejlett országokban a század hátralévő 2 évtizedében lassan nő a születéskor várható átlagos élettartam (71-ről 73 évre), a fejlődő országokban ugyanezen időben gyors ütemben: 55-ről 63,2 évre. A különbség (a rés) tehát lényegesen csökken.

A csecsemőhalandóság terén a fejlett országokban az alsó (a legjobb) értékek $10—15^{0/00}$ között vannak, míg a legrosszabb értékek $25—30^{0/00}$ között. (Magyarországon 1978-ban $23^{0/00}$.) A fejlődő országokban a kép alapvetően más: a legjobb érték $70—100^{0/00}$ között mozog (Latin-Amerika és Kelet-Ázsia), a közepes érték $100—150^{0/00}$ között (Dél-Ázsia), a legrosszabb mutatók $150—200^{0/00}$ körül (Afrika minden részén és Dél-Ázsia egyes területein). A Népesedési Bizottság hatékony intézkedéseket sürgetett azokban az országokban, ahol $120^{0/00}$ -nél rosszabbak a csecsemőhalandóság mutatói (az alapvető szükségletek, az egészségügyi ellátás biztosítása).

Az egyes régiókban és országokban a népesedéspolitika hatékonyságának elősegítése érdekében a Népesedési Bizottság javasolja, hogy a kormányok biztosítsák a népesedéspolitika magasan kvalifikált szakembereinek részvételét az államigazgatásban, a társadalmi fejlesztési programok kidolgozásában és a szociálpolitikai döntések előkészítésében. Segítsék elő, hogy a népesedéspolitika szakemberei javaslatokat telessenek a kormányok számára: hogyan lehet a demográfiai és népesedéspolitikai szempontokat integrálni az adott ország nemzeti gazdaság- és társadalomfejlesztési programjában, feltárva és tuda-

tosítva a népesedési folyamatok rövid és hosszú távú gazdasági és társadalmi hatását és következményeit. Különös figyelmet kell fordítani a távlati következményekre. A népesedési folyamatok sajátossága, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésre hosszú távon hatnak; ezért kívánatos előre látni a népesedési trendek alakulását. Ilyen információkat a kormányzati döntéseket hozó politikusok a népesedési szakemberektől kaphatnak.

Ezzel függ össze egy új Népesedési Világkonferencia megrendezésének gondolata. A Népesedési Bizottság ülésén felmerült, hogy 10 évvel a bukaresti Világkonferencia után hasznos lenne áttekinteni a népesedési trendek és kormányzati népesedéspolitikák alakulását, a Világ Népesedési Akció Terv megvalósításának eredményeit és ellentmondásait, problémáit. Felvetődött, hogy a konferencia kutatók vagy kormányzatokban dolgozó népesedéspolitikusok összefüvetele legyen-e. Az MTA Demográfiai Bizottságában kialakult vélemény szerint célszerű lenne, hogy az új világkonferencia ne a demográfus kutatók (tudósok) világkonferenciája legyen, ahol — más tudományágak világkonferenciájához hasonlóan — az új tudományos eredményeket összegezik, hanem az államigazgatásban tevékenykedő népesedéspolitikusok (felelős kormányzati tisztviselők) összefüvetele, bevonva abba a demográfus szakértőket. A világkonferencián — a demográfiai kutatási eredményekre építve — gyakorlati oldalról volna célszerű áttekinteni a népesedési trendek és népesedéspolitikák alakulását az utóbbi 10 évben, ahogy azok az egyes országok és régiók, a különböző fejlettségi szinten álló társadalmak gazdasági- és társadalomfejlesztési politikájában integrálódnak. A világkonferenciától az várható, hogy a résztvevő népesedéspolitikai szakemberek érvényesítik a világkonferencia ajánlásait országaik gazdasági és szociális tervezésében.

A Népesedési Bizottság 20. ülészakán tanulságos volt összefoglalva áttekinteni a világ népesedési helyzetének alakulását az utóbbi években és az előrejelzéseket, az ENSZ erőfeszítéseit az égető népesedési problémák megoldására, a különböző országok (kormányok) és régiók népesedéspolitikájának sajátosságait. Az ülészak lehetőséget adott a résztvevők számára, hogy közvetlenül is betekintessenek az ENSZ Népesedési Főosztály és a Technikai kooperációval foglalkozó Főosztály sokoldalú és eredményes munkájába, és találkozhassanak a népesedéspolitika és a demográfia szakemberei — akik a világ különböző országaiban, régióiban, társadalmi rendszereiben tevékenykednek — és kicseréljék tapasztalataikat.

Dr. Molnár László

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának ülése

Az MTA Demográfiai Bizottsága 1979. március 28-án *dr. Szabady Egon* elnökletével ülést tartott.

A napirend első pontját („A közművelődési statisztika helyzete és problémái”) a Demográfiai Bizottság és a Statisztikai Bizottság együttesen vitatta meg.

Barta Barnabás vitaindító előadásában ismertette a közművelődési statisztika helyzetét, a fogalomalkotással, az adatbevallással és az adatok összehasonlításával kapcsolatos nehézségeket, az intézményi statisztika kiegészítése érdekében végrehajtott reprezentatív adatgyűjtéseket. Utalt az adatok és fogalmak nemzetközi összehasonlítása érdekében az UNESCO, valamint a KGST keretében végzett munkára.

Az előadást élénk vita követte.

Mód Aladárné a műveltség változásának az adatigényekre gyakorolt hatását és a rétegvizsgálatok szükségességét hangsúlyozta. Utalt az intézményi statisztika felhasználási nehézségeire és a kiegészítő reprezentatív statisztika fontosságára.

Kovacsics József felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos munkamegosztásra lenne szükség a statisztikai munkában is a Központi Statisztikai Hivatal és a közművelődést irányító főhatóságok között. Hangsúlyozta, hogy a fogalmak tisztázatlansága összehasonlítási problémákat okozhat. Indokolt lenne részletesebb területi vizsgálatokat (város, falu, külterület, tanya) végezni.

Kádas Kálmán hangsúlyozta, hogy a kulturális kiadásokra vonatkozó adatok félrevezetőek lehetnek, mert nem a tényleges költségeket mutatják, hanem csak azt, amit a lakosság színházra, mozira stb. fordít, abban pedig nem szerepel az állami dotáció.

Szilágyi György azokra a nehézségekre utalt, amelyek a fogalmak pontos meghatározását gátolják. Az intézményi statisztikát sokféle egyéni adatgyűjtéssel kell kiegészíteni.

Kiss Albert hangsúlyozta, hogy a kulturális statisztikából is ki kell tűnnie a minőségi jegyeknek és következményeknek. Erősíteni kell a reprezentatív vizsgálódásokat, amelyek során választ kellene kapni a kulturálódás mértéke is.

Horváth Róbert azzal foglalkozott, hogy a kulturális statisztikának az általános vagy a szakműveltség kérdéseit kell-e tudakolnia. Mivel az egyes kulturális intézmények országonként más és más célt szolgálnak, nemzetközi összehasonlításuk sok nehézségbe ütközik.

Hoóz István arra utalt, hogy a művelődésügyi statisztika adatai a műveltségre vonatkozóan kevés tájékoztatást nyújtanak. A nyelvtanulási statisztikából pl. nem tudhatjuk meg, hogy mennyi ember tud nyelveket, ezért a reprezentatív statisztikának állapotfelvételnek is kellene lennie.

Nemeskéri János az orvostanhallgatók műveltségi állapotával foglalkozott, majd a rétegstatisztika fontosságára hívta fel a figyelmet.

Szabady Egon elnök utalt arra, hogy a közművelődési statisztika nehezen mérhető folyamatokat vizsgál, mutatószám-rendszere változik. Véleménye szerint a vita során áttekintették a művelődésügyi statisztika lehetőségeit, feladatait és a tájékoztatással kapcsolatos nehézségeket.

Barta Barnabás összefoglalójában örömmel állapította meg, hogy a vita résztvevői egyetértének az általa vezetett fősztály azon törekvéseivel, hogy új eszközöket és módszereket keressenek a közművelődési statisztika eszköztárának bővítéséhez, a kulturális színvonal mennyiségi és minőségi változásainak számbavételéhez.

A második napirendi pont a demográfia egyetemi oktatásával foglalkozott *Miltényi Károly* előadása alapján. Az előadó ismertette a különböző egyetemeken folyó demográfiai oktatást és az oktatás alapjául szolgáló tananyagokat. Beszámolóját többen kiegészítették a statisztika és a demográfia oktatása során szerzett tapasztalataikkal. Hangsúlyozták, hogy az oktatást bővíteni kellene a jogász-, a közgazdász- és az orvosképzésben.

Molnár László véleménye szerint újra kezdeményezni kellene a demográfusképzés megindítását vagy a graduális vagy a postgraduális képzés keretében.

Szabady Egon összefoglalójában a demográfiai oktatás kiterjesztésének szükségességével egyetértett, utalt arra, hogy a demográfiai tananyag túlmenően a népesedéspolitikai szemléletet kell oktatni az egyetemeken. Véleménye szerint célszerű lenne a demográfiai oktatás bázisát a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen kialakítani. Felkérte *Hoóz Istvánt* és *Miltényi Károlyt*, hogy a demográfia oktatására és a demográfusképzésre vonatkozó előterjesztést állítsanak össze, amit a Demográfiai Bizottság majd az érdekelte szervekhez továbbít.

A következő napirendi pont keretében *Szabady Egon* ismertette azt a tanulmányt, amely „A népességszám várható alakulása 2000-ig Magyarországon” címen került összeállításra.

Molnár László beszámolt az ENSZ Népesedési Bizottsága 1979. évi New Yorkban tartott üléséről és az 1984-ben rendezendő világnépesedési konferencia előkészítéséről. (A beszámolót részletesebben a 248—251. oldalon közöljük.)

Hoóz István ismertette a legutóbbi ülésen alakított albizottság előterjesztését két demográfiai jellegű konferencia megrendezésére.

„A népesedés és a társadalomgenetika aktuális problémái” című konferenciát 1979 végén, „A jelenlegi felnőttkori férfi halandóság alakulása és tényezői” címűt pedig 1980. első hónapjaiban lenne célszerű megrendezni.

Az első konferencia szervezésével kapcsolatos teendők ellátásával *Szabady Egon* elnök *Nemeskéri Jánost*, a másodikéval pedig *Szoboszlay Sándort* bízta meg.

Заседание Демографической комиссии Венгерской Академии наук

Заседание Демографической комиссии Венгерской Академии наук под председательством *Эгона Сабади* состоялось 28 марта 1979 г.

На первом пункте повестки дня были обсуждены положение и проблемы культурной статистики. *А. Мод, Йозеф Ковачич, Кальман Кадаш, Дьёрдь Силади, Альберт Киши, Роберт Хорват, Иштван Хооз и Янош Немешкери* участвовали в дискуссии, начатой докладом *Барнабаш Барта*. Председатель Эгон Сабади указал на то, что культурная статистика исследует трудно измеримые процессы, система показателей культурной статистики изменяется. По его мнению, в дискуссии были рассмотрены возможности, задачи культурной статистики и связанные с информацией трудности.

Второй пункт повестки дня занимался преподаванием демографии в университете на основе доклада *Кароя Мильтеньи*. Его доклад был дополнен опытом некоторых участников. В своем заключении председатель согласился с тем, что необходимо расширять преподавание демографии, базу которого было бы целесообразно создать в Университете экономических наук им. Карла Маркса, затем он пригласил *Иштвана Хооза* и *Кароя Мильтеньи* разработать предложение по образованию демографов.

В пределах следующего пункта повестки дня *Эгон Сабади* изложил статью под названием «Ожидаемая динамика численности населения в Венгрии до 2000 г».

Ласло Мольнар дал отчет о сессии 1979 г. Комиссии по народонаселению ООН, состоявшейся в Нью-Йорке, и о подготовке созываемой в 1984 г. Всемирной конференции по народонаселению.

Иштван Хооз изложил предложение созданной для этой цели подкомиссии по организации конференции по темам «Актуальные проблемы народонаселения и генетики общества» и «Динамика и факторы теperешней смертности взрослых мужчин». Первая конференция будет созвана в конце 1979 г. Председатель поручил организацию *Яношу Немешкери*. Вторая конференция будет в первые месяцы 1980 и ее организатором будет *Шандор Собослаи*.

Meeting of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences

The Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences held a meeting chaired by *Egon Szabady* on 28 March 1979.

The first item of the agenda was the discussion of the situation and problems of culture statistics. *Mrs. Aladár Mód, József Kovacsics, Kálmán Kádas, György Szilágyi, Albert Kiss, Róbert Horváth, István Hoóz and János Nemeskéri* joined in the discussions started by the paper of *Barnabás Barta*. *Egon Szabady*, President of the Committee pointed out that culture statistics study a process difficult to measure, and the indicator system of culture statistics changes. In his opinion, in the course of the discussion the possibilities, tasks of culture statistics were treated as well as the difficulties of information.

The second item of the agenda dealt with the teaching of demography at the university, on the basis of *Károly Miltényi's* paper. His report was completed with the experiences of several participants. In his recapitulation the President agreed with idea that it is necessary to widen the teaching of demography and it would be expedient to develop its basis at the Karl Marx University of Economics; then he invited *István Hoóz* and *Károly Miltényi* to prepare a proposition concerning the training of demographers.

As the next item of the agenda *Egon Szabady* set forth the paper under the title „The presumable development of the population number in Hungary till the year 2000”.

László Molnár reported on the 1979 session of the UN Population Commission held in New York and on the preparation of the World Population to be convened in 1984.

István Hoóz spoke about the proposition of the sub-committee established for this purpose concerning the organization of conferences on the subjects „The present problems of population and social genetics” and „Development and factors of the mortality of the present adult male population”. The former would take place at the end of 1979. The President invited János Nemeskéri to organize this conference. The second conference will be convened in the first months of 1980 and will be organized by Sándor Szoboszlay.

*Sürgetővé vált a népesedési terv végrehajtása**

Az ENSZ Népesedési Bizottsága felkérte a Gazdasági és Szociális Tanácsot (ECOSOC), hogy lendítse előbbre az 1974-ben Bukarestben aláírt Világ-népesedési Akcióterv végrehajtását.

A Bizottság most vizsgálta felül a Terv első öt évének tapasztalatait, és kitart amellett, hogy a népesedési problémák és politikák részét kell hogy képezzék a Nemzetközi Fejlesztési Stratégiának, amely a világot a Harmadik Fejlesztési Dekádba vezeti.

Egyéb nemzetközi eszközöket is meg kell erősíteni.

Az ECOSOC-nak tett javaslat célja, hogy megsürgesse a Terv végrehajtását és meghatározza a prioritásokat.

A Negyedik Kormányközi Megkérdezés eredményei a Bizottság februári New York-i értekezletére készültek el.

Az érdeklődésre csak 70 kormány válaszolt. Az előző alkalommal, 1976-ban, még 100 kormánytól érkezett válasz.

Nagyobb a jelentősége annak, hogy a kormányok hozzáállása a népesedési kérdésekhez gyakorlatilag alig változott, és a program végrehajtásában sem tapasztalható igazi előrehaladás.

Az IPPF főtitkára, Mr. Carl Wahren a Bizottságnál járt.

Az IPPF maga is hozzájárult a Negyedik Megkérdezéshez, rámutatva annak veszélyére, hogy a tervezők körében eltűnőben van a népesedési szemlélet, és arra az érthetetlen közömbösségre, amivel a termékenység csökkenését bizonyos körökben szemlélik.

A Bizottság javaslataival inkább megszilárdítani, mint módosítani kívánja a Tervet, mivel kívánatos, hogy megóvjuk az egyetértést, amit 136 kormány részéről 5 évvel ezelőtt elértünk.

Ugyanakkor a javaslat néhány praktikus gondolatot is tartalmaz. A kormányokon belül „késedelem nélkül” létre kell hozni azokat az egységeket, „melyek feladata a népesedési intézkedések, programok, és a gazdasági-társadalmi célok integrálása”.

Függetlenül a demográfiai helyzettől, a családtervezési tanácsadást és szolgáltatást mindenütt minél hamarabb ki kell építeni.

A magas születési arányszámokkal rendelkező országokban határidőket kell rögzíteni: 1985-ig el kell érni az azonnali, 2000-ig a hosszútávú célokat.

Más javaslatok a nők helyzetével, a fiatalok szükségleteivel és az egészségügyi hálózat hiányosságaival foglalkoznak.

A Bizottság, amely az egyetlen, kifejezetten népesedési kérdésekkel foglalkozó ENSZ testület, ellenőrzése alatt tartja az ügyet.

A Bizottság javasolta egy újabb teljeskörű nemzetközi konferencia összehívását 1985-ben, feltérképezendő az eredményeket és a meglévő feladatokat.

A javaslatban nem hivatkozhatnak a nem kormány szintű szervezetekre, de az IPPF „nagy és növekvő szerepe” a hivatalos dokumentumokban megemlíttésre került.

* Megjelent az IPPF news 1979. évi március-áprilisi számában.

A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság Elnökségének és Operatív Bizottságának értekezlete

A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság Elnöksége és Operatív Bizottsága 1979. január 10-én a Magyar Nők Országos Tanácsa Székházában tartotta kibővített közös értekezletét.

Az értekezlet napirendi pontjai a következők voltak:

1. Beszámoló a regionális szervezetek 1978-ban végzett munkájáról.
2. A Nemzetközi Gyermekekkel kapcsolatos teendők megbeszélése.
3. A további munkaprogram megtárgyalása.

Az értekezleten több felszólalás hangzott el. *Szabady Egon* röviden szólt néhány olyan demográfiai jelenségről, amely a Társaság kompetenciájába is tartozik. Többek között megemlítette, hogy a válások száma a legutóbbi években tovább növekedett, s bár a házasságkötések jelentős hányada második és további házasságkötés, a házasságukat felbontók jelenleg ritkábban lépnek újra házasságra, mint korábban. A házassági mozgalom alakulása: a házasságkötési kedv lanyhulása és a családi kötelek felbontásának növekvő száma olyan jelenségek, amelyek szorosan összefüggnek a család kohéziójának változásával. Nem lenne helyénvaló sommás megállapításokat tenni olyan rendkívül bonyolult dolgokról, mint amilyen a válás is, annyit azonban mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a válások nagy száma amellett szól: a házasságok számottevő részében hiányzik az összetartozás tudata, a felelősségteljes, családépítő magatartás. A családok szétesésének sok oka van természetesen, kettő azonban különösképpen gyakori és döntő jelentőségű. Ezek a még mindig nem kielégítő lakásviszonyok és az alkoholizmus.

Az alkoholfogyasztás soha nem volt olyan nagy mértékű mint napjainkban. A legutóbbi évben a lakosság 31 milliárd forintot költött italra. Az itallozás erősen terjed a nők körében is, bár tagadhatatlan, hogy az alkoholizmus és mindaz ami ezzel együtt jár, mindenekelőtt a kóros, antiszociális magatartás túlnyomórészt a férfiak között lehelhet fel.

A válások és az alkoholisták növekvő száma riasztó jelenség. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne ellenük eredményesen küzdeni. Emlékeztetni kell arra, hogy másfél évtizeddel ezelőtt a terhességmegszakítások száma évenként meghaladta a 200 ezret is, 100 élveszületésre kb. 140 művi abortusz jutott. A koraszülöttek hányada évről évre emelkedett, és mintegy két évtized alatt megduplázódott. Egészen a hatvanas évek derekáig a fogamzásgátlás legelterjedtebb módja a megszakított érintkezés volt. A modern anticoncepcióra nem volt lehetőség. Manapság a terhességmegszakítások száma közelítőleg 82 000, a csúcsévek átlagának mindössze 40 százaléka, a születések száma pedig kb. kétszerese a művi abortuszének. Az utóbbi években a koraszülöttek aránya is valamelyes csökkenést mutat. Javulás tapasztalható a csecsemőhalálozás területén is. Általános a családtervezés és széles körben elterjedtek a hatékony fogamzásgátló eszközök. A családtervezés és születésszabályozás elterjedése, illetve átalakulása bizonyítja, hogy szívós, kitartó, céltudatos munkával lehetséges az áttörés még az ilyen nehezen befolyásolható magatartás szférában is. A közelmúltban ezek a tapasztalatai mindenesetre bizonyos mértékű derűlátásra jogosítanak fel.

A Társaságnak tehát van mit tennie a társadalmi méretű, családdal kapcsolatos problémák megoldására. Eredményes tevékenységéhez azonban megfelelő szervezeti keretekre van szükség. A regionális központok feladata lenne a valóban élő szervezeti élet megvalósítása, az interdisciplinális megközelítés kimunkálása. Az ígéretes kezdet után — úgy tűnik — mintha bizonyos megtorpanás következett volna be. A társaság két jól sikerült kongresszust szervezett a kívánatos szervezeti tevékenység azonban nem mindennütt folyik. A szegedi és a pécsi regionális központok még nem alakították ki a profiljukat, a győri pedig még meg sem alakult. Az Operatív Bizottságnak szorgalmaznia kell a regionális központok megerősödését, munkájuk kiteljesedését.

Szükséges a régiókban egyes időszerű — helyileg is fontos — kérdésekben kisebb konferenciák, kerekasztalértekezletek megszervezése és a leszűrt tapasztalatok közzététele.

A szervezeti élet megélénkülését minden bizonnyal az is akadályozza, hogy mind ez ideig nem sikerült megindítani a Társaság publikációját. Nincs tehát információs fórum, hiányzik a kapcsolattartás bázisa. Ezen úgy kívánunk segíteni, hogy a jövőben a Demográfia című folyóiratban kívánunk a Társaság életéről részletesebben, rendszeresen beszámolni. Lehetőséget kívánunk adni hosszabb tanulmányok megjelentetésére is. A Népeségtudományi Kutató Intézet kiadványsorozatában önálló kötetként vagy egy téma köré csoportosítva egy kötet részeként publikálhatók olyan dolgozatok, amelyek a család- és növekedés kérdéseit tudományos metodológiával tárgyalják.

Terveink közé tartozik a Nemzetközi Gyermekekévé Alkalmából Tanulmányok a családról címmel egy gyűjteményes kötet kiadása, amely a család szerkezetét, helyzetét, a szocialista társadalomban elfoglalt helyét, fejlődésének tendenciáit kívánja különböző aspektusokból megvilágítani. A kötetben többek között a család demográfiai-szociológiai, jogi, orvosi-egészségügyi, pszichológiai vonatkozásait tárgyaló tanulmányok jelennének meg, tanulmányonként kb. egy ív terjedelemben.

Szabady Egon vitaindító összefoglalója után *Cséplő József* szólalt fel. Előszörban a Társaság regionális tevékenységével foglalkozott. Megállapította, hogy a régiók munkájának megítélése nehéz feladat. Az Elnökség esetlegesen értesül arról mi történik a regionális központokban. Csak a debreceni központ küld rendszeresen tájékoztatót a régióban folyó tevékenységről. Ennek a régióknak a munkája minden tekintetben követésre méltó. Példamutatóan szervezték meg a múlt év októberében Balmazújvárosban „Anyaság 1978” címen tudományos ülést, amely a témának irodalmi, orvosi, egészségügyi, szociális, jogi, pedagógiai és pszichológiai vonatkozásait tárgyalta meg. A balmazújvárosi tudományos ülésen valóban sikerült az interdiszciplinaritás elvét megvalósítani. A Társaság egyik nehézsége ugyanis éppen az, hogy a tevékenység túlnyomórészt orvosi vonalon folyik. Természetesen nem az elnökség célja, hogy visszafogja az orvosok aktivitását, hanem, hogy megtalálja az utat más értelmiségi csoportokhoz, más hivatások képviselőihez is. Ehhez mindenestre nagy segítséget jelentene a publikációs lehetőség. Remélni lehet, hogy a javasolt megoldás: Társaság híreinek a Demográfiában való közreadása biztosítja majd a Társaság szervezeti életét minden bizonnyal fellendítő kapcsolattartást és információt.

Csaba Imre a pécsi regionális központ nevében kért szót. Elmondotta, hogy Pécsen sikerült orvosok és pedagógusok között jó kapcsolatot kiépíteni a család- és növekedés ügyében. Az iskolákban tájékoztattak arról, kit hallgatnának szívesen a diákok a családtervezésről. A válaszolók túlnyomó többsége szakorvos előadót hallgatna legszívesebben. Baranya megyében a pedagógusokkal együtt akarnak fórumot tartani a család- és növekedés kérdéseiről. A régióban előszörban a koraszülés további csökkentése érdekében kívánna a Társaság tagjai tevékenykedni.

A terhességmegszakítások száma örömdetesesen csökken, komoly problémát jelent azonban, hogy minden megszakítás esetében biztosítsák a legmegfelelőbb eljárást. A Pécsi Orvostudományi Egyetem Női Klinikáján sikeres beavatkozások folynak Prostaglandin alkalmazásával, előszörban fiatalkorú nők terhességmegszakításánál. Említésre méltó, hogy a klinikán szexuálpszichológiai és gyermekhecológiai rendelés működik.

Batár István: Az Észak-kelet Magyarországi Szekció termékenységéről szólott. A szekció 1978-ban folytatta a vezetőség által korábban meghatározott tevékenységét. A megállapodásnak megfelelően két tudományos összejövetelt rendeztek.

Miskolcon, a diósgyőri Nővédelmi Tanácsadó működésének 10. évfordulója alkalmából tudományos ülést tartottak a fogamzásgátlás témaköréből. A mintegy 150 fős hallgatóság 10 előadásból tájékozódott a kérdés aktuális helyzetéről.

A legjelentősebb esemény a Hajdú-Bihar megye által szervezett „Anyaság 1978” című tudományos ülés volt, amelyet Balmazújvárosban tartottak meg 1978. október 16-án. A téma interdiszciplináris jellegének megfelelően a regionális szervezet mellett a rendező testületek között szerepelt a Debreceni Akadémiai Bizottság, a DOTE és a Hajdú-Bihar megyei Pedagógus Szakszervezet.

Ezek mellett számos társadalmi szerv és állami intézmény segítette a rendezvény sikerét.

A tudományos ülésen mintegy négyszázan vettek részt. A két szekcióban lezajlott „Társadalmunk és az anyaság” c. nyilvános kerekasztal konferencián elhangzott 16 előadás és a kapcsolódó vita a rendezvény sikerét eredményezte. A következő tudományos összejövetelt Heves megye rendezi, amelyre 1979. év folyamán kerül sor.

A nemzetközi kapcsolatok további fejlesztését szolgálta az az egy hetes út, amely a kelet-német társszervezet kezdeményezésére és meghívására jött létre. Ennek keretében a régióból öt személy (3 orvos, 1 asszisztensnő és 1 szülésznő) vett részt Drezdában és Berlinben szakmai tapasztalatszerén.

Az Egészségügyi Minisztériumtól kapott korábbi megbízatásnak megfelelően a DOTE Női Klinikán, illetve a Hajdú-Bihar megyei Tanács Kórház Szülészeti Osztályán folytatták a méhen belüli fogamzásgátló eszközök klinikai vizsgálatát és több intézmény bekapcsolódott az újabb magyar orális anticoncipiens (Ovidon, Rigevidon) kipróbálásába.

A MAFILM Népszerű Tudományosfilm Stúdiójával befejezték azt a két újabb oktatófilmet, amely az Eü. M. és az EFK megrendelésére készült a DOTE Női Klinika aktív részvételével. A két, felvilágosító film („Amíg felnőtte válnunk” és „Terhességmegszakítás”) az előző évben átadott hasonló terjedelmű „Fogamzásgátlás”-sal együtt jó anyagot szolgáltat mind a fiatalok, mind a felnőtt lakosság körében végzendő egészségnevelő munkához. (Előzetes értesítések szerint a filmek a megyei Egészségvédelmi Csoportoktól szerezhetők be.)

A felvilágosító tevékenység jelentős részét képezte 1978-ban is a fiatal-ság körében végzett szexuális nevelőmunka támogatása, szakmai segítése.

A Medicina Könyvkiadó gondozásában 1978-ban megjelent „Nővédelem-Családtervezés” c. könyv is a területi szervezet eredményei közé sorolható.

Kismartoni Bea többek között elmondotta, hogy a budapesti regionális központ több vizsgálati végrehajtását tervezi 1979-ben. Az egyik ilyen vizsgálat a 18 évesnél fiatalabb anyák gyermekeinek követése lenne Budapesten és esetleg Nógrád megyében. Egy másik vizsgálat a koraszülöttek beilleszkedéséről kíván információt szerezni. A vizsgálat esetkontroll jellegű, a minta elemszáma kb. 500. Az interjú a gyermekek 4 és 7 éves korában történik. A minta kiválasztását a Népszégtudományi Kutató Intézet végzi. A kérdőív már elkészült, engedélyezését azonban félreértések akadályozták.

Pintér Sándor összefoglalta a szegedi régió tevékenységét. A szegedi régió orvosok, pedagógusok, szociológusok, pszichológusok, jogászok bevonásával tudományos ülést szervez 1979-ben. A régióban jelentős erőfeszítések történtek a modern fogamzásgátlás, elsősorban az intrauterin eszközök elterjesztése érdekében. Vizsgálatok folynak az ikerterhességgel kapcsolatban.

Katonáné, Soltész Márta javasolta, hogy vegyék be a Társaság munkaprogramjába az alkoholizmus interdiszciplináris vizsgálatát. Hangsúlyozta: a válás, egyáltalán a családok szétesése és az alkoholizálás kapcsolatát. Budapesten minden második házasságfelbontás okai között megtalálható az italozás, sőt az iszákosság. Vannak olyan kerületek, ahol a válások 70 százalékának előzményei között szerepel a mértéktelen alkohol fogyasztás. Újabbán a nők körében is gyakoribb az iszogatás.

Józan Péter arról szólt, hogy a társaság tevékenységéhez biztosítani kell a szervezeti keretet és azokhoz az intézményekhez, intézetekhez kell fordulni, amelyek megfelelő erőforrásokkal rendelkeznek az elképzelések megvalósításához. Nehéz a más-más testülethez tartozó különböző hivatású és érdeklődésű értelmiségiek között a véleménycsereit megszervezni. A TIT hagyományos központja az értelmiségnek. Éppen ezért a TIT-nek kellene az interdiszciplináris tevékenység otthonaként az együttműködés egyik szervezőjének lennie. A TIT rendelkezik a megfelelő dologi feltételekkel: a regionális központokban székházzal, aparátussal az összejövetelek megszervezéséhez. Az MCSNTT-nek munkakapcsolatot kellene kialakítani a TIT-tel.

A kapcsolattartásról, tájékoztatásról szólva reméli, hogy az Értesítő megjelenése elől végülis elhárulnak az akadályok. A Demográfia mellékleteként az Értesítő egy bevezetett tudományos folyóirat előnyeit felhasználva olyan olvasó közönséghez is eljuthat, amelyet egyébként igen nehéz lenne elérni.

Aszódi Imre a növédelmi gondozók tevékenységével foglalkozott. A lelkiismeretes munka, amely mindig felvilágosítást, egészségnevelést is jelent, csökkentheti a fiatal nők terhességmegszakításának számát. Megemlíti még, hogy Miskolcon kerekasztal értekezletet tartanak a subfertilis házasságokról. Szó van olyan pedagógiai kézikönyv megjelentetéséről, amely kérdés-felelet formájában tárgyalná a családtervezés különböző vonatkozásait. Szükségesnek látja az MCSNTT számára fontos irodalom rendszeres áttekintését. Ezt referáló szemle formájában kellene megszervezni.

Erdei Lászlóné felszólalásában többek között a következőket mondotta: az alkoholizmus manapság az egyik legsúlyosabb szociális probléma. Igaz, hogy külön társadalmi szerv foglalkozik vele és az is igaz, hogy a MCSNTT-nek megvannak a maga sajátos feladatai. Mégis napirendre kellene tűzni, mit tehet a Társaság az iszákosság ellen. A Társaság céljai között első helyen szerepel a család védelme. A családot pedig aligha fenyegeti nagyobb veszély, mint a veszedelmesen terjedő alkoholizmus. Az MCSNTT-nek más társadalmi szervezetekkel együttműködve kell részt vállalnia az alkoholizmus elleni küzdelemből. Ami a szervezetekkel való kapcsolatot illeti a TIT valóban olyan társaság, amellyel gyümölcsöző lehet az együttműködés.

A Társaság tevékenysége sokat javulna azáltal, ha az Operatív Bizottságban dolgozók elegendő idővel rendelkeznének a szervezeti munka ellátásához is.

Frank Kálmán az alkoholizmus és a dohányzás egészségpusztító hatásáról szolt. A színvonalas agitáció és propaganda mellett szükség van a példamutatásra. A dohányzó pedagógus és a dohányzó orvos aligha jó példakép, és nehéz elképzelni, hogyan tud meggyőzően érvelni az, aki másképpen cselekszik, mint ahogy beszél. Helyteleníti, hogy a TV-ben és a moziban a nagy nyilvánosság elé kerülő műalkotások általában az erőszakot, a zűrzavart, a társadalmi rossz közérzetet mutatják be. A foglalkoztatás, munkaerőhiány, gyermeknevelés, a hivatásban való haladás konfliktusa talán megoldható lenne, ha a kisgyermekes anyák vállalhatnának négyórás elfoglaltsággal járó állást is.

Czerván Mártonné megállapította, hogy az életmód és a magatartás kutatása össztársadalmi érdek. Ezen belül érdemes szorgalmazni az alkoholizmus vizsgálatát. Az alkoholizmus problémáján belül különös jelentősége van az ifjúság körében terjedő iszákosságnak. A fiatal emberek esetében talán a leginkább lehet remélni a „jó útra térést”, ráhatással és a környezet megváltoztatásával a kóros szenvedéllyel való szakítást. A Társaság figyelmébe ajánlja a fiatal anyák védelmének fokozottabb figyelemmel kísérését. Különösen érdemes lenne foglalkozni azzal, mit jelent a nehéz fizikai munka a fiatal anyák számára.

Kaposvári Júlia a következőket mondotta: úgy véli, hogy a Társaságnak a család- és növédelem problémáival kell foglalkoznia, azzal, hogy mi a család helye és szerepe a mai magyar társadalomban. Az alkoholizmus elleni küzdelemnek megvan a maga társadalmi szervezete. Az iszákosság vizsgálata csak annyiban feladta az MCSNTT-nek, amennyiben az a család állapotával kapcsolatba hozható.

A Vöröskereszt Családi Lapja a Társaság tagjainak rendelkezésére áll. A lap jellegének megfelelően olyan cikkeket vesznek szívesen, amelyek az ismeretterjesztést közérthető, olvasmányos stílusban közlik. Figyelembe kell venni, hogy a lapnak a társadalom szinte minden rétegéből többszázszáz olvasótáborra van. Fontosnak tartja a témafigyelést; ennek biztosítani kell a technikai feltételeit.

Совещание Президиума и Оперативной комиссии Венгерского научного общества по охране семей и женщин

Meeting of the Presidium and Operative Committee of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare

HÍREK

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 5/1979. számú határozatával *Nyitrai Ferencné dr.-t* kinevezte államtitkárrá.

Egyidejűleg a Minisztertanács 1006/1979. (III. 31.) számú határozatával, 1979. március 30-i hatállyal *Nyitrai Ferencné dr.-t* a Központi Statisztikai Hivatal elnökévé nevezte ki.

*

Dr. Vukovich György, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese az ENSZ Népesedési Alapjának (UNFPA) szakértőjeként 1979. április 30. és június 8. között Ulánbátorban és New Yorkban folytatott megbeszéléseket és tényfeltáró munkát. A szakértői tevékenység célja az volt, hogy feltárja azokat a lehetőségeket, amelyeknek keretein belül az UNFPA anyagi támogatást nyújthat a Mongol Népköztársaság népesedéspolitikai intézkedéseinek megvalósításához.

*

Fidel Vascos Gonzales miniszter, a kubai Állami Statisztikai Bizottság elnöke meghívására *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, az ENSZ Egészségügyi Világszervezete (WHO) szakértőjeként 1979. május 24. és június 5. között Kubában tartózkodott. Látogatása során konzultációkat és előadásokat tartott a demográfia és a népesedésstatisztika fontosabb kérdéskörében, így a népesedéspolitikáról, a népmozgalmi statisztika és a népszámlálás szervezeti és tartalmi kérdéseiről, a népességnyilvántartás szervezéséről.

ИЗВЕСТИЯ

Президиум Венгерской Народной Республики назначил д-ра *Веру Нитраи* государственным секретарем.

Одновременно Совет Министров назначил д-ра *Веру Нитраи* председателем Центрального статистического управления ВНР.

*

Заместитель заведующего главным отделом Центрального статистического управления ВНР — *д-р Дьёрдь Вукович*, как эксперт Фонда ООН для деятельности в области народонаселения (UNFPA) вел переговоры и проводил работу для установления фактов в Улан-Баторе и Нью-Йорке с 30 апреля по 8 июня 1979 г. Экспертная деятельность преследовала цель установить возможности, в пределах которых Фонд ООН может оказывать материальную помощь Монгольской Народной Республике в осуществлении ее мероприятий в области политики народонаселения.

*

По приглашению председателя Государственного статистического комитета Кубы, министра *Фидел Васкос Гонзалес* заместитель председателя Центрального статистического управления ВНР, председатель Демографической комиссии Венгерской академии наук *д-р Эгон Сабади*, как эксперт Всемирной организации по здравоохранению ООН, был в Кубе с 24 мая по 5 июня 1979 г. При своем визите он проводил консультации и читал доклады по основным вопросам демографии и статистики народонаселения, так о политике народонаселения, о вопросах организации и содержания статистики движения населения и переписи населения, об организации регистрации населения.

NEWS

Dr. Vera Nyitrai was appointed Under-Secretary of State by the Presidium of the Hungarian People's Republic.

At the same time *Dr. Vera Nyitrai* was appointed president of the Hungarian Central Statistical Office by the Council of Ministers.

*

Dr. György Vukovich, Deputy-Chief of Department of the Hungarian Central Statistical Office as consultant of the United Nations Fund for Populations Activities (UNFPA) held consultations and revealed the facts in Ulanbator and New York from 30 April to 8 June 1979. The aim of the expert activity was to state the possibilities within the framework of which the UNFPA can render a financial aid to the Mongolian People's Republic to realize its population policy measures.

*

At the invitation of *Fidel Vascos Gonzales*, Minister, President of the Cuban State Committee of Statistics *Dr. Egon Szabady*, Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office, President of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences sojourned in Cuba from 24 May to 5 June 1979 as the expert of the UN Health Organisation. During his visit he held consultations and read some papers on the main questions of demography and populations statistics, on population policy, the questions of organization and content of vital statistics and population census, on the organization of population registration.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között, 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon, 1900—1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika irány fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, *(angol nyelven)*.
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(francia, angol és német nyelven)*.
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968, 1968/6, *(magyar és angol nyelven)*.
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, *(angol nyelven)*.
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkeztettek demográfiai és testfejlettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1, *(angol nyelven)*.

32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8., 1970 6, *(angol nyelven)*.
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971 1, *(angol nyelven)*.
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitikai Magyarországban, 1972 1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973 2.
38. Magyarország népessége, 1974 1, *(angol nyelven)*.
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés), 1974 2.
40. Kriminálitási táblák, 1974 3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására, 1974 4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975 1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976 1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972, 1976 2.
45. Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai (Előzetes jelentés), 1977/1.

ПУБЛИКАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА
ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии публикаций Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. В Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитете Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/1.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Сопоставление по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики последний по их величине, 1900—1960. 1968/5.

23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966. года.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г.—по 1967/68 гг. 1971/2.—
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомств. (Первая фаза.) (Предварительный доклад.) 1974/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972 г., 1976/2.
45. Физическое развитие, социально-демографические условия и условия заболеваемости будапештских детей в возрасте 1—60 месяцев (Предварительный отчет) 1977/1.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners. 1963 2.
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions. 1965 1.
5. Causes of Divorces 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I. 1965 4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.

9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data. 1966/2.
11. Situation of Social-Institutes and Their Dependants. 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population. 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1.
19. Population Projection for Hungary. 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4. (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6. (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism. 1968/7.
25. Allowance for Child's Care 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2. (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1.
28. Allowance for Child's Care. 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5. (*In English*)
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. (*In English*)
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary. 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary. 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables. 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations. 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality. 1975/1.
43. Public Opinion Survey Concerning Demographic Questions. 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.
45. Physical development, Socio-demographic and morbidity conditions of Children Aged 1—60 months in Budapest (Preliminary report) 1977/1.

IRODALOM

KÖNYVEK

BALSLEV JØRGENSEN, J—HANSEN, K.—ØSTERGAARD HANSEN, A.:
Demographic studies in two villages in the Upernavik District. (Demográfiai vizsgálatok az upernaviki körzet két falujában.) Kobenhavn, 1978. Nyt. Nordisk Forlag Arnold Busck. 20 p.

A tanulmány egy távoli, zord világ, Grönland két kis falujának sajátos demográfiai vonásait ismerteti. Érdekességét éppen e szélsőséges természeti adottságú terület kevéssé ismert népességi viszonyainak bemutatása adja, hiszen a vizsgálat — háromszáznál is kevesebb emberre kiterjedvén — nem vállalkozhatott nagy néptömegekre jellemző általános törvényszerűségek megfogalmazására.

A felmérés — mely 1968/69-ben és 1973/74-ben zajlott le — az upernaviki körzet két településére, az északi szélesség 72., ill. 74. °-án elterülő Augpilagtokra és Kraulshavnra terjedt ki. Az adatforrásokat az egyéni kikérdezések, a különféle orvosi, anyakönyvi, népszámlálási feljegyzések jelentették, melyeknek segítségével a leszármazási rend 4—5 nemzedékre, általában a múlt század közepéig visszamenően feltárható volt. A falvak életére rányomja bélyegét az év egyharmadában szinte teljes földrajzi elszigeteltség. Jellemző adat, hogy a helységekben orvos, fogorvos, rendőr — Upernavik városából — évente két ízben tesz látogatást. A megélhetést a hagyományos módon úzótt tengeri emlős (mindenekelőtt fóka-) vadászat biztosítja. A pénz használata — a természetes árucseré mellett — csak újabban kezd elterjedni.

A népesség nemzedékek szerinti összetételének vizsgálatához a felmérést végzők kétféle osztályozást is alkalmaztak: korcsoportok szerint (0—14, 15—64, 65— éves korcsoportok) és a családban betöltött szerep szerint (gyermek, szülő, nagyszülő). Kimutatták, hogy e két szempont szerinti klasszifikáció a lakosságot lényegében azonos csoportokra bontja: a gyermeki, szülői, nagyszülői mi volt szorosan kötődik a megjelölt korcsoportokhoz.

A korösszetételt figyelve, feltűnő a 14 évnél nem idősebbek erős túlsúlya: részarányuk mindkét faluban 58⁰/₀-os. (Összehasonlításképpen: Dániában 25⁰/₀, Mexikóban 44⁰/₀ az azonos tartalmú viszonyszám értéke.) Az időskorúak viszont rendkívül kis hányadot képviselnek a lakosság egészében. A kormegoszlás ilyen formája az elmaradott gazdasági, kulturális, egészségügyi állapotok pontos jelzője, de kifejeződik benne a születések magas száma, a népesség gyorsütemű gyarapodása is. Ez utóbbi tényre világít rá a termékenységi felmérés is. A szülőképes korú nők átlagos terhességi száma 7,5—7,8, a vizsgálat idején a számításba vett terhességekből származó gyermekek kétharmada élt. Az 55 gyermek-halottból 8 esetben halvaszületésről volt szó, 15-en a szülés utáni 30 napon belül, további 20-an egy éves koruk betöltése előtt haltak meg.

Az igen magas születési szám és a szűkös megélhetési források ellentmondásának feloldására intézkedéseket tettek. A sterilizálást azonban — mely a két faluban kilenc nőt érintett — főleg idősebb asszonyokon hajtották végre, akiknek előzetes, átlagos terhességi számuk már 10,1 volt, így a drasztikus közbelépés sem járt igazi eredménnyel.

A lakosság nemek szerinti vizsgálata meglepő mértékű — és főleg a gyermekkorra jellemző — férfitöbbletet mutatott ki. Augpilagtoqban például 100 nőre 140 férfi jut. (A 0—14 évesek korcsoportjában 151.) Ezt az anomáliát a lányok nagyobb gyermekkori halandósága és nagyobb mértékű elvándorlása is csak részben magyarázza meg.

A népmozgás egyébként is csökkenőben van: míg a szülők és nagyszülők nagy része nem a településen született, addig a gyermekek döntő többsége már jelenlegi lakóhelyén látta meg a napvilágot. A korábbi erős népmozgást követő stabilizálódásban kifejezésre jut, hogy a vizsgálat két, viszonylag újonnan fejlődésnek indult településre irányult.

Az eddig ismertetett eredményeket az 1968 63-ben elvégzett vizsgálat szolgáltatta. 1973/74 során — összehasonlításképpen — ismét felméréseket végeztek. A legszembetűnőbb változást a lakosság számának mintegy 20%-os megcsappanása jelentette, ami részben a születésszám erőteljes csökkenésének, részben az elvándorlásnak tulajdonítható. A nemek létszámarányában mutatkozó kiegyensúlyozatlanság Augpilagtoqban mérséklődött, Kraulshavnban fokozódott.

A korcsoportok szerinti megoszlást tekintve, a 15—64 éves korosztály néhány százalékos előretörése tapasztalható, mindkét másik korcsoport rovására.

Az elemzések általános tanúlsága, hogy a feltárt sajátságos — helyenként szélsőséges — demográfiai viszonyok mindkét helységben jellegükben és mértékükben hasonlóak, így az azonos életkörülmények által kiváltott hatásokkal magyarázhatók.

B. R.

McKEOWN, Th.: The role of medicine: Dream, mirage or nemesis? (Az orvostudomány szerepe: álom, káprázat vagy nemezis? London, 1976. The Nuffield Provincial Hospital Trlst. 180 p.

A könyv kettős célját a szerző a bevezetőben a következőképpen határozza meg: a) megvizsgálni annak a koncepciónak az érvényességét, amit ritkán szoktak explicit állítani, de mely túlnyomórészt meghatározza az orvosi tevékenységet, nevezetesen, hogy az egészség megóvása és helyreállítása alapvetően az emberi szervezet felépítését és működését és az arra ható betegség-folyamatokat megértő, (mechanisztikus) megközelítéstől függ; és b) végig gondolni, hogy ezeknek a következtetéseknek mi a jelentősége az orvostudományra nézve, különösképpen, ahogy az az egészségügyi szolgálattal, az orvosi oktatással és kutatással összefügg.”

Az első rész ennek megfelelően az egészség meghatározóit tárgyalja, a második az orvostudomány szerepét.

McKeown betegségeosztályozásának kategóriái a következők: 1. Az első kategóriába tartoznak azok a betegségek, amelyek a megtermékenyítéskor determináltak, ezek egy része genetikai betegség, másrészt olyan „állapotok alkotják, amelyek az élet végén a szervek genetikailag programozott elkopásához társulnak”. 2. A második kategória azokat az állapotokat tartalmazza, amelyek csak a megfelelő környezetben fordulnak elő. Ezek a környezeti ártalmak pre- és postnatális hatása szerint oszthatók fel.

A halandóság Angliában és Walesben 20 ezrelékről kevesebb, mint 8 ezrelékre csökkent 1851 és 1971 között. A javulás csaknem háromnegyede az említett időszakban a mikroorganizmusok okozta halandóság csökkenésének tulajdonítható. A javulás legnagyobb része (40 százalék) a levegőn át terjedő betegségekből származó mortalitás lényegesen alacsonyabb színvonalának következménye. Különösképpen a légzőszervi tuberculosos okozta halandóság csökkent, ez teszi ki a teljes csökkenés 17 százalékát. A csökkenés 21 százaléka a víz és az élelmiszerek által terjedő betegségek, elsősorban a cholera, a diarrhoea és a dysenteria következtében fellépő mortalitás javulásának eredménye. A fennmaradó 13 százalék egyéb mikroorganizmusoknak tulajdonítható. A vizsgált időszakra jellemző csökkenő halandósággal szemben a szóbanforgó 12 év-tizedben nőtt a reumás szívbetegségből, egyéb cardiovascularis betegségekből és a rákból származó halálozások száma.

A fertőző betegségek okozta halandóság csökkenését okozhatta: 1. a betegségek jellegének megváltozása, azaz a kórokozó és az ember közötti kapcsolatot változása; 2. az immunizáció és a terápia fejlődése; 3. a fertőzéssel szembeni expozíció csökkenése; 4. a táplálkozás javulása. A korszak elemzése mellett szól, hogy a mortalitás javulásában a táplálkozás javulása játszott a legnagyobb szerepet. Az expozíció csökkenése főleg a 19. századi halandóságot csökkentette, míg az immunizáció és a terápia terén elért eredmények elsősorban a 20. században hatottak. Nincs bizonyíték arra nézve, hogy a vizsgált időszakban lényeges változások következtek be a mikroorganizmusok és az ember viszonyában.

A halandóság csökkenésének kb. egynegyede következett be annak eredményeképpen, hogy a nem-fertőző betegségek egy részéből származó halálozások arányszámai is csökkentek. A 19. századi csökkenés a csecsemőölés és az éhezés ritkábbá válásával magyarázható, a csökkenés nagyobb része 20. századi jelenség. A javuló lethális betegségek meglehetősen heterogén csoportot képeznek, némelyiküknek elnevezése és osztályozása is változott az idők folyamán. Közülük a koraszülöttséget és az öregkorral összefüggő betegségeket kell megemlíteni.

A megjavult táplálkozás halandóságcsökkentő szerepének feltételezése azon a tapasztalati tényen alapszik, hogy az 1800-as évektől kezdve lényegesen jobb lett az ételmiszer-ellátás, továbbá annak megállapításán, hogy mind a népességnövekedéshez, mind a mortalitás alacsonyabb színvonalához nélkülözhetetlen a megfelelő táplálkozás. A víz és ételmiszer által terjedő betegségek okozta halandóság csökkenése annak tudható be, hogy a 19. század második felében néhány igen hatékony higiéniai intézkedést vezettek be (tisztai vívívíz). Bár a fertőző betegségek megelőzése és gyógyítása jelentős sikereket ért el, különösen a szulfonamidok megjelenése óta, az infekciós eredetű halandóság azonban már a kemoterápiás korszak előtt jelentősen csökkent és az új nagyhatású gyógyszerek — a tuberkulózis és poliomyelitis kivételével — nem játszottak a javuló trendben jelentős szerepet.

A termékenység magatartásban bekövetkezett változás, amely a születési arányszám csökkenéséhez vezetett, igen nagy jelentőségű volt a tekintetben, hogy lehetővé tette az élet javuló minőségének tartóssá válását; a lassan növekvő, korlátozott létszámú népesség ételmiszerrel való ellátása viszonylag könnyen megvalósítható volt.

A jelenleg megoldásra váró problémák közé tartozik — többek között — a kongenitális betegségek, a pszichiátriai kórképek, a rosszindulatú daganatos betegségek megelőzése, illetve gyógyítása. A szerző úgy véli, hogy ebben bizonyos környezeti, magatartásbeli tényezők módosulásának nagyobb szerepe lehet, mint a tisztán orvosi tevékenységnek.

A könyv második része az orvostudomány szerepét vizsgálja az első részben tett megállapítások tükrében. Hangsúlyozza a megfelelő életmód, adekvát táplálkozás, több mozgás, a dohányzástól való tartózkodás, az alkohol mértékeletes fogyasztása — és a megfelelő környezet jelentőségét, a gondozás növekvő szükségességét, az új orvosi eljárások szakszerű értékelését bevezetésük előtt. Az orvosok oktatásában is tükröződnie kell annak a szemléletnek, amely a jelenleginél jobban hangsúlyozza a környezet és a magatartás szerepét. Az orvosokat úgy kell kiképezni, hogy nemcsak a fennálló betegség gyógyítását tekintsék feladatuknak, hanem az eddiginél jobban a megelőzést és a gondozást is. A népesség egészsége terén elért eredmények részben az orvostudomány, részben azon kívüli tudományos és gyakorlati tevékenységek eredményei. A jövőben a laboratóriumi kutatás mellett az epidemiológiának is meg kell adni az öt megillető helyet, hogy a belső környezet mellett a külső környezet vizsgálata is megfelelő hangsúlyt kapjon.

Az utolsó fejezet az orvostudományt ért bírálatokat, illetve a vele szemben támasztott túlzott követelményeket tárgyalja. *McKeown* szerint, ahogy a szegénységnek meg voltak a maga betegségei, úgy meg vannak és meg lesznek a viszonylagos jómódnak is. Nem lehet arra számítani, hogy az orvostudomány betegségektől mentes életet tud biztosítani az emberiségnek. A medicina szerepe abban van, hogy „Segítsen bennünket baj nélkül a világra jönni és

emberhez méltó módon elhagyni azt, életünk folyamán pedig óvja és védelmezze az egészségest, gyógyítsa és segítse a betegeket és bajbajutottat.”

J. P.

FOLYÓIRATCIKKEK

CARROS, B.—BOUVIER, M. H.: *Excès de la surmortalité masculine en France et causes médicales de décès.* (A férfi többlethalandóság Franciaországban és a halálokok.) — *Population.* 1978. No. 6. 1095—1114. p.

A férfi többlethalandóság a világ legtöbb országában előforduló jelenség. Ennek részben biológiai, részben társadalmi okai vannak. A jelenség biológiai eredete mellett szól, hogy a fogamzás pillanatától kezdve mindvégig a méhen belüli életben lényegesen nagyobb a magzati veszteség a fiú embriók, mint a lány embriók körében. A fiúk, illetve férfiak (a nőkhöz viszonyítva) magasabb halálozási arányszáma minden életkorban fellelhető. A születés után biológiaiilag determinált férfi többlethalandóság mellett létezik egy külső okok által előidézt, szociálisan determinált férfi többlethalandóság is. A szerzők ezt a társadalmilag meghatározott, a férfiakra jellemző többlethalandóságot vizsgálják. Vizsgálódásukban arra próbálnak válaszolni, milyen okai vannak a francia férfiak többlethalandóságának.

A dolgozat először a többlethalandóság mértékét mutatja be néhány mutatószám tükrében, összehasonlítva Franciaország népességének releváns adatait néhány más ország népességének hasonló adataival.

A férfiak születésekor várható élettartama az északnyugat-európai országokban, az iparosodás előtt legfeljebb 1,5 évvel volt kevesebb, mint a nőké. Jelenleg a születéskor a nők átlagosan közel nyolc évvel remélhetnek többet, mint a férfiak. Másképpen kifejezve: a két nem születéskor várható élettartama közötti különbség 4-ről 11 százalékra nőtt.

A szerzők *Calot* és *Lery* módszerével kiszámították milyen mértékben járultak hozzá az ötvenes korcsoportok a születéskor várható élettartam meghosszabbodásához a legutóbbi négy évtizedben. A várakozásnak megfelelően azt találták, hogy a 0—4 éves korcsoportúaknál bekövetkezett halálozási arányszám csökkenése volt a legjelentősebb. Következésképp: ez a korcsoport járult hozzá leginkább a születéskor várható élettartam meghosszabbodásához. Ezután sorrendben a 30—34 évesek korcsoportja következik. A fenti két korcsoportban a férfiaknál jelentősebb a javulás, az összes többi korcsoportban azonban a nők vannak kedvezőbb helyzetben. Különösen vonatkozik ez az 50 évnél idősebbekre.

A szerzők ezután néhány ország népességének születéskor várható élettartam értékeit hasonlítják össze mindkét nem esetében. A két nem születéskor várható élettartam értékei közötti különbség a legnagyobb a Szovjetunióban: 10,0 év és a legkisebb Algériában: 0,8 év. Franciaországban ez a differencia 7,9 év, Finnországban 8,3 év. Minden más ország népességében a két nem közötti születési élettartam-különbségek kisebbek.

A férfiak és a nők születési élettartamai közötti különbségek a különböző népességekben nem azonos többlethalandósági struktúra következményei. A szerzők két többlethalandósági struktúrát ismertetnek. Az egyikben a férfiak többlethalandósági görbéje egycsúcsú: a legmagasabb érték a 25—34 év között található. Ilyen Finnország, Lengyelország, Portugália és Chile görbéje. A másikban a görbének két csúcsa van: egy a 15—24 éves korcsoportban és egy kevésbé jelentős az 55—64 éves korcsoportban. Franciaország, Norvégia, Svájc, Svédország, az Egyesült Királyság, és az Egyesült Államok görbéje mutatja ezt a struktúrát.

A férfi többlethalandóságnak az életkor szerinti alakulásában a francia görbe leginkább a svéd és az amerikai görbéhez hasonlít, de a francia férfiak és francia nők korszpecifikus halandósága közötti különbség a 35. életév betöl-

tése után lényegesen megnő, ahhoz képest, ami Svédországban vagy az Egyesült Államokban tapasztalható. 60 év körül pedig a francia férfi többlethalalozás értéke olyan második csúcstól ér el, amit a másik két görbe még csak meg sem közelít. Más szóval: a francia férfiak és nők korszpecifikus halalozási arányszáma a hetedik évtized küszöbén sokkal nagyobb mértékben tér el egymástól, mint a svéd, illetve az amerikai férfiaké a svéd, illetve amerikai nőkéthöz ugyanebben az életkorban. Indokolt a kérdés, miért romlik ennyire a francia férfiak mortalitása az idős férfikorban. A választ a halálokok elemzése adhatja meg.

Figyelembe véve a mortalitás oki struktúráját az iparosodott, fejlett egészségügyi kultúrájú országokban, a szerzők a szív és keringési rendszer betegségeiből, a daganatos betegségekből származó és az erőszakos okok által előidézett halalozások alakulását elemezték Franciaország, Svédország és az Egyesült Államok népességében. Bár a Betegségek Nemzetközi Osztályozása 8. Revíziója az alkoholizmus következtében fellépő halalozásokat különböző fejezetekben több tételszámhoz sorolja, a dolgotban az alkoholizmussal kapcsolatos más-más nosológiai entitásokat egy entitássá vonták össze. Ez az entitás az alkoholizmus. A fent említett betegségcsoportokból származó halalozás adja a felnőtt népesség esetében az összhahalalozás 80—90 százalékát.

Az éves ingadozások kiszűrése végett a szerzők az 1970-es évektől három év adatait dolgozták fel. A férfi kor- és okspecifikus halalozási arányszámokat elosztva a megfelelő női arányszámokkal, a férfi többlethalalozás korcsoportonként és okonként százalékosan határozható meg.

A szív és keringési rendszer betegségeit vizsgálva nincs lényeges különbség a három ország adatai között. A balesetek által előidézett halalozásokat tekintve már kimutatható a viszonylag alacsony svéd és a magasabb francia és amerikai többlethalalozás a férfiak körében 15—65, illetve 15—35 év között. A balesetek súlya az összhahalalozásban azonban nem elég nagy ahhoz, hogy a francia férfi többlethalalozást magyarázza.

Az alkoholizmusnak tulajdonítható többlethalalozás a három ország férfi népességében eltérő módon alakul: Svédországban az életkorral együtt csökken, az Egyesült Államokban stabil marad, míg Franciaországban határozottan emelkedik: a 75 éves és idősebb életkorban több mint háromszor olyan nagy, mint a 25—34 évesek korcsoportjában.

A francia férfiak többlethalalozását, úgy tűnik, nagyjából a daganatos betegségekből származó halalozások okozzák. Ennek a haláloki főcsoportnak igen nagy a súlya az összhahalalozásban és ennek megfelelően az ehhez a főcsoporthoz kapcsolódó férfi többlethalalozásnak elhatározó jelentősége van. A férfi-női halalozási arány hanyados a középkorú és ennél idősebb férfiak körében kétszer olyan nagy, mint Svédországban és lényegesen magasabb az Egyesült Államok férfi-női népességére számított értéknél is.

Az egyedi, tumoros halálokok között a szájüreg, garat és a nyelőcső, a gége, a légcső és a bronchusok rosszindulatú daganatai azok, amelyek esetében a férfi többlethalalozás különösképpen markánsan jelentkezik. Az emésztőcsatorna kezdete és a légzőrendszer a szervezet olyan részei, amelyek a leginkább megszenvedik az alkoholizmus (és dohányzás) ártalmait. Azt lehet tehát mondani, hogy a malignus tumorok okozta férfi többlethalalozás részben legalábbis két abuzussal: az erős italozással és a mértéktelen dohányzással magyarázható.

A férfi többlethalalozás Franciaországban valószínűleg azért olyan jelentős elsősorban a középkorú és idős férfiak esetében, mert sokkal többet isznak és dohányoznak mint a nők. A két káros szenvedély a nőkéhez képest magasabb daganatos mortalitásban és a különböző alkoholos körképek okozta gyakoribb halalozásban nyilvánul meg.

J. P.

CASSEN, R.: *Data and perspectives — Current trends in population change and their causes.* (A népességváltozások jelenlegi trendjei és okai — adatok és perspektívák.) — *Population and Development Review.* 1978. No. 3. 331—353. p.

A világ egyre egyetemesebbé váló fejlődésének továbbra is központi kérdése a népesedési helyzet. R. H. Cassen több mint 60 publikáció alapján főbb régióként mutatja be a népesedési világhelyzet alakulásában döntő szerepű fejlődő országok adatait.

Elemzéséhez viszonylag kevés demográfiai és társadalmi-gazdasági mutatót választott: a népesség számát, a teljes termékenységet, a nők születéskor várható élettartamát, a nyers születési arány csökkenését, valamint az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelmet, az alsófokú oktatásban résztvevő nők arányát, és jelöli a családtervezés programszerű alkalmazását.

Rámutat arra, hogy a fejlődő országokban a népesség gyorsan nő, és valószínűleg még továbbra is nőni fog. Némely országban már befejeződött, sok helyütt azonban el sem kezdődött a demográfiai változás.

A halandóság alakulásával kapcsolatban a szerző Preston megfigyelését tartja a legérdekesebbnek, amely szerint az egy főre jutó jövedelemszinthez mért várható élettartam emelkedik: az átlagosan várható élettartam minden jövedelemszint esetén magasabb volt 1970-ben, mint 1960-ban. Kérdés, hogy az 1980 körüli népszámlálások igazolják-e majd a trend folytatódását.

Kulcskérdés marad a termékenység alakulása. A szintjét és változásait befolyásoló tényezők az intenzív vizsgálatok ellenére sem elég ismertek. Bizonyos, hogy számos biológiai és magatartási tényező hat rá közvetlenül és, hogy ezekre a közvetlen determinánsokra számos társadalmi-gazdasági, kulturális és környezeti tényező van hatással — közvetve befolyásolva így magát a termékenységet. Figyelemre méltó például az iszlám kultúra szerepe. Ezen indirekt determinánsok hatása azonban különböző körülmények között igen eltérő. Egységes mérése, és előrejelzése, valamint szándékos befolyásolása csak merőben kísérleti jellegű lehet.

A cikkben régióként történt táblázatos összeállítás célja, hogy a tényezők közötti feltételezhető összefüggések feltárását elősegítse. Az országok közötti és az országokon belüli eltérések magyarázata során rámutat a társadalmi-gazdasági, kulturális és környezeti tényezők fontosságára.

Az országokat a következő régiókba sorolva tárgyalja: Észak-Afrika és Délnyugat-Ázsia; Kelet- és Közép-Afrika; Dél- és Nyugat-Afrika; Dél-Ázsia; Kelet- és Délkelet-Ázsia; Latin Amerika.

A régiók 1975. évi adatai 1970—75. évi átlagai három eltérést mutatnak az 5 évvel korábbiakhoz viszonyítva. A legtöbb fejlődő országban a halandóság javulásának jelentősen lassúbb ütemével kell számolni a jövőben, mert néhol már elérte az alacsony szintet, másutt viszont magas marad, mert erősen csökkent a fertőző betegségek elleni harc korábbi lendülete. Másik megállapítás, hogy bár az 1970-es évek tapasztalatai a családtervezés sok lelkes hívét kiábrándították, az erőfeszítések legalább egy nagy országban — Indonéziában — jelentős termékenységszökkenést eredményeztek. Több más országban is úgy látszik, hogy a családtervezési programok kedvező feltételek mellett hatékonyan gyorsíthatják a termékenység csökkenését. Harmadik konklúzió, hogy a nem népesedési fejlesztési programok is befolyásolhatják a kívánt családnagyságot, vagyis a termékenységet, még olyan népeségek esetén is, melyek a fejlődésnek még viszonylag alacsony szintjén vannak. Ez a megállapítás azért jelentős, mert a jövedelem növekedésére és jobb elosztására vonatkozó feltételezések szerint több évtizedbe telik, amíg a fejlődő országok szegényei elérik azt az életszínvonalat, amit ezideig a termékenységszökkenéssel együttjárónak tartottak.

H. L.

CHE-FU-LEE—KHAN M. M.: *Factors related to the intention to have additional children in the United States: a reanalysis of data from the 1965 and 1970 National Fertility Studies.* (A további gyermekszülési szándékkal kapcsolatos tényezők: az 1965-ös és 1970-es Országos Termékenységi Vizsgálat adatainak újraelmzése.) — *Demography*. 1978. No. 3. 337—344. p.

A demográfiai jelenségek változásával együtt a családképződés folyamata is szüntelenül változik. A családlétszám időbeni alakulása szoros összefüggésben van a családok végső gyerekszámának és a szülések időzítésének alakulásával. A fejlett ipari országokban a családképződési minták változásának a folyamata a társadalmi-gazdasági változások, a nők megváltozott életkörülményei és a fogamzásgátlás elterjedése következtében már eléggé előrehaladt. A kérdés vizsgálata többek között azért is fontos, mert a megváltozott családképződési minták elterjedése egy populációban hosszú távon nagyon jelentősen befolyásolja a termékenység alakulását.

A dolgozat az amerikai nők gyermekszülési szándékaival foglalkozik, és ezeknek néhány demográfiai és társadalmi jellemzővel való kapcsolatát elemzi. A vizsgálatot az 1965-ös és az 1970-es National Fertility Study adatai alapján végzik a szerzők. Olyan nők adataival foglalkoznak, akiknek egy, két, vagy három gyermekük volt. Paritás, a legkisebb gyermek életkora, a férj iskolai végzettsége és a nő munkavállalása szerint megvizsgálják, hogy a nők egyes csoportjaiban hány százalék kíván még szülni, a szimultán hatások felderítése végett pedig diszkrét többváltozós regressziós elemzést végeznek a súlyozott legkisebb négyzetek módszerével. Függő változó a gyermekszülési szándék alapján képzett karakterisztikus változó, független változók pedig a paritás, a legkisebb gyermek életkora, a feleség foglalkoztatottsága, a férj iskolai végzettsége, valamint egyes változók négyzetei, illetve a közöttük levő interakciók.

Az eredmények szerint főként a paritás és az utolsó gyermek életkora befolyásolja szignifikánsan a még gyermeket kívánók arányát, elsősorban lineárisan, a kvadratikus tag jelentősége kisebb. A négyzetes tagok paraméterei azt mutatják, hogy a paritás növekedésével a gyermekszülési szándék csökkenése lassul. A társadalmi-gazdasági változók hatása sokkal kisebb, a női munkavállalás hatása nem is szignifikáns.

A becsléseket elvégezték az 1965-ös és 1970-es adatokkal külön-külön, majd az időhatást közvetlenül is beépítve a modellbe, mint karakterisztikus változót. A gyermekszülési szándék általában is csökkent, különösen a magasabb iskolai végzettségű csoportokban, de emellett megnövekedett a gyermekszülések egymástól távolabb való időzítésének gyakorlata. A két-, illetve háromoldalú interakciók a gyermekszülési szándékot befolyásoló tényezők hatásmechanizmusának további vizsgálatát teszik lehetővé.

A gyermekvállalási szándékot tehát elsősorban a reprodukciós folyamat korábbi lefolyása befolyásolja. (Természetesen figyelembe kell venni, hogy csak négy gyermeknél kevesebbet szült nőket vizsgáltak, ez is okozhatja a társadalmi-gazdasági változók viszonylag kis hatását.) A szándékok időbeni változása azt mutatja, hogy egyes rétegekben a három, másutt a két gyermekes család típus felé konvergál a jelenség, ugyanakkor a szülések közötti intervallumok hossza is egy érték felé konvergál. A cikk idáig jut a következtetésekben. Az, hogy a nők reprodukív történetének mely időszakára esik majd „egyensúlyi helyzetben” a gyermekszülése periódusa, további kutatások tárgya lehet.

Sz. B.

CURIE SMITH, E.: *Family structure and complexity*. (Családstruktúra és komplexitás.) — *Journal of Comparative Family Studies*. 1978. No. 3. 300—310. p.

A korábbi demográfiai és szociológiai irodalom szoros és egyértelmű kapcsolatot tételezett fel a háztartás nagysága, szerkezete és komplexitása között, annak ellenére, hogy a legutolsó fogalom meghatározása nem volt egészen pontos.

A szerző egy dél-angliai falu történeti idősrán keresztül kívánja bemutatni a háztartás/családtípusok szerkezete és komplexitása közötti kapcsolatot, illetve annak átalakulását.

A szóban forgó Puddletown (Dél-Anglia) faluban rendelkezésre áll egy 1724. évi részletes népességösszeírás, majd pedig 1850-től kezdve a dekádönkénti népszámlálás. A források tartalmazzák az összeírtak nevét, családi állapotát, nemét, korát, a család háztartásfőhöz való viszonyát és foglalkozási adatait. A falu mezőgazdasági jellegű és a 19. század közepén — a halandóság csökkenése miatt — megnövekszik a népessége, munkaerő-felesleg alakul ki. Míg a 18. században a családok a gyermekeket már igen fiatalon szolgálni küldik, a 19. században a gyermekek a rokonokhoz kerülnek, így enyhítve szüleik gazdasági terhén. A 19. században tehát megnövekszik a családháztartásban élő rokonok száma. Egyébként a vizsgált, közel 180 év alatt, a faluban a háztartások és a népesség nagysága eléggé hullámzó értékeket mutat. Bizonyos családtípusok aránya azonban — ez alatt az időszak alatt — jellemzően átalakul. A kiterjedt és többszörösen összetett típusú családok aránya megnövekszik, megnő a rokonnal rendelkező, és az özvegyasszony családfők aránya is. A családok tipizálása azonban nem világítja meg kellőképpen a komplexitás módosulását.

Valamely társadalmi egység — például a család vagy a háztartás — komplexitása alatt általában az egységben előforduló különféle státusok számát értjük. A komplexitás pontosabb mérésére a szerző azonban olyan hányadost alkalmaz, amelynek számlálójában a családháztartásban előforduló különféle státus-kapcsolatok, nevezőjében pedig a potenciális státus-kapcsolatok száma szerepel. Például valamely apa, anya és két fiúból álló családban a különféle státus-kapcsolatok száma

$$\frac{s(s-1)}{2},$$

ahol „s” a különféle státusok száma. A szóban forgó családban három különféle státus létezik: az anya, az apa és a fiúk státusa.

A potenciális státus-relációk száma, a család nagyságának függvényében

$$\frac{n(n-1)}{2},$$

ahol „n” a családtagok száma: ebben az esetben hat.

A komplexitás mérőszáma ebben az esetben tehát 66,7.

A szerző ezt a fajta komplexitást genealógiai komplexitásnak nevezi. A komplexitást mérhetjük a háztartás teljes szintjén, ebben az esetben minden együttélő tag — a szolgák, idegenek is — szerepel a számadatokban, míg az előbbi genealógiai komplexitásban csak egy nemzedék tagjai; a generáció szinten számított komplexitásban pedig több nemzedék is.

A már említett falu adatai alapján megállapítható, hogy a különféle komplexitás mérőszámai nem alakultak a családtípusok arányainak változása szerint. Az előzőekben leírt képletekből arra következtethetünk, hogy a komplexitás és az átlagos családnagyság között korrelatív összefüggés áll fenn. Valóban kimutatható közepes szintű, negatív előjelű korreláció — a különféle komplexitási mérőszámok és a család átlagos nagysága között. Nyilvánvaló, hogy bizonyos komplexitási mérőszámok között — így különösen a genealógiai és a generáció-komplexitás között — igen szoros korreláció mutatkozik.

A szerző tanulmánya végén, a különféle családtípusok, genealógiai—háztartási szinten számolt és foglalkozási komplexitását mutatja be a már idézett időszakba.

Szembetűnő, hogy a legkomplexebb típusú háztartás, a kiterjesztett család komplexitása 1871-ig folyamatosan növekszik, ezt követően azonban csök-

ken. Természetes, hogy a többszörösen összetett család komplexitása viszonylag a legmagasabb. Azok a háztartások, amelyekben nem szerepelt házaspár és/vagy gyermek, éppen megfordítva, 1861-től kezdve, egyre kisebb komplexitási értékeket mutatnak. A különféle családtípusok, teljes háztartásszinten számolt komplexitása is ehhez hasonlóan változott, 1724. és 1901. között; azaz a nukleáris családmaggal rendelkező háztartásokban a komplexitás növekedett, ahol pedig nem volt nukleáris mag, ott csökkent. A foglalkozás szerint számolt komplexitás a családmaggal nem rendelkező háztartásokban 1881-ig növekedett, azaz ezekben a háztartásokban a tagok egyre több, és egymástól eltérő munkát vállaltak. Az összetett családok foglalkozási komplexitása 1861-ig növekedett, ezután csökkent. Valószínűleg azért, mert ezekben a háztartásokban egyre több volt az olyan rokonok száma, akik már nem vállalhattak munkát.

Összefoglalásképpen a szerző azt hangsúlyozza, hogy a család nagysága, struktúrája és komplexitása közötti összefüggés igen összetett és szoros kapcsolatban áll a gazdasági és demográfiai tényezőkkel.

D. D.

DAHLBERG, A.—HOLMLUND, B.: *The interaction of migration, income, and employment in Sweden.* (A vándorlás, a jövedelem és a foglalkoztatás kölcsönhatása Svédországban.) — *Demography*, 1978. No. 3. 259—266. p.

Az interregionális vándorlás magyarázatára a nemzetközi szakirodalomban általános közelítési módszerként a többváltozós regressziós modelleket alkalmazzák. Vizsgálati tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy ezek a modellek, természetükből adódóan, olyan torzításokkal terhesek, melyek szimultán egyenletek alkalmazásával kiküszöbölhetők. E vizsgálat során a szerzők ez utóbbi megközelítési módszert választották azzal a szándékkal, hogy a vándormozgalom, a jövedelem és a foglalkoztatottság közötti összefüggéseket feltárják. A vizsgálatot Svédország 70 régiójának munkaerőpiacára végezték el.

A négy szimultán-egyenletet tartalmazó modell endogén és exogén változói a következők:

Endogén változók:

- Regionális elvándorlási arányszám: azoknak az embereknek a száma, akik az ország valamely A régiójából egy másik A régióba költöztek 1961 és 1970 között, viszonyítva a kiindulási régió 1961. évi népességszámához.
- Regionális bevándorlási arányszám: a fentivel egyezően, de ahol a viszonyítási alap a fogadó régió népességszáma.
- A régió relatív jövedelem-szint változása.
- A régió relatív foglalkoztatottsági arányváltozása.

Exogén változók:

- Az A régióban egy foglalkoztatottra jutó 1960. évi összes nettó jövedelem.
- A munkanélküliség aránya az A régióban 1960-ban.
- Foglalkoztatottsági arány az A régióban.
- A 16—64 éves korú népesség kormegoszlása.
- Norrland-i A régiókra vonatkozó vak-változó.
- Stockholm, Gothenburg és Malmoe nagyvárosi területeinek A régióira vonatkozó vak-változó.

A modell alaphipotézise a „haszon-elmélet”-re épül. Azt feltételezik, hogy az egyén lakóhelyváltogatási döntését megelőzően számításokat végez arra nézve, hogy adott körülményeihez képest mely régió az, ahová költözése a legkisebb befektetés mellett a legnagyobb hasznot eredményezi. E kalkuláció nettó értéke egyenes arányban áll a kiindulási és a rendeltetési hely foglalkoztatási valószínűsége, valamint az átlagjövedelem közötti különbség értékével és fordítottarányban áll az árengedmény rátájával. A kapott értéket természetesen a vándorlás egyéni és társadalmi költsége redukációs tényezőként korrigálja.

Ebből viszont az következik, hogy minél magasabb az átlagjövedelem egy régióban, annál kisebb annak valószínűsége, hogy a lakosság azt elhagyja. Ellenkezője várható ugyanezen régiót érintő bevándorlás tekintetében. Éppen ezért, az egy keresőre jutó átlagos jövedelmet a befektetés kezdetekor úgy kezelik, mint független változót.

Nem elhanyagolható szempont azonban, hogy a lakóhelyváltoztatástól várt nyereség attól is függ, hogy milyenek a különböző régiókban az állások megtalálásának és megtartásának valószínűségei. Ilyen megfontolások alapján a foglalkoztatási arány úgy került beépítésre a modellbe, mint amely a regionális munka-alkalom arányainak helyettesítője, kifejezve ezzel a található álláslehetőségek valószínűségét. A foglalkoztatási arányokat pedig úgy vették számításba, mint amelyek helyettesítői a számbajöhető állásokban várható jövőbeli változásoknak.

Az egyenletek kétlépcsős, legkisebb négyzetek módszerével kerültek becslésre. Minden egyenlet teljesíti a sorrend feltételeit, ami azt jelenti, hogy a kizárt exogén változók száma legalább olyan nagy, mint a bevont endogén változók száma. Az eljárás második szakaszában egy lépcsőzetes többszörös regressziós módszert alkalmaztak a multikollinearitás kimutatására.

Ami a vándorlási egyenletek becslését illeti, a hat koefficiens közül ötnek az előjele megegyezik az előzetes feltételezéssel. Csak a jövedelemnövekedés koefficiense mutat a feltételezettől eltérő előjelet.

Ami a jövedelem növekedésére vonatkozó strukturális egyenletet illeti, semmi határozott állítás nem történt a vándorlási koefficiensek előjeleire nézve. A becslések eredményei azonban azt mutatják, hogy a kivándorlási változó koefficiense negatív, a bevándorlásé pozitív és mindkettő szignifikáns. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a kínálati görbe eltérését a keresleti görbe eltérése determinálja a kiindulási és a cél régió munkaerőpiacán egyaránt. Meg kell jegyezni, hogy Greenwood az Egyesült Államokban végzett vizsgálataiban hasonló eredményre jutott. Valószínűnek tűnik, hogy a vándorlók gazdasági-társadalmi jellemzői adják kiegészítő magyarázatát ezeknek az eredményeknek. Tipikus példa erre az, hogy a magasabb iskolai végzettségű és nagyobb jövedelmű személyek gyakrabban és nagyobb távolságokra vándorolnak. Ami a többi változót illeti, a jövedelem egyenletben a foglalkoztatási arány-koefficiens negatív, de nem szignifikáns, és a két „extrém régió”-ra, Norrlandra és a nagyvárosokra vonatkozó vak-változók koefficiensei szintén negatívak, ami azt jelenti, hogy a jövedelemnövekedés a vizsgált időszak alatt a régiók más típusaiban nagyobb volt. A foglalkoztatási arány változására vonatkozó egyenletben a kivándorlási változó koefficiense negatív, de nem szignifikáns, a bevándorlási változó koefficiense pozitív és szignifikáns volt.

A strukturális egyenletek alternatív becslését is elvégezték — szintén a legkisebb négyzetek módszerével — és ezek a becslések a vándorlási egyenletekre sokkal szignifikánsabb eredményeket adtak, amellet, hogy a determinációs együttható is magasabb és a másik két egyenletre kapott értékek különbsége alacsonyabb volt.

Összességében, ez a vizsgálat azt bizonyította, hogy a korábban általánossá vált egyszerű egyenleteket tartalmazó modellekhez képest a szimultán-egyenletek módszere jobb közelítési eszköz a hosszú időszakot felölelő vándormozgalom magyarázatára. Többek között ki tudták mutatni a vándorlás, a jövedelem és a foglalkoztatás-változás regionális kölcsönhatást. A tanulmányban közzétett empirikus eredmények közül némelyek nem vártak tünnek. Így pl. úgy tűnik, hogy hosszú távon, valamely régióból történő elvándorlás a jövedelem és a foglalkoztatás növekedésének csökkenéséhez vezet a kiindulási régióban. Ennek ellenkezője igaz ugyanakkor a bevándorlásra nézve. Ennélfogva, az eredmények nem vezetnek annak a felvetésnek az alátámasztásához, hogy annak az intenzív vándorlásnak, amely Svédországban a hatvanas évek alatt lezajlott, a regionális különbségek kiegyenlítéséhez kelljen vezetnie a jövedelemben és a foglalkoztatás színvonalában. Az eredmények inkább az ellenkező konklúziót mutatják.

B. K.

GABBARD, G.—WOLFF, J.: *The unwed pregnant and her male relationship.* (Hajadon tizenéves terhesek kapcsolata gyermekük apjával.) — *The Journal of Reproductive Medicine.* 1977. No. 3. 137—140. p.

A tizenévesek szüleiéinél a komplikációk többször bizonyított magasabb gyakoriságát a szerzők az anya és a gyermek apja között kialakult érzelmi kapcsolat függvényében vizsgálják. A korábbi vizsgálatok közül *Hassan* és *Falls* bizonyította, hogy a terhesség alatti ellátottság színvonala jelentősen befolyásolja a születéskor várható kockázati szintet. Ennek jelentőségét az életkor függvényében vizsgálva, megállapítható, hogy a legfiatalabb korosztályoknál tapasztalt magas kockázati szintért éppen az ellátottság alacsonyabb színvonala a felelős (*Zackler* és *Andelman*). Ennek ellenére pl. *Ulsley*, *Koplik* és mások nem találták a házasság evidens pozitív hatását, a tizenévesek körében végzett felméréseikben.

Ezen előzmenyek hatására döntöttek úgy a szerzők, hogy a terhesség alatti kapcsolat megismerésére nem a formai elemeket, hanem a páron belül kialakult kapcsolat tartalmi minőségét teszik vizsgálat tárgyává. Ennek érdekében 100 először szülő, 17 éves és fiatalabb terhest kérdeznek meg a szülés után két-három nappal. A megkérdezettek 95%-a nem fehérbőrű, alacsonyabb társadalmi rétegből származó. A strukturálatlan pszichiátriai kérdőív fő témakörei az apa gyermeke iránti attitűdjeit vizsgálják és ennek függvényében a párkapcsolat minőségének változását, a terhesség folyamán. Az alkalmazott skálákra jellemző, a gyermek elfogadásának mértékét jelölő skála beosztása: (3) a gyermek apja örömmel várja az újszülöttet, (2) bizonytalan, vagy ideges a helyzet miatt, (1) elutasító magatartást tanúsít. Mindezen adatokat az anyától kérdezték meg. A szülők között kialakult kapcsolatot, továbbá a terhesség alatti gondozás szintjét hasonló skálákon értékelték, melyek eredményeit minőségi kategóriákba sorolták. A nőgyógyászati katonok értékelését ettől teljesen függetlenül végezték, míg a két forrásból származó információt összevetették.

A végső értékelés szerint nincs statisztikai bizonyíték annak, hogy a vizsgálat által jó érzelmi kapcsolattal rendelkező tizenéves szülési kockázata szignifikánsan kisebb lenne.

R. Cs.

GISPERT, M.—FALK, R.: *Adolescent sexual activity: Contraception and abortion.* (Serdülők szexuális magatartása: fogamzásgátlás és művi abortusz.) — *American Journal of Obstetric Gynecology.* 132. 1978. nov. 15. 620—628. p.

A házasság kötése bármennyire is előbbre tolódik napjainkban, mégis meglehetősen távol esik az akceleráció által egyre korábbi életkorban bekövetkező nemi érés időpontjától. A közbenső időszak áthidalása egyre inkább társadalmi probléma.

Az USA-ban végzett vizsgálatok nemcsak a szexuális élet házasság előtti, egyre szélesebb körű elfogadását, de terjedő gyakorlatát is jelzik. Mindezen eredményeket megkérdőjelezi az a tény, hogy nagyrészt egyetemi hallgatók, középosztályú szülők gyermekei a vizsgáltak.

Tényként viszont el kell fogadnunk, hogy a szülő nőknél, méginkább az abortuszt végeztetők között lényegesen megnőtt a tizenévesek aránya. *Gordis* adatai szerint elsősorban a legfiatalabb tizenévesek szülészeti eseményeinek nőtt meg az aránya. *Gispert* és *Falk* a korai terhesség negativumait az iskolai, társadalmi előrehaladás várható perspektívtalansága miatt tartja jelentősnek. *Keeve* adatai bizonyítják, hogy azon hajadonok, akik 17 éves koruk előtt születtek meg első gyermeküket, az esetek hatvan százalékában 19 éves korukig újabb gyermeknek adnak életet. *Baldwin* a 11—14 évesek teherbeesési arányszámának drámai növekedésén túl, fő veszélyként azt találja, hogy ezen tizenévesek átlagosan a terhesség tizenötödik hete után jelentkeznek abortuszra.

Jelen vizsgálat 125 abortuszra jelentkező tizenévest és szüleiket, továbbá 72 fős kontrollt érintett. A vizsgálat eszköze a kérdőív és két pszichológiai

teszt (MMPI, CPI). Az abortusz-csoport átlagos életkora 14,9 év. A kontrollnál a nemi kapcsolatok aránya 24%. A tartós kapcsolat aránya sokkal magasabb az abortusz-csoport tagjainál, de a rendszeresen védekezők aránya csak öt százalék. Azok akik soha nem használtak semmilyen fogamzásgátlót, megközelítik a 68%-ot. Az abortusz utáni időszakra vonatkozó fogamzásgátlási tervek azt tükrözik, hogy nem tanultak a megtörténtekekből. Az abortusz-csoport 91%-a szükség esetén újra végeztetne abortuszt. A szülők viselkedése, megelőző hozzáállása azt mutatja, hogy mindent megtettek arra, hogy a teherbeesés előtt a helyzetet alulértékelték, vagy mint képtelen következménnyel ne foglalkozzanak. A kontrollcsoport esetében megfigyelhető szülői magatartással összehasonlítva semmilyen különbség nem látható.

Hasonló a helyzet a két csoport pszichológiai eredményeinek összevetésénél, mely szerint nincs pszichológiai szempontból eltérés az abortusz és a kontrollcsoport között. A szerzők szerint a probléma megoldása az iskolai szexuális oktatás kiterjesztése, mivel a szülők úgy látszik alkalmatlanok arra, hogy konkrét, praktikus tanácsokkal Lássák el gyermekeiket.

KUZNETS, S.: Size and age structure of family households: exploratory comparisons. (A családháztartások nagysága és korstruktúrája: feltáró összehasonlítások.) — *Population and Development Review*. 1978, No. 2. 187—223. p.

A világ különböző országaiból rendelkezésre álló statisztikai adatok a háztartások nagyságáról és összetételéről nem teszik lehetővé, hogy pontosan meghatározzuk: a háztartásnagyság eltéréseit milyen mértékben okozza a kisebb vagy nagyobb termékenység és gyermekszám, és milyen mértékben a háztartásban élő felnőttek kisebb vagy nagyobb száma. Az utóbbi nagyjából jelzi azt is, hogy mennyire gyakori a több családmagból álló háztartás forma.

Kuznets az Egyesült Államok és Taiwan adatai alapján becslési eljárásokat dolgoz ki a gyermekszám és a felnőtt együttlélés hatásának különválasztására. Az egyik eljárás abból áll, hogy feltételezi: a gyermekek (fiatalkorúak) aránya a háztartásokon belül ugyanakkora, mint az össznépeségben. Ennek alapján levonja a háztartások átlagos nagyságából a feltételezett gyermekek számát és a fennmaradó háztartástagok számát kezeli a háztartásokban élő felnőttek átlagos számaként. A másik eljárás abból indul ki, hogy különválasztja az egyszemélyes és a kétszemélyes háztartásokat, feltételezi, hogy ezekben csak felnőttek élnek, majd a három- és többszemélyes háztartásokat tekinti olyanoknak, ahol gyermekek is élnek. Ilyen módon meghatározza, hogy az átlagos háztartásnagyság alakulásában mekkora szerepe van az egy- és kétszemélyes háztartások létének, és mekkora a három- és többszemélyes háztartások nagyságának.

Ezeknek az eljárásoknak segítségével először öt ország (Svédország, Japán, Brazília, Szíria és Thaiföld) népszámlálási adatai alapján határozza meg az átlagos háztartásnagyság különbségeit okozó tényezőket. Majd hasonló módon elemzi a fejlett és a fejlődő országok közötti különbségeket. Ezt követően egyes országok városi és falusi háztartásainak átlagos nagyságát vizsgálja. Végül megbecsüli, hogy az Egyesült Államokban 1790-től 1970-ig végbement háztartásnagyság csökkenésben mikor mekkora szerepe volt a termékenység csökkenésének és a felnőttegyüttlélés csökkenésének.

Fő következtetése, hogy a különböző termékenység mellett annak is nagy szerepe van az átlagos háztartásnagyság kialakításában, hogy a felnőttek mennyire hajlamosak egy háztartásban élni. Például az Egyesült Államok és Taiwan átlagos háztartásnagysága (2,89, illetve 5,27 fő) közötti különbséget 60,1 százalékban a termékenység különbsége, és 39,9 százalékban az egy háztartásban élő felnőttek átlagos száma közötti eltérés okozza. Együttvéve az összes fejlett és az összes fejlődő országot, a háztartásnagyság (3,00, illetve 5,00 fő) közötti különbség 70,5 százalékát magyarázza a termékenység és 29,5 százalékát a felnőtt-együttlélés. Az utóbbi tényező tekintetében azonban különbségek vannak a fejlett országok és a fejlődő országok csoportjain belül is. Az Egye-

sült Államokban a gyermekszám folyamatosan csökkent, az egy háztartásban élő felnőttek átlagos száma azonban 1790-től 1850-ig nőtt.

Végül megvizsgálja a háztartásnagyság alakulását a háztartásfő neme és életkora szerint. Az Egyesült Államokban az egy- és kétszemélyes háztartások aránya különösen az egészen fiatal és az idős háztartásfők csoportjában nagy. Az utóbbiak között sok a háztartásfő nő. Tehát a kisebb átlagos háztartásnagyságot nagy részben az okozza, hogy a fiatalok korán önállósodnak és az idős emberek, gyermekeik kiválása után, egyedül maradnak a háztartásban.

A tanulmány végén néhány hipotetikus gondolatot vet fel. Így rámutat, hogy a külön lakás és háztartás nem szükségképpen jelenti azt, hogy a rokon családok minden gazdasági kérdésben külön-külön döntenek. Lehetséges, hogy a külön élő szülők és gyermekek együtt döntenek a nagyobb jelentőségű gazdasági kérdésekben (például házvásárlás, foglalkozásválasztás). Továbbá felveti annak a lehetőségét, hogy — ha a felaprózódott háztartások között mégsincse-nek gazdasági kapcsolatok — ez a tény maga is hozzájárulhat a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedéséhez, mert a családmagok nem segítik egymást, nem osztják meg jövedelmüket, ami a kisebb jövedelműek helyzetét javíthatná.

A. R.

McCARTHY, J.: *A comparison of the probability of the dissolution of first and second marriages.* (Az első és a második házasság felbomlása valószínűségének összehasonlítása.) — *Demography.* 1978. No. 3. 345—359. p.

Az Egyesült Államokban a házasságkötések és a válások statisztikailag nyilvánított adatai csak korlátozottan teszik lehetővé a házasságok további sorsának vizsgálatát. Néhány újabb felvétel ugyan már tartalmaz a családi események időbeli alakulására (naptárára) vonatkozó kérdéseket is, de a kapott válaszokat eddig főként az első házasság felbomlására vezető körülmények tanulmányozásánál hasznosították. Az első és a második házasság megszűnése közötti különbségek vizsgálatára végzett elemzések a különböző forrásokból származó adatok miatt egymásnak ellentmondó eredményekre vezettek. *Mona-han* (1958) szerint például 1953 és 1955 között a 100 házasságra jutó válási arányszám 16,6 volt, ha a házastársak első házasságukban éltek, és 34,9, ha korábban már mindketten elváltak voltak. *Glick* és *Norton* (1971), illetve az U.S. Bureau of the Census (1976) viszont a legfiatalabb kohorszoktól eltekintve nem állapított meg lényeges különbséget az első és a második házasság felbomlásának aránya között. Ez utóbbi elemzéseknek a használhatóságát a házasságok felbomlásában tapasztalt tényleges tendenciák megismerésére kétségesse teszi az a körülmény, hogy a megfigyelt körébe csupán a megfigyelés időpontjában első vagy második házasságukban élőket, illetve az egyszer vagy kétszer elváltakat vonták be, figyelmen kívül hagyva a kettőnél magasabb sorszámú házasságban élőket, ami azután a második házasságok felbomlási arányának az alulbecsléséhez vezetett.

A szerző az 1973. évi National Survey of Family Growth (NSFG) adataira támaszkodva az első és a második házasság felbomlásának társadalmi, demográfiai kategóriák — faj, iskolai végzettség, házasságkötési életkor, születési és házassági kohorsz, az első házasságból származó gyermekek száma — szerinti elemzése alapján két kérdést kívánt közelebbről megvizsgálni: 1. Azonos kategórián belül a második házasság felbomlásának a valószínűsége kisebb-e vagy pedig nagyobb, mint az első házasságé? 2. A különböző kategóriákat összehasonlítva, vajon azok a kategóriák, amelyekre az első házasság felbomlásának magasabb valószínűsége volt jellemző, a második házasság felbomlásánál is magasabb valószínűségekkel párosulnak-e?

Az említett — 9797 negyvenöt éven aluli nőre kiterjedő — felvétel anyaga a házasságok keletkezésének és megszűnésének (különélés, válás, özvegyülés) időpontjára vonatkozó minden adatot tartalmazott, s ez lehetőséget adott a szerzőnek arra, hogy az első és a második házasság válással történő megszűnését a vizsgált kategóriák szerinti csoportosításban a halandósági tábla-módszer megfelelő alkalmazásával házasságtartamonként megvizsgálja. A kapott eredmények értelmezésénél természetesen figyelembe kell venni a felvétel

retrospektív jellegét, ami adott esetben azt jelenti, hogy a megfigyelés csak a felvétel időpontjában életben levő nőkre terjedt ki. A házasság felbomlása kockázatának kitett női népesség házasságtörténete ugyanakkor nem befejezett. Egy részük a felvétel időpontját követően továbbra is a kockázatnak kitettek között marad. A szerző annak érdekében, hogy a házasságok felbomlásának a színvonalára és sémáira stabilabb becslést kapjon, a más események (özvegyülés, halálozás) zavaró hatásától független házasság felbomlási valószínűségeket kumulatív formában számította ki. (Azok tehát az adott 0, 1, 2 stb. éves házasságtartam eléréseig bekövetkezett házasságok felbomlásának valószínűségét mutatják az adott házasságtartamon belül, a házasságtartam minden egyes évében kockázatnak kitett népességhez viszonyítva.)

A felek akaratától függő házasságmegszűnés rendszerint rövidebb-hosszabb ideig tartó folyamat eredménye, amely a házaset megszakításával kezdődik, különéléssel folytatódik és az esetek nagyobb részében válással végződik. Ennek megfelelően a házasságkötéstől a válásig tartó út általában két periódusból tevődik össze: az első szakasz a házasságkötéstől a különélés megkezdéséig tart, a második pedig a különélés kezdőpontjától a válás bekövetkeztéig tart. A szerző tanulmányában mindkét szakaszt külön is megvizsgálta.

A megfigyelt női népesség egészében minden egyes házasságtartamon belül nagyobb volt a valószínűsége a második házasság felbomlásának mind különéléssel, mind pedig válással. Fajok szerinti bontásban az adatok ugyanakkor lényeges eltérést mutattak: a fekete nők (—) második házassága tartósabbnak bizonyult az elsónél. Egyéb kategóriákban a vizsgálatok csak a fehér nőkre terjedtek ki. Közülük azok, akik 14—19 éves korban kötötték meg első házasságukat, és azok, akik nem rendelkeztek főiskolai (egyetemi) végzettséggel, nem mutattak lényeges különbséget az első és a második házasság felbomlásának valószínűsége tekintetében. Ezzel szemben azok, akik 20 évesnél idősebb életkorban kötötték először házasságot, illetve főiskolai (egyetemi) végzettségűek voltak, minden házasságtartamban a második házasság felbomlásának lényegesen magasabb valószínűségét mutatták. Születési és házassági kohorszok szerint vizsgálva a második házasság felbomlásának a valószínűsége ugyancsak magasabb volt az elsónél, a fiatalabb kohorszoknál jelentősebb eltérésekkel.

Az első házasságok felbomlásának magasabb kockázatával jellemzett kategóriák közül csak a születési és házassági kohorszok esetében volt kimutatható összefüggés a megfelelő kategória és a második házasság magasabb felbomlási valószínűsége között: a fiatalabb generációk nemcsak az első, hanem a második házasság felbomlásában is nagyobb kockázatnak voltak kitéve, mint az idősebb generációk. Ezzel szemben a fehér bőrszín, az alacsony házasságkötési életkor, az alacsonyabb iskolai végzettség nem jelentettek a második házasság felbomlásában is különösebb kockázatot növelő tényezőket.

A sajátlagosan a második házasságban szerepet játszó ismérvek — életkor a második házasság megkötésekor, az első házasságból származó gyermekek jelenléte — nem hatottak jelentősebb mértékben a második házasság felbomlásának valószínűségére.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a kategóriák szerinti különbségek jóval jelentősebbek voltak az első házasság felbomlásának házasságtartamonként kumulált valószínűségeiben, mint a második házasság felbomlásának valószínűségeiben. A második házasság felbomlásának házasságtartamok szerint kumulált valószínűségei csekély eltéréssel minden vizsgált kategóriában hasonlóan alakultak. Ez arra utal, hogy azok a sajátosságok, amelyek az első házasság felbomlásában még lényeges szerepet játszhatnak, a második házasságban már sokat veszítenek fontosságukból.

CS. M.

MASCIE-TAYLOR, N.—GIBSON, J.: *Social mobility and IQ components.* (A társadalmi mobilitás és az intelligencia kapcsolata.) — *Journal of Biosocial Science.* 1978. No. 3. 263—276. p.

Az intelligenciának, mint a hasonló életkorúak teljesítményéhez mért és számszerűen meghatározott, IQ-ként jelölt értéknek a társadalmi meghatározottságát, rétegekre jellemző eloszlását Halsey, Burt és Schreider vizsgálatai

már igazolták. Jelen vizsgálatban a társadalmi mobilitás és az IQ egyes összetevőinek kapcsolatára keresnek a szerzők választ. Az intelligencia mérésére leggyakrabban, és a jelen vizsgálatban is a Weckler-tesztet használják, melynek próbáit részben verbális (VIQ), részben performációs (PIQ) teljesítményekben mérik. Az előbbi a szerzett ismereteket, a szóban megoldható feladatokat jelöli, míg a performációs teljesítmények a dolgok összerendezésében, az egység-látásban nyilvánul meg. A két komponens genetikai meghatározottsága eltérő.

Jelen vizsgálat Cambridge 193 férfi családfőjére terjedt ki, szerzők korábbi kutatásaira alapozott hipotézissel, mely szerint mindkét komponens szerepét játszik a mobilitásban, de nem egyenlő mértékben.

A foglalkozási mobilitás vizsgálatához nemcsak a jelenlegi és korábbi adatokat használták fel, hanem apa-fiú párokat alkottak, melynek feltétele, hogy élő apa, illetve állással rendelkező fia legyen. Ez a feltétel 85 család esetében valósult meg. A mobilitás mérését egy olyan skálával oldották meg, melynek szerkesztésénél feltételezték, hogy a szomszédos társadalmi osztályok egyenlő távolságra vannak egymástól.

A vizsgáltak között a nem mobilak voltak túlnyomó többségben, illetve a mobiloknál az emelkedés volt az általános. Az IQ és a társadalmi hovatartozás összefüggése jelen elemzés szerint is erős, különösen akkor, ha a családfő jelenlegi foglalkozásával vetik össze. A mobilitás elősegítette a képességeknek inkább megfelelő foglalkozási réteg elérését. A két generáció IQ-eltérését vizsgálva a mobilitás lehetősége az IQ-különbségekben mérhető, tehát a felfelé mobil fiúk IQ-ja magasabb, mint az apáké. Ez leginkább a performációs próbakban mutatkozott meg.

A családfők vizsgálata bizonyította a társadalmi mobilitás és az IQ-teljesítmény összefüggését, de az intelligencia értékek társadalmi rétegekre jellemző eloszlása a mobilitás eltérő lehetőségén múlik.

A vizsgálat igazolja, hogy az apa és fia foglalkozási státuszában mutatkozó különbségek néhány vonatkozásukban az IQ egyes komponensei által befolyásoltak. Az a tény, hogy a társadalmi mobilitás iránya és mértéke az IQ-összetevői által meghatározott, azt sugallja, hogy a társadalmi differenciák az IQ-eltérések által fennmaradnak. A genetikai és környezeti tényezők részese-dése továbbra is ismeretlen.

R. Cs.

RINDFUSS, R.: *Changing patterns of fertility in the South: a social-demographic examination.* (A termékenység alakulásának változása az USA déli államaiban: társadalmi-demográfiai vizsgálat.) — *Social Forces*. 1978. No. 2. 621—635. p.

Ismeretes, hogy az Egyesült Államok északi és déli régiójának termékenysége eltérő. A tanulmány megállapítja, hogy a legkorábbi népszámlálásoktól kezdődően, de különösen az 1800—1950-ig terjedő időszakban, a déli régiók termékenysége magasabb volt, mint az északi régióké. Ezen nagy időszakon belül — a polgárháború után — növekedett a két régió közötti termékenységi különbség, az ezt követő korszakban pedig ez a különbség azért állandósult, mert a déli régiókban nem csökkent oly mértékben a termékenység, mint az északi tájakon. Feltehető, hogy a déli régiók nagyobb termékenysége foglalkozási, vallási, társadalmi összetételének tudható be, továbbá annak, hogy a családtervezési módszerek később terjedtek el, mint északon.

A második világháború utáni korszakban — az 1950-es évek közepéig terjedően — az északi és a déli régiókban is növekedett a korszpecifikus termékenység. Ezt követően a termékenység mind a két régióban csökken és a termékenység különbözőlete is kisebbé válik. Kiemelendő azonban, hogy az 1950-es évek közepétől az északi régiók termékenysége meghaladja a déli régiókéét. Szembetűnik, hogy ez a változás nem az országos termékenységszökkenés korszakában az 1960-as évek után következik be, hanem az 1950-es évek közepén.

A szerző a két régió termékenységi különbségét az összetételben jelentkező eltérésekkel törekszik megmagyarázni. Ennek érdekében bemutatja a termékenység változását iskolai végzettség és nagyobb korcsoportok szerint.

Kitűnik, hogy a második világháborútól az 1950-es évek közepéig terjedő korszakban — északon és délen is — közel egyforma ütemben növekedett a termékenység, majd az 1960-as években közel egyforma ütemben csökkent, függetlenül az iskolai végzettségtől.

Nem fedezhető fel különbség a termékenység változásában — nagyobb korcsoportokban sem. Ismeretes, hogy a második világháborúig az Egyesült Államok déli régióiban élt a színesbőrű népesség nagyobbik része. A háború után azonban megindult a színesek északra tartó vándorlása. Ezért a szerző a fehérek — tartózkodási hely szerinti — termékenységét régióként mutatja be. Kitűnik, hogy az északi régióban, a második világháborútól az 1950-es évek közepéig magasabb volt a fehérbőrűek termékenysége, mint a déli régiókban lakó fehéreké. Ezt a tényt — az egyetemi végzettségűektől eltekintve — az iskolai végzettség sem befolyásolta. Szembetűnő azonban, hogy a délen tartózkodó idősebb fehér nők termékenysége ebben az időszakban is csökkent. Megállapítható továbbá, hogy az 1950-es évek közepéig tartó korszakban az északon lakó feketék termékenységének növekedése is nagyobb volt, mint a délen lakó feketéké. Az 1960-as években a termékenységcsökkenés mind a két régióban a fehérek és a feketék között is bekövetkezett.

A déli régiókban nagyobb volt a mezőgazdasági népesség aránya és kisebb volt a városiasodás mértéke, mint az északi régióban. A második világháború után azonban a déli régiók városiasodása nagy léptékben haladt előre. Megállapítható, hogy a második világháború után nincs különbség a városi területek termékenységének tendenciájában — a két régió között. A falusi területek termékenységének változása azonban már eltérő. 1945. és 1957. között kisebb mértékben növekszik a déli falusi régiók termékenysége, mint az északi falusi régióké.

Az 1970. évi Nemzeti Termékenységi Felvétel alapján a szerző megállapítja, hogy a déli régiókban szignifikánsan kisebb a kívánt gyermekek száma, mint az északi régiókban és ennek megfelelően, a nem kívánt gyermekek száma délen kisebb, mint északon. Levonható tehát az a következtetés, hogy a déli régiók termékenysége a jövőben is kisebb lesz.

A szerző — összefoglalva a népesség összetételével kapcsolatos különbségek elemzését — kiemeli, hogy jelenleg ismeretlenek azok az okok, amelyek egy-egy táj termékenységét másik tájához viszonyítva meghatározzák, továbbá azok az okok is ismeretlenek, amelyek a több évtizeden keresztül kialakult viszonylatokat megváltoztatják.

D. D.

SHARLIN, A.: *Methods for estimating population total, age distribution and vital rates in family reconstitution studies.* (Az össznépeesség nagyságát, kormegoszlását és a népmozgalmi arányszámokat becsülő módszerek családrekonstrukciós tanulmányokban.) — *Population Studies.* 1978. No. 3. 511—521. p.

Louis Henry és Michel Fleury úttörő Crulai tanulmánya óta tucatnyi családrekonstrukciós tanulmány született, nagymértékben gyarapítva az iparosítás előtti demográfia viszonyokról rendelkezésünkre álló ismeretanyagot. Bár jelentőségük vitathatatlan, közel két évtized távlatából világosan látszik, hogy e módszer minden erőnye ellenére sem képes összes kérdésünkre választ adni. Talán legnagyobb hiányossága, hogy alkalmazása közben nem ismerjük meg a vizsgált népesség létszámát és korösszetételét s természetesen így azokat a demográfiai mutatókat sem, melyek kiszámításához a fenti alapadatok szükségesek. Szerző e hiány pótlására kísérelt meg egy módszert kidolgozni, melyet tanulmányában röviden ismertet.

Henry családrekonstrukciós módszere alkalmazásához fel kell tételeznünk, hogy a népesség stabil és stacionárius. A Ronald Lee által felvetett népmozgalmi arányszám- és korstruktúra-számítási módszer is zárt népességet feltételez! Így helyi szinten semmiképpen sem tekinthető megfelelőnek.

Sharlint főképp William Brass és Ansley Coale hiányos adatú népességek

1. Lee, R.: *Estimating series of vital rates and age structure from baptisms and burials: A new technique, with applications to pre-industrial England.* — *Population Studies.* Vol. 28. 1974. No. 3. 495—512. p.

demográfiai jellemzőinek megállapítását célzó munkássága inspirálta akkor, amikor úgy tette fel a kérdést, hogy adott egy populáció alcsoportja, melyre a családrekonstrukciós módszer segítségével számos demográfiai jellemzőt kiszámítottunk, és hogyan lehet ebből ugyanezeket, valamint a hiányzó arányszámokat a teljes népességre megbecsülni. Válaszát arra a megfigyelésre alapozta, hogy a családrekonstrukciós vizsgálatok szerint a korszpecifikus halál- és arányszámok meglehetősen nagy stabilitást mutatnak, ellentétben a hasonló termékenységi és házasságkötési mutatókkal. Ez természetesen is látszik, mivel a helybeli és migráns népesség ugyanazon ökológiai körülmények között él, ugyanazok a járványok fenyegetik, hasonló a táplálkozási struktúrája, ellenben a vándorlók házassodási és termékenységi mintái összefüggésben szokásrendszerük, gazdasági-társadalmi helyzetük eltérő voltával — melyek vándorlásuknak részben okai, részben következményei — gyakran szélsőségesen eltérnek az „öslakosságétól”. Ezért *Sharlin* arra törekedett, hogy a teljes népesség korstruktúráját, létszámát, a teljes ház- és nemházas termékenységi arányszámot, valamint a nyers népmozgalmi rátákat számítsa ki, ne csak egy különlegesen jól adatolt kisebbségét.

Vizsgálatának alapjául egy olyan belgiumi falut, La Hulpe-t választott, melynek jó minőségű állami anyakönyve lehetővé teszi a két módszerrel elért eredmények összevetését. A korszpecifikus halál- és arányszámot külön kiszámította a helyben születettekre — nagyjából ezek azok, akik egy családrekonstrukciós vizsgálatba bekerültek volna — és külön a jövevényekre. A két csoport adatai viszonylag kis eltéréseket mutattak, kivéve a 40—49-es korcsoport M_x értékeit. Ugyancsak közel egybeesett a két csoport születéskor várható átlagos élettartama is. Az első feltételezés tehát — a korszpecifikus halál- és arányszámok viszonylagos állandósága — igazolást nyert. Ezek után a népesség nagyságát is megpróbálta két úton kiszámítani. A korcsoportok szerinti megélt évek számából számítva 1812 fős népességet kapott, amit az „öslakosok” korszpecifikus halál- és arányszámokból és korcsoportos halálesszámokból számított 1725 fős népességszáma meglehetősen jól megközelített². A hiba a számított és ténylegesen megélt életek összegzésénél volt a legnagyobb, de itt sem haladta meg a 10,5%-ot, ami egy ilyen kis populációnál és történeti adatok esetében nem tekinthető különösképpen nagynak. Szerző a *Coale—Demény*-féle halál- és arányszám táblák segítségével arra a megállapításra jutott, hogy az öslakos és bevándorolt népesség nagyobb demográfiai eltérései esetén sem nőne elfogadhatatlanul nagyra az össznépesség- és korstruktúra-bebecslés hibája.

Ezzel *Sharlin* lényegében alapfeltevéseit igazolva látta, így a tanulmánya elején hangsúlyozott népmozgalmi mutatókat már nem számította ki. Tanulmányát azzal zárta, hogy bár *Fleury* és *Henry* kézikönyvének megjelenése forradalmasította a történelmi demográfiát, nem eretnenség az, ha attól eltérünk és a módszert javítani próbáljuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a családrekonstrukció módszerét ki kellene tenni a történelmi demográfia fegyvertárából, minden okunk megvan azonban azt hinni, hogy azon még további kiegészítések és javítások is lehetségesek.

F. T.

SHOEN, R.: A standardized two-sex stable population. (Egy standardizált két-nemű stabil népesség.) — *Theoretical Population Biology*. 1978. No. 3. 357—370. p.

A stabil népesség elméletével sokan foglalkoztak *Lotka* óta és ma is számos demográfus-matematikusan vizsgálja, illetve fejleszti tovább. Ennek ellenére mindmáig nem sikerült kielégítő modellt kidolgozni a két-nemű stabil népesség esetére. Ismeretes, hogy csak az egyik nemre — a termékenység, pontosabb definiálhatósága miatt általában a nőkre — szokás kidolgozni a modellt,

² A számítás alapja a $P_i = \frac{D_i}{m_i}$ képlet, ahol P_i a népesség száma az i korcsoportban. D_i az i korúak haláleseteinek száma a teljes népességben, m pedig a rekonstituált jelen esetben az „öslakos” korcsoport korszpecifikus halál- és arányszámja. A teljes népesség az egyes korcsoportok összegezéséből kapható meg.

holott a gyakorlati alkalmazásokban mindig a teljes népesség számát, megoszlásait, fejlődését stb. kívánjuk megismerni.

A nemek együttes kezelésének egyik legfontosabb akadálya az, hogy az intrinszc növekedési arányszám a két nemre nem azonos. Megfigyelt adatokra alapozott számításokban előfordult, hogy a férfi népesség gyorsan növekedett, míg a női népesség egyszerűen elfogyott, ami nyilvánvaló lehetetlenség. Az ellentmondásokat a két nem egyensúlyát szabályozó relációk pl. a „házassági piac” bevezetésével kísérelték meg feloldani, részben sikeresen. *Shoen* a megoldást egy olyan eljárásban látja, amely az általa bevezetett „négyszögletes” népességhez standardizál. A „négyszögletes” népesség tulajdonképpen hipotetikus népesség, melyben mindkét nem, minden egyes korév népessége azonos számú emberből áll, másszóval minden férfi és női születési kohorsz létszáma megegyezik. Az ilyen népesség korfája természetesen „négyszögletes”, innen az elnevezés. Az azonos létszámú kohorszok miatt az $x, x+n$ korcsoportba tartozó férfiak $y, y+n$ korcsoportba tartozó nők által szült gyermekeinek számából ugyanazt a termékenységi arányszámot származtathatjuk akár a férfiakra, akár a nőkre végezzük el a számítást, a termékenység tehát a nemekre nézve szimmetrikus. Ez a tulajdonság teszi alkalmassá standardizálásra a két-nemű valóságos korösszetételű (megfigyelt vagy modell) stabil népesség konstruálásában.

A szerző bemutatja a szükséges, viszonylag egyszerű rekurzív eljárást és Svédország 1973. évi adatainak felhasználásával numerikus példával illusztrálja módszerét. Utal rá, hogy korábban az Egyesült Államokban több egymást követő év adataival ellenőrizték a módszert és az eredményt kielégítőnek találták. A cikkben megismert modell a termékenységre csak kor és nem szerinti változását veszi figyelembe, de záró megjegyzéseiben a szerző közli, hogy megfelelő adatok birtokában a családi állapotra, házasságtartamra, társadalmi-gazdasági státusra és egyéb változókra is kiterjeszhető.

Sz. K.

SWEDLUND, A. C.: *Historical demography as population ecology*. (A történeti demográfia mint populációökológia.) — *Annual Review of Anthropology*. Vol. 7. 1978. 137—173. p.

Az interdiszciplináris természetű téma — a népesség ökológiai szemlélete — a demográfiai változásokat és jelenségeket a környezettel összefüggésben vizsgálja. Központi kérdése tehát, hogy az ember hogyan és milyen sikerrel, vagy sikertelenül alkalmazkodik környezetéhez. Így válik fontossá a történeti demográfia és az antropológia — illetve az azokban alkalmazott módszerek közötti kapcsolat.

A történeti demográfia eddigi eredményeit egyáltalán nem kisebbítve — a további kutatások érdekében — rámutat néhány olyan pontra, ahol tovább kell lépni. Többek véleményére hivatkozik, amikor megállapítja, hogy a történeti demográfiai kutatások nagyrésze induktív és erősen leíró jellegű volt, hasonlóan az etnográfiai hagyományokhoz az antropológián belül.

A populációökológiában a történeti demográfia lehet, hogy nem sokkal több mint adatforrás ahhoz, hogy megvizsgáljunk számos társadalmi és biológiai elméletet. Viszont semmivel sem kevesebb, mint egyik legjobb adatforrás a társadalmi és biológiai változások longitudinális tanulmányozásához. Probléma lehet itt az adatok megbízhatósága, nagyon sok tanulmány bizonyítja azonban, hogy összehasonlítható és reális eredményeket lehet kapni.

Az emberi populációökológiai vizsgálat modelljének háromdimenziós szemantikusan ábráján azt mutatja be a szerző, hogy hogyan lehet egyidejűleg legalább háromféle komponens összefüggéseit vizsgálni. A háromdimenziós mátrix elemeit a kutatás célja szerint lehet megválasztani. A bemutatott sémán egyik dimenzió a népességi jellemzőké (pl. növekedés, sűrűség, struktúra), a másik az elemzés egységéé (pl. egyén, család, csoport stb.), a harmadikon a gazdasági integráció szintjét (pl. gyűjtőgető, feudális, modern piaci stb.) jelöli. Többben dolgoztak már ki adaptációs modellt is ilyenféle ökológiai keretben. Ezek alap gondolata, hogy a populáció demográfiailag „válaszol” — tudatosan vagy öntudatlanul — a környezeti hatásokra.

A továbbiakban részletesen ismerteti a hagyományosan fogalmazott kérdésekre vonatkozó kutatásokat és az azokból általánossá vált ismereteket a demográfia fő témakörei szerint: a halandóság, termékenység, vándorlás, növekedés „történeti” szemléletű elemzéseit. Majd rátér az újonnan fogalmazott kérdésekre, melyek már a népesség és az anyagi javak alakulásának folyamatait kölcsönhatásuk, és a hatás iránya szerint vetik össze. Például oka, vagy következménye-e a népességi nyomás a gazdasági változásoknak. Itt említi a vizsgálatok olyan irányzatát, ahol a közgazdaságtantól kölcsönzött „kereslet-kínálat” görbékhez hasonlóan dolgozzák fel az összefüggéseket. Példát és ábrát mutat be a szerző, ismerteti saját javaslatait, kiemelve például az anyagi forrásoknak a népesedési reagálás szempontjából fontos tulajdonságát, az „újra-termelhetőségét”, és ennek jelzésére szolgáló „elaszticitási koefficiens” számítását ajánlja. A gabona például a „legrugalmasabb”, és legkönnyebben újra-termelhető, a földterület a legkevésbé. Eszerint az várható, hogy a rövidtávú gabonahiányra a népesség válasza az újratemelés, az intenzitás növelése lesz, míg a hosszú távú termőföld-hiányra a reakció a termékenység csökkenése vagy a kivándorlás lesz.

Az általános populációökológiai vizsgálatok hangsúlyozzák a környezeti tényezők mellett a genetikai faktorok szerepét is, ami a különböző genotípusok esetén a környezeti szelektív ágensekkel együtt alakítja ki a differenciális termékenységet és halandóságot, ami viszont a növekedési arány meghatározója. A szelekció vizsgálata azonban igen nehéz — bár nem lehetetlen; kevéssé ismerjük az egyes genotípusok szelektációs koefficienseit, különösen a termékenység és halandóság „örökölhetősége” tekintetében. Számos kutatás folyik azonban ebben az irányban is.

A tanulmány befejező részében a szerző tulajdonképpen a kutatói szemlélet két fő irányát állítja egymás mellé. Az egyik a leíró jellegű, „jó adatokat” „megelevenítő”, intenzív adatgyűjtésen alapuló egyedi elemzés, a talán hagyományosnak nevezhető történeti demográfiai kutatás. A másik, az újabb irányzat a hipotézisek, modellek segítségével való kipróbálásának deduktív módszere. Szerző elfogadja az első szemlélet képviselőinek véleményét, hogy szükség van nagyon sok jó leíró vizsgálatra — mert kevés ilyen van; de szembe száll azzal az állításukkal, hogy a tudomány ma még éretlen a széles körű elméleti módszerekre. Szerinte kívánatos, hogy elméletek és hipotézisek elfogadhatóságát vagy cáfolhatóságát megvizsgáljuk. Általános modelleket ellenőrizni pedig csak akkor lehet, ha előbb megszerkesztettük a modellt. A számítástechnika pedig ma már készen áll arra, hogy az összefüggések kvantitatív elemzéséhez segítséget nyújtson.

H. L.

THORNTON, A.: *Marital dissolution, remarriage, and childbearing*. (A házasság felbomlása, újraházasodás és gyermekszülés.) — *Demography*. 1978. No. 3. 361—380. p.

A második világháború óta lezajlott nagy horderejű társadalmi változások nem hagyták érintetlenül az amerikai családokat sem. Különösen figyelemre méltóak voltak azok a változások, amelyek a házasságok megszűnésének módjaiban történtek: ma a házasságok jelentős része különéléssel vagy válással végződik. Preston (1975) becslése szerint, ha az 1973. évi válási arányszámok állandósulnának, a házasságoknak mintegy 40 százaléka végződne válással.

A házasságok instabilitásának a termékenységre gyakorolt hatását már eddig is igen sokat vizsgálták az Egyesült Államokban. Ezek a kutatások abból a hallgatólagosan elfogadott hipotézisből indultak ki, hogy a házasság felbomlásának csökkentenie kell az érintett nők termékenységét, mivel egy magas termékenységű csoportból egy alacsonyabbba kerülnek. Az ilyen nők befejezett családnagyságát — amennyiben hátralevő életükben nem kötnek házasságot — végső soron a házasság felbomlásáig elért termékenységük és az illegitim születések aránya határozná meg. Azok a nők viszont, akik újraházasodnak, új házasságukban pótolhatják elmaradt szüleiüket, és befejezett családnagysá-

guk a házasságok között eltöltött időtartam hosszától, valamint az új házasságban követett termékenységi magatartásuktól függ.

Általában az tapasztalható, hogy a vizsgálati eredmények a megfigyelt régiótól függően változnak. Barbadosban és Equadorban végzett vizsgálatok szerint a többszöri házassodás ténylegesen magasabb termékenységet eredményezett. Malaysiában, Thaïlandban, Indiában, Közép- és Dél-Amerikában és az Egyesült Államokban viszont a házasságfelbomlás és a termékenység között negatív összefüggést állapítottak meg, még újrَاهázassodás esetében is. Ezeknek a következtetéseknek a helyessége azonban kétséges, mivel kizárólag a házasság felbomlása utáni termékenységi magatartás megfigyelésén alapulnak és figyelmen kívül hagyják, hogy az instabil házasságban élők termékenysége eltér a stabil házasságban élőkétől.

A szerző szerint már a házasság tényleges felbomlása előtt megkezdődik az a folyamat, amely a házasság felbomlása utáni termékenység színvonalát meghatározza. A házastársi viszony megromlását kifejező családi konfliktusok ugyanis már a házasságon belül a termékenység csökkenésére vezethetnek, akár a nemi érintkezések ritkulása, akár a teherbeesés elkerülését célzó hatékonyabb fogamzásgátlók, abortusz gyakoribb alkalmazása miatt.

E megfontolás alapján a felbomlott házasságú nők termékenységi gyakorlatát legalább három egymást követő szakaszban látszik célszerűnek vizsgálni: 1. termékenység a házassági kapcsolat megromlása előtt; 2. termékenység a házasság felbomlása folyamán; 3. termékenység a házasság felbomlása után.

A szerző tanulmányában megkísérelte mindhárom termékenységi időszak sajátosságait feltárni. Elemzéseiben elsősorban a 6572 valaha házas nőre kiterjedő 1970. évi National Fertility Study adatait használta fel, mivel az 1965. évi hasonló felvétel csupán a jelenleg házas nőket vonta a megfigyelés körébe. E felvételek anyaga a megkérdezettek teljes házasság és termékenység történetéről részletes adatokat tartalmazott, ami lehetőséget adott a szerzőnek arra, hogy a felbomlott házasságú különélő, elvált — nők termékenységét összehasonlítsa a stabil házasságban élő nőkével az első házasságkötéstől számított mintegy 20 éves időtartamon belül. Az összehasonlítást a felbomlott házasságú nők kumulált gyermekszámának az azonos házasságtartamú stabil házasságban élő nők átlagos gyermekszámára standardizált adatai alapján végezte, s a házasságtartamon kívül megvizsgálta néhány más faktor — faj, iskolai végzettség, vallás, első házasságkötési életkor — hatását is.

A vizsgálat első szakaszában a szerző összehasonlította a stabil házasságban élő nők által szült gyermekek átlagos számát a velük azonos házasságtartamú különélő nők gyermekszámával a különélés megkezdését megelőző 18 és az azt követő 6 hónapos időintervallum között. A szerző feltételezése szerint ez a kétéves intervallum megfelelően reprezentálja a válást megelőző nagy családi konfliktusok idejét, amelyeknek termékenységi kihatásuk is lehet. Az eredmények valóban azt mutatták, hogy a különélés megkezdése előtt 18 hónappal még nem volt különbség a stabil és az instabil házasságban élő nők termékenysége között. Ettől az időponttól kezdve azonban az instabil házasságban élő nők termékenysége minden társadalmi és szociális kategóriában alatta maradt a stabil házasságban élőkének. A csökkenés mértéke annál nagyobb volt, minél rövidebb házasságtartam után következett be a különélés. Fehér nőknél átlagosan 18, nem fehéreknél átlagosan 15 százalékos visszaesés következett be. A különélés megkezdése és a válás kimondása között a termékenység csökkenésének mértéke nem fehér nőknél jelentősebb volt, mint fehéreknél. Ez elsősorban a fehér nők különélést követő gyorsabb válásával és stabil házasságban is alacsonyabb gyermekszámával magyarázható.

Mínthogy a befejezett családnagyság méréséhez szükséges adatok nem álltak rendelkezésre, a szerző azt a hipotézist alkalmazta, hogy az első házasság megkötését követő 17 év alatt elért kumulatív gyermekszám megfelelően reprezentálja a befejezett gyermekszámot.

Az 1970-es felvételben megkérdezett nők esetében fehéreknél a termékenység színvonala az első házasság megkötését követő 17 év elteltével főként attól függött, hogy újrَاهázassodás történt-e. Az újrَاهázassodott nők termékenysége ugyanis olyan magas volt, hogy ellensúlyozta azoknak a nőknek a termékenységkiesését, akik nem kötöttek újra házasságot, s így végeredményben

a stabil házasságban élő nőkével azonos termékenységet értek el (gyermekszám stabil házasságban 3,24, instabil házasságot követően 3,23). Azt lehet tehát mondani, hogy az újráházasodott fehér nők pótolták az előző házasságuk miatt elmaradt születeiket. Ezzel szemben a nem-fehér nők még újráházasodás esetében sem tudták pótolni a születéskieséseket, termékenységük egyharmaddal alacsonyabb volt, mint az a potenciális termékenység, amelyet stabil házasságban elérhettek volna (gyermekszám stabil házasságban 4,88, instabil házasságot követően 3,64).

A befejezett családnagyság méréséhez a szerző a stabil és a felbomlott házasságú nők tervezett gyermekszámra vonatkozó válaszait is felhasználta. Bár az adatok megerősíteni látszanak azt a hipotézist, hogy az újráházasodás inkább növeli, mint csökkenti a családnagyságot, a szerző szerint nem biztos, hogy a tervek realizálódnak is. A két felvétel némileg egymásnak ellentmondó eredményei is arra intenek, hogy a fenti következtetés még további megalapozást kíván.

A szerző elemzéseiből azt az általánosítható konzekvenciát vonja le, hogy olyan népességben, amelyben az újráházasodási arányszámok alacsonyak, a stabil házasságok termékenysége magas és a családtervezés korlátozott, a házasság felbomlása lényegesen csökkentheti a gyermekszámot. Más népességekben viszont, amelyekben a termékenység alacsony, a családtervezés elterjedt és az újráházasodás gyors, a termékenységet sokkal inkább a szokások és a kívánások határozzák meg, mint maga a házasság felbomlásának ténye. Ha valamely társadalomban az általánosan elfogadott szokás, hogy minden házasságból gyermek származzon, a többszöri házasságkötés ténylegesen növelheti a termékenységet.

CS. M.

WILKINSON, L. P.: *Classical approaches to population and family planning.* (Népesedési kérdések és a családtervezés klasszikus megközelítése.) — *Population and Development Review.* 1978. No. 3. 439—455. p.

A népesedési helyzet és a népesedési helyzet befolyásolásának állami lehetőségei és módszerei már időszámítás előtt is foglalkoztatták a kor neves tudósait, filozófusait.

Az ókori Görögországban a viszonylag kedvező létfeltételek a népesség igen gyors növekedéséhez vezettek. A kis hegyek közé beékelte városállamokban azonban hamarosan túlnépesedés jelentkezett. A feszültséget gyarmatosítással, területszerzéssel vezették le, de az i. e. 6. század táján objektív okok következtében ez az út is járhatatlannak bizonyult. Ily módon a körülmények az államok vezetőit és gondolkodóit arra kényszerítették, hogy fellépjenek a túlnépesedés ellen és a népesség optimális számának kialakítására törekedjenek. Igen sajnálatos, hogy az e cél érdekében foganatosított intézkedések mind a mai napig ismeretlenek előttünk. Az azonban bizonyos, hogy a népességszámot meghatározó elméletek mindig messzemenően figyelembe vették az uralkodó osztály jólétét biztosító szempontokat. *Platón* például a *Politeia* c. művében korlátozni kívánja az elit réteg házasságkötéseit és nemi érintkezéseik számát olyan szabályok szerint, amelyek egy stabil népességszámot biztosítanak, figyelembevéve a háborúk, járványok, stb. veszteségeit is.

Arisztotelesz *Platón*t bírálva kifejti, hogy a népesség optimális számát prognosztizálva kell meghatározni, figyelembe véve a gyermekhalandóság és a steril házasságok számának várható alakulását is. *Arisztotelesz* *Platón*hoz hasonlóan csak a túlnépesedés kérdésével foglalkozik, s nem érinti az alulnépesedés lehetőségét és következményét.

A népesedési elméletek mindig szorosan kapcsolódtak az adott történelmi szituációhoz s értékelésük csak az utóbbi ismeretében lehetséges. Ezt bizonyítja, hogy az i. e. 2. században, majd pedig Augustus alatt a gazdasági okok, illetve a polgárháború miatt bekövetkezett népességszámcsökkenés az eddigiekkel mind koncepciójában mind gyakorlatában ellentétes népesedéspolitikai gyakorlatot váltott ki, olyan pronatalista népesedéspolitikát, amely sújtja a nőtlenséget és a gyermektelen házaspárokat és előnyöket biztosít a három- és többgyermekes családoknak.

Az antik államokban erőteljesen élt a pozitív és negatív eugenetika elmélete és gyakorlata. Az egészséges utódok nemzése céljából csak bizonyos korintervallumban tartották kívánatosnak gyermekek világrahozatalát (*Platon* szerint pl. nőnél 20—40 év között, férfiaknál maximum 50 évig), fogyatékos gyermekeket pedig az istenek büntetésének tartották, sőt tevőlegesen is hozzájárultak mielőbbi halálukhoz (lásd Spárta).

A rendelkezésre álló adatok, források azt bizonyítják, hogy az ókori görög és római családok körében a kétgyermekes családeshemény vált általánossá — egy fiú és egy lány, esetleg csak egy fiú — és ez a viszonylag alacsony gyermekszám felveti azt a kérdést, hogy volt-e születésszabályozás, és ha igen, milyen születésszabályozási módszereket alkalmaztak. Irodalmi forrásokból megállapítható, hogy a születésszabályozás gyakorlata elterjedt volt, így pl. annak legegyszerűbb változata: az önmegtartóztatás.

Igen érdekes azonban, hogy egészen az utóbbi időkig Nyugaton oly elterjedt coitus interruptust a klasszikus irodalom nem említi meg. A szerző véleménye szerint ennek két oka lehet. Elképzelhető ugyanis, hogy annyira általános és mindennapi volt, hogy az írók azért nem tartották említésre méltónak, de lehetséges, hogy valójában nem is volt ismeretes.

Soranus, a legnagyobb ókori szakértő születésszabályozási kérdésekben az úgynevezett naptári módszert javasolja, melynek hatékonysága azonban a korabeli higiénia feltételek mellett erősen megkérdőjelezhető. Használatosak voltak emellett intrauterin kémiai és fizikai eszközök, anyagok mint pl. mirtuszolaj és fehér ólom, citromsav, méz, timsó stb.

Külön említést kell tenni a születésszabályozás két meglehetősen drasztikus módjáról is, mint az újszülöttgyilkosságról és az abortuszról. Az előbbi csak napjainkban tűnik megdöbbentőnek, az ókori görögöknél és rómaiaknál szinte mindennapos gyakorlat volt, különösen lánygyermekek esetében. A közmondás szerint ugyanis „mindenki, még a szegény is felneveli a fiúgyermekét, de mindenki, még a gazdag is megszabadul a lánygyermektől”.

Korabeli forrásokból megállapítható, hogy a nem kívánt csecsemők megölése társadalmilag, morálisan kevésbé elítélendő cselekedetnek számított mint a terhesség művi megszakítása. Az újszülöttgyilkosság előnyösebb megoldási forma volt, azért is, mert a megszületett gyermek nemének, fizikai és egészségi állapotának ismeretében könnyebb volt dönteni, mint a még ismeretlen magzatról. Annak ellenére, hogy a korabeli beavatkozási formák, módszerek meglehetősen drasztikusak és az anya életére nézve veszélyesek voltak mind Athénban, mind Rómában, meglehetősen általános volt a terhességmegszakítás, mint a születésszabályozás szélsőséges formája. Nem tudjuk bizonyosan, hogy Athénban legális vagy illegális volt-e az abortusz, de a feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a római törvények börtönbüntetés terhe mellett tiltották.

P. M.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata
1979. No. 1.

PODZIMEK, J.: A csehszlovák statisztika hatvan esztendeje.

SRB, V.: Termékenységi vizsgálatok. I. rész.

LESNY, I.: Hajadonok nupcialitása Csehszlovákiában a II. világháború után és ennek kapcsolata az első szülés szerinti termékenységgel.

PELIKÁN, J.: Az ifjúsági takarékbetétek tíz esztendeje.

SCHÜLLER, V.—*PROKOPEC, J.*—*DYTRYCH, Z.*: A házasságok felbomlásának okai hosszú távon Prágában.

ZUZÁNKOVÁ, N.: A munkán kívüli balesetek és trendjük.

X. Demográfiai Konferencia Prágában a cseh és szlovák területek urbanizációja tárgyában.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népeségi Társaság folyóirata
1978. No. 4.

- EASTERLIN, R. A.: Milyen lesz az 1984-es év, tekintettel a korstruktúra újabb torzulásainak társadalmi-gazdasági következményeire.
- RYDER, N. B.: A családtervezési státusz figyelembevételével szerkesztett termékenységi modell.
- CARD, J. J.: A termékenységgel kapcsolatos attitűdök és magatartás befolyásolhatósága egy, az USA-ba bevándorolt Fülöp-szigeti népcsoport minőségében.
- CURRY, J. P.—SCRIVEN, G. D.: Összefüggés a városi bérházakban való lakás és a termékenység közt néger, mexikói-amerikaiak és egyéb amerikaiak esetében, a Wisconsin-állambeli Racine-ben.
- BOULIER, B.—ROSENZWEIG, M. R.: Életkor, biológiai tényezők és a termékenység társadalmi-gazdasági tényezői: a kumulatív termékenység egy új mérőszámának alkalmazása a családnagyság empirikus elemzésére.
- GOLDMAN, N.: Egy népesség intrinszc növekedési rátájának becslése az idősebb és fiatalabb leánytestvérek átlagos számából.
- MANYENYE NTOZI, J. P.: A Demény—Shorter-féle és a „három cenzus” módszer alkalmazása az életkor-adatok korrigálására.
- CLOGG, C. C.: Arányszámok kiigazítása multiplikatív modellek alkalmazásával.
- MITRA, S.: Egy két nem szerinti stabil népességi modell.
- KRALY, E. P.—NORRIS, D. A.: A Brass-féle halandósági becslések kiértékelése csökkenő halandóság esetén.
- KIM, Y. J.—SYKES, Z. M.: Speciális népességek dinamikája egységnyi nettó reprodukciós együttható esetén.
- FREY, W. H.: Népeségmozgás, valamint a városközpont és a szuburbia közötti népességátrendeződés: egy analitikus módszer alkalmazása.
- BIGGAR, J. C.—BIASIOLLI, F. C.: A metropolisi területek népességének dekoncentrációja: kis területek szerinti bevándorlás és a központi városból a peremre irányuló mobilitás szerkezete az USA déli Standard Metropolisi Statisztikai Területein.
- FUGUITT, G. V.—BEALE, C. L.: A nem-metropolisi területekhez tartozó városok és falvak népesedési trendjei az USA szubregióiban.
- MITRA, S.: Rövid megjegyzés a Taeuber-paradoxonnal kapcsolatban.
- SCHOEN, R.: Halandósági táblák számítása Chiang α -jának megfigyelt ráták alapján való becsléséből.
- POSTON, D. L.—WHITE, R.: Belföldi munkaerő-kinálat, a létfenntartás szervezethez és a népesség átrendeződése Amerika nem-metropolisi területein: a vándorlás ökológiai elméletének kiterjesztése.

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata
1979. No. 1.

- BIRABEN, J.—N.: Esszé az emberiség számának alakulásáról.
- JEGOUZO, G.: Parasztok nőtlensége 1975-ben.
- BOURGEOIS-PICHAT, J.—CHAPRON, J. E.: A nemzeti jövedelem elosztása a tőke és a munka közt és ennek alkalmazása a nyugdíjrendszerek finanszírozására.
- COLLOMB, Ph., Az Aude megye nyugati részéből kivándorlók vizsgálata tizenkilenc esztendő múltán.
- LE BRAS, H.: A születési arányszám valódi természete.
- VALLIN, J.: Morbiditás a Párizsi Régióban. A Központi Betegbiztosítási Pénztár statisztikájának érdeme és jelentősége.
- ROUSEL, L.: Új nemzedékek és hagyományos házasság. Felmérés a 18—30 év közötti fiatalok körében. Az INED egy tanulmányának bemutatása.
- FESTY, P.: A nyugati országok termékenysége 1870—1970 között. Az INED egy tanulmányának bemutatása.

- LARDINOIS, R.: A családtervezés társadalmi hasznossága Indiában.
 MIRANDA, A.: Sri Lanka új halandósági táblái.
 BLANC, R.: Hiányok az Egyesült Államok népszámlálásaiban.
 GARENNE, M.: Az algériai termékenység elemzése korrespondencia módszerrel.
 LEFEBRE, A.—SAUVY, A.: A francia népesség perspektívái.
 CHESNAIS, J.—C.: A népesség meghatszorozódása ötven év alatt: Kenya esete.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1978. No. 2.

- KUZNETS, S.: A családháztartások nagysága és korstruktúrája: összehasonlító kutatások.
 AIRD, J. S.: Termékenységsökkenés és születésszabályozás a Kínai Népköztársaságban.
 GOODSTADT, L. F.: Hivatalos célok, adatok és politikai törekvések Kína népességnövekedésével kapcsolatban: kiértékelés.
 NORTMAN, D. L. A születési rátával kapcsolatos újabb célok Indiában: elemzés.
 VEIL, S.: Emberi jogok, ideológia és népesedéspolitikai.
 RYDER, N. B.: Az amerikai termékenység idősoráról (J. Blake és P. Das Gupta válaszával).
 CASSEN, R. H.: A népességváltozások legújabb trendjei és okai.

1978. No. 3.

- SCRIMSHAW, S. C. M.: Csecsemőhalandóság és a családnagyság szabályozásával kapcsolatos magatartás.
 CARVALHO, J. A. M. de—WOOD, Ch. H.: Halandóság, jövedelemelosztás és falusi-városi lakóhely Braziliában.
 CAIN, M. T.: Háztartási életciklus és gazdasági mobilitás Banglades mezőgazdasági területein.
 WILKINSON, L. P.: A népesedési kérdések és a családtervezés klasszikus megközelítései.
 THADANI, V. N.: Az érzelem logikája: a család és társadalom átalakulása.
 NOTESTEIN, F. W.: 3. John D. Rockefeller személyes méltatása.
 ROCKEFELLER, J. D.: A fejlődő világ szerepe a népességnövekedésben.
 Archivum: A népesség csökkenésének gazdasági következményei.

POPULATION ET FAMILLE

a belga Népeség- és Családkutató Központ folyóirata

1978. No. 2. (44.)

- LEPAGE, Y.: A házasság előtti mobilitás. Vázlat.
 VAN HOUTE-MINET, M — WUNSCH, G.: A felnőttkori férfi halandóság okai és regionális meghatározói. 2. rész.
 JULEMONT, G.: Országos Termékenységi Vizsgálat. XIV. rész. Termékenységi normák és a magatartási szándékok előrejelző értéke.
 KRISHNAN, P.: A háború és a gazdasági depresszió hatásai Kanada házasságkötési arányszámaira: makroelemzés.

STANOVNIŠTVO

a jugoszláv Társadalomtudományi Intézet Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1975. 3—4. és 1976. 1—2. szám

- MACURA, M.: A népeségtudomány multidiszciplináris oktatásának problémája.
- BREZNIK, D.: A népmozgalom trendjei a Szerb Szocialista Köztársaságban és a problémák megoldására hozott intézkedések.
- VOGELNIK, D.: A faluból városba irányuló vándorlási folyamatok 1961—1971 közt Jugoszláviában és elemzésük.
- RASEVIC, M.: Népesedés, foglalkoztatottság és fejlődés, az arab országokban.
- KAPOR-STANULOVIC, N.: Házasság és családi viszonyok, különös tekintettel a házasságban tanúsított reprodukzív magtartásra.
- STAMPAR, D.: Adatok az ismételt abortuszokról a Horvát Szocialista Köztársaságban.
- FERENCEVIC-NIKASINOVIC, S. — PAVLOV, M. — RADOVANOVIC, Z. — SIMIC, I.: Különböző nemzetiségű nők művi abortuszai Vojvodinában.
- BEGOVIC, N.: Foglalkoztatottság és munkavállalás mint a fejlesztés és gazdálkodás tényezői.
- RANCIC, M.: A Szerb Szocialista Köztársaság falusi lakosságának néhány jellemzője.
- CIRIC, J. V.: A települések meghatározásának problémája.
- MILANOVIC, D.: A mai vándorlási folyamatok a Kraljevoi területen.
- ISLJAMI, H.: Kísérlet demográfiai tipológia kialakítására Koszovo területén.
- KRNETA, M.: A Szerb Szocialista Köztársaság mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységet folytató lakosságának konstruktuurájában hosszú távon beállott változása.
- KOVACIC, Z.: Növekedési mátrix alkalmazása a demográfiában.
- SENTIC, M.: Tanácskozás az ember azon alkotmányos joga érvényesítésének jogi aspektusairól, hogy szabadon dönthessen gyermekei világrahozataláról.
- BREZNIK, D.: A Nemzetközi Népeségtudományi Unió kongresszusa, Mexikó, 1977. augusztus 8—13.
- LIVODA, S.: Információk a mezőgazdasági dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjának bevezetéséről Európában.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1978. No. 51.

- BOROWSKI, S.: A házas termékenység tényezőinek változása a családképzés szakaszaitól függően.
- VIELROSE, E.: A gazdaságilag inaktív népesség.
- DZIENIO, K. — FIEJKA, Z.: A munkaerő hosszú távú strukturális változásait meghatározó tényezők Lengyelországban, az európai demográfiai trendek hátterével.
- KEDELSKI, M.: Férfiak gazdaságilag aktív élettartama paramétereinek kísérleti becslése, regionális aspektusban.
- CHORIEW, B. S.: A vándormozgalom fogalma minden formájában.
- ENGLERT, E. — PARADYSZ, J.: Kettős regionális demometriai táblák.
- SZAJNOWSKA, A. Z.: Kísérlet entrópia-mérőszámok alkalmazására, a felső-sziléziai konurbációba való vándorlások mérésére.
- SIENKIEWICZ, K.: Újraházasodások Lengyelországban.
- SULOWSKI, Z.: A Nemzetközi Történelmi Demográfiai Bizottság nemzetközi kollokviuma Kolozsvárott, 1977. szeptember 5—9. közt a történelmi demográfia forrásai tárgyában.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népelességtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.

Postai irányítószámunk: 1053

Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: 1033 Budapest, Kaszás u. 10—12. Telefon: 889-495

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál

Postai irányítószám: 1051

(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 74,— Ft, egész évre 148,— Ft

79 2195 Pátria Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Vass Sándor igazgató